

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Disertační práce

2022

Mgr. Tereza Kopp

Západočeská univerzita v Plzni

**Fakulta filozofická
Katedra antropologie
Studijní program Historické vědy
Studijní obor Etnologie**

Disertační práce

**„Dopadne to tak na půl“
Etnografie dospívání marginalizovaných dívek ve „věku
osobní odpovědnosti“**

Mgr. Tereza Kopp

Školitel:

Petra Lupták Burzová, PhD.

(Ústav etnologie, FF UK)

Tuto disertační práci jsem zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů tak, jak je ve vědecké práci obvyklé.

V Plzni dne.....

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat doktorce Petře Lupták Burzové za podnětné, nejen odborné, rozhovory. Děkuji svým kolegyním a kolegům za to, co a jak dělají. Děkuji aktérkám výzkumu, snad dostanu jejich důvěry.

Obsah

1 ÚVOD.....	5
2 TEORETICKO-METODOLOGICKÝ RÁMEC DISERTAČNÍ PRÁCE . 10	
2.1 Teoretická část	10
2.1.1 Sociální exkluze	10
2.1.2 Neoliberalismus a marginalita	15
2.1.3 Antropologie byrokracie a sociální újmy.....	21
2.2 Metodologie	24
2.2.1 Realizace výzkumu, participantky, identifikace struktur ..	24
2.2.2 Etnografie a různé dimenze výzkum	29
2.2.3 Angažovanost výzkumu	36
2.2.4 Biografie aktérek	40
3 VZDĚLÁNÍ A VZDĚLÁVÁNÍ: A JAK TO BYLO (A BUDE) DÁL?	44
3.1 Struktury a teorie jednání	48
3.2 Kulturní kapitál a rovnost výsledků.....	53
3.3 Moc, meritokracie a misrecognition	63
3.4 Symbolické násilí v základních školách	74
3.5 Náklady spjaté s nástupem na střední školu.....	80
3.6 Symbolické násilí v sekundárním vzdělávání.....	82
3.7 Strategie	85
3.8 Spravedlnost (ve) vzdělávání	90
4 DĚTSKÉ EXEKUCE: NÁSTROJ VÝCHOVY?.....	93
4.1 Teoretická východiska výzkumu	97

4.2	Základní charakteristika případu dětských dlužníků.....	100
4.3	Morální ekonomie dětských exekucí.....	102
4.3.1	Komodifikace veřejných služeb a konzumerismus jako nástroj sociální kontroly.....	113
4.3.2	Všudypřítomnost punitivního aparátu a nového paternalismu	121
4.3.3	Eroze solidarity a é(pa)tos osobní odpovědnosti	127
4.4	Konsekvence dětských dluhů.....	133
5	PARTNERSKÉ NÁSILÍ: ZE ZLATÉ KLECE NA „JIPKU“	137
5.1	Násilí a gender na okraji společnosti.....	141
5.2	Reprodukce partnerského násilí.....	145
5.3	Eskalace násilí	147
5.4	Interpretace násilí participantkami	149
5.5	Instituce, strukturální překážky	153
5.6	(Meta) Cesty k eliminaci nejen partnerského násilí	157
6	STÁTNÍ SOCIÁLNÍ POMOC: „SAMA TAM NEPŮJDU“.....	160
6.1	Pro koho je (ne)výplata sociálních dávek újma?	164
6.2	Opravdu mimořádná pomoc	167
6.3	Paradoxy sociální pomoci	174
7	ZÁVĚR: „DOPADNE TO TAK NA PŮL“	176
8	RESUMÉ.....	182
9	RÉSUMÉ.....	184

10	RESUMEN.....	186
11	ZDROJE	188
11.1	Literatura.....	188
11.2	Internetové zdroje	214
11.3	Zákony a nálezy	217
12	PŘÍLOHY.....	218
12.1	Příloha č. 1	218
12.2	Příloha č. 2	219
12.3	Příloha č. 3	220
12.4	Příloha č. 4	221

1 ÚVOD

Disertační práce rozvíjí téma strukturálních bariér a snah o emancipaci mladých marginalizovaných dívek. Proces snah o vertikální sociální mobilitu je sledován obousměrně, a to v tom smyslu, že se badatelka zaměřuje na vnější i vnitřní příčiny marginality. Přičemž stěžejním výzkumným zájmem předkládané práce je prezentace analýzy konkrétních bariér, které zamezují mladým dívkám z marginalizovaného prostředí ve vertikální sociální mobilitě a v plné participaci na běžných společenských zdrojích. Badatelka identifikovala čtyři stěžejní bariéry: prostředí vzdělávání, dluhy, státní sociální pomoc a partnerský život, resp. partnerské násilí. Přičemž strukturálními bariérami jsou první tři, domácí násilí je bariérou vnitřní, i když může být vykládáno jako důsledek širších strukturálních podmínek.

Práce si tak, mimo jiné, pokládá otázky: Je možné potlačit vnitřní příčiny okrajovosti a zároveň vlastním aktérstvím úspěšně čelit vnějším bariérám? A pokud dívky ustojí komplikace spjaté se stigmatem vyrůstání v marginalizované populaci, je česká společnost opravdu tak otevřená a integrující, jak deklaruje na vládní, a i běžné úrovni? A je opravdu aktérství hlavní cestou, jak dosáhnout změny ve vlastní sociální realitě? Není třeba rozplétat strukturální marginalitu z pozice „*studying down*“ směrem k přístupu „*studying up*“?

Bádání disertační práce bylo prováděno s ohledem na fenomény transformací západních (sociálních) systémů od 80. let 20. století. Tato transformace, mnohými označována jako neoliberální revoluce (Hall 2011; Harvey 2005; Jessop 2013; Wacquant 2009) způsobila přeměnu vnímání sociálních problémů a zavedla nové společenské a vládní paradigma. Na základě upřednostňování ekonomických aspektů fungování společnosti nad aspekty sociálními jsme vedeni k individualismu, kompetici, přílišné rezponzibilitě, konzumerizmu a relačnímu nezájmu. Nahlížet oblasti veřejného zájmu z finančního pohledu, který se tváří expertně, spíše než

ze sociálního pohledu, prakticky znemožňuje prosazovat cíle sociální spravedlnosti, rovnosti, boje s chudobou, společenské koheze a další. Naopak se tím logicky upevňují fenomény jako pracovní vykořisťování, společenská marginalizace, ale i změna klimatu nebo volby antisystémových stran.

Výzkum je tedy zasazen do širších diskurzivních a strukturálních podmínek, které se na lokální úrovni manifestují jako tzv. *directing system*. *Directing system* je vykládán jako jakási (pod)strukturální sféra lokálních institucí, reprezentovaná základními a středními školami, úřady, praktickou politikou, věřiteli, exekutory, advokáty, odděleními úřadu práce a dalšími, kteří přímo i nepřímo ovlivňují životy marginalizovaných aktérek. Badatelka sledovala praktiky a jazyk těchto institucí a jejich představitelů a představitelky, v nichž se uplatňoval sledovaný neoliberalní diskurz. Motivací předkládané práce je totiž prezentace poznatků v komplementární podobě. Práce usiluje o propojení dat z diskurzivní analýzy a z rozhovorů s participantkami tak, aby se data vzájemně doplňovala. Samotná analýza diskurzu *directing system* neozřejmuje, jaký efekt má smýšlení a jednání jeho reprezentantů/reprezentantek v praxi, a výpovědi a zkušenosti participantek je zase třeba kontextuálně ukotvit. Má akademická role badatelky a profesní role sociální pracovnice mi umožňuje obě zmíněné motivace propojit a zabývat se jimi jak analyticky, tak prakticky.

Záměrně zvolený etnografický přístup badatelce umožnil nahlédnout tedy nejen do života informantek a následně pochopit, jakým způsobem (ne)překonávají strukturální bariéry a sociální nerovnosti v každodenní cestě za důstojným životem. Současně poskytl explanaci dominantních tlaků působících proti jejich vertikální sociální mobilitě. Jeho hlavní přínos tak nespočíval pouze v přiblížení terénu, zvýznamnění specifik podmínek aktérských populací nebo v prezentaci emické perspektivy, ale v uvedení těchto dílčích fenoménů do širšího kontextu sociálních, ekonomických a symbolických faktorů a sil formujících daný stav (Šotola, Rodríguez Polo a kol. 2016).

Účastnické pozorování má ze své podstaty další potenciál, a to eventualitu zapojení osoby výzkumníka/výzkumnice do řešení tematizovaných problémů. Míra angažovanosti je odstupňovaná, podle některých vědců a vědkyň by však měla být nutně přítomná (Bourgois 2002a, 2002b; Bourgois a Schonberg 2009; Scheper-Hughes 1993, 2010; Low a Merry 2010 a další), obzvláště ve výzkumech znevýhodněných jednotlivců a skupin. Badatelka v práci zastává pozice kritické sociální vědy a angažované antropologie a snaží se o sladění vědecké rigorozity s politickou angažovaností (Bourdieu 1999, 2008). Sleduje tak aktivity převážně zahraničních badatelek a badatelů (David Graeber 2015; Didier Fassin 2013; Nancy Scheper-Hughes 1993, 1995; Philippe Bourgois 1998; 2002a; Bourgois a Jeff Schonberg 2009) ale i lokálních (Janebová 2020, 2021; Mertl 2017 a další), kteří odmítají neutralitu a sterilitu vědy, produkované převážně za účelem publikace článků a monografií (Bourgois 2002b, Graeber 2013), ale usilují o to, aby produkované vědění našlo i své uplatnění.

Analytická část začíná kapitolou věnující se vzdělávání. Autorka zde popisuje, jak se dominantní ideologie zpřítomňuje v institucích a jejich představitelích/představitelkách skrze *interpelaci* (Althusser 1971). A s využitím bourdieuovského konceptu jednání (rozšířeného o teorii jednání Sherry Ortner), konceptu symbolického násilí a *misrecognition* pak popisuje asymetrické vztahy odehrávající se ve vzdělávacích institucích, jež jsou ovlivněné etnorasovými a třídními představami a stereotypy. Zkoumáním toho, jak aktérky a jejich rodiny a učitelé/učitelky vkládají rasu a třídu do popisu vztahů mezi školou a dětmi, odhaluje badatelka diskurzivní mechanismy, prostřednictvím nichž se domnělé předpoklady stávají třídními a strukturálními bariérami jakožto součástí rasové a třídní nerovnosti ve školách.

Další kapitola je věnována dětským exekucím. Autorka zde představuje genezi dané problematiky, popis stávajícího stavu i jeho zhodnocení. Analýza existence této specifické praxe a jejích konsekvencí zohledňuje prožívání participantek, jednání odpovědných mocenských

aktérů a reflektovány jsou i dopady na širší společenské podmínky. Nejvíce diskutováno je téma responsibility, jak dětem dluhy vznikají, kdo za ně nese odpovědnost a jak odpověď na tuto otázku polarizuje společnost, resp. kopíruje rozvrstvení společnosti a příslušný mocenský diskurz. Kapitola též tematizuje neoliberální redefinici státu dle Wacquanta (2009) a na případu dětských dlužníků sleduje, jak dochází ke komodifikaci veřejných statků, jak se služby státu proměňují ve zboží. Jak je nahrazována sociální stabilita a kolektivní práva individualizací povinností. A jak zesiluje punitivní aparát a objevuje se v místech, kde bychom jej dříve neočekávali.

Třetí kapitola je tak trochu odlišná. Nevěnuje se přímo strukturálním bariérám a *directing systém*, tematizaci daného problému však shledává badatelka za důležité. Jedná se o partnerské násilí a do výzkumu a analýzy bylo zařazeno proto, že partnerský život se často pro dívky stává bariérou ve vertikální sociální mobilitě, byť ne přímo strukturální. Se strukturální problematikou má ale mnoho společného. Jedním z důvodů partnerského násilí je totiž materiální deprivace, frustrace, stres a další stavy prožívané v souvislosti s např. institucionálním rasismem, reprodukcí nerovností, s životem na okraji společnosti. Spouštěči násilí jsou, nejen na okraji společnosti, i další faktory, jako třeba důraz na maskulinitu za účelem vytvoření kýženého patriarchálního statusu. Vymanění se z násilného vztahu je o to komplikovanější, že ne vždy umí zainteresované instituce poskytnout adresnou pomoc.

Poslední kapitola se věnuje právě sociální pomoci a sleduje některé aktérky, ne však zdaleka všechny, které se v jednu chvíli svého dospělého života ocitly v takové situaci, jež je odkázala na úřad práce a státní sociální pomoc. Badatelka se primárně zaměřuje na důsledky poměrů, kdy ženy opustil partner, a staly se matkami samoživitelkami. Situací, kdy zůstaly aktérky samy s dítětem, toho času na rodičovské dovolené, naplnily skutkovou podstatu hmotné nouze a vznikl jim nárok na finanční sociální pomoc. Epizodní roli akterek, jako žadatelek a recipientek dávek hmotné nouze, badatelka analyzuje optikou antropologie byrokracie a skrze koncept sociální újmy. Oba přístupy umožňují popsat strukturální a

institucionální produkci marginality v české společnosti a badatelka prostřednictvím nich odhaluje byrokratické paradoxy zhmotněné v požadavcích úřednic/úředníků při jejich performaci sociální politiky státu.

2 TEORETICKO-METODOLOGICKÝ RÁMEC DISERTAČNÍ PRÁCE

2.1 Teoretická část

Cílem následujících podkapitol je nastínění základního teoretického rámce, který je páteří disertační práce a který ukotvuje realizovaný výzkum. Níže je samostatně tematizována problematika sociálního vyloučení, marginalizace, neoliberalizace, antropologie byrokracie a koncept sociální újmy. Daná témata zároveň protkávají myšlenky emancipace, integrace, potažmo inkluze, uznání a spravedlnosti. Badatelka se pokouší propojit antropologické a sociologické koncepty s koncepty politické filosofie a osvěžit tak debatu nad předkládaným problémem.

2.1.1 Sociální exkluze

Za ukazatele sociálního vyloučení byla v průběhu let identifikována široká škála faktorů založených na vztazích nerovnosti, nestability či segregace. Tato jistá rozvolněnost může činit z konceptu sociálního vyloučení vágní, nic neříkající formuli, pod kterou si lze představit vše, ale také nic. Proto si v posledních letech vysluhuje i určitou míru kritiky. Někteří badatelé a badatelky se domnívají, že koncept má svou nejlepší éru za sebou a je třeba využívat jiné koncepty, či od vyloučení, jako sociálního problému, odhlížet, neb byl akademicky vytěžen. Kdybychom zhmotněné sociální vyloučení postavili na podium na náměstí jako hlavního řečníka, jenž by se měl vyjádřit k socioekonomickým otázkám české společnosti, od některých posluchačů z publika, ale i od kolegů a kolegyň z panelu, by si pravděpodobně vysloužilo bučení či jiná citoslovce pohrdání. Do jisté míry by si to způsobilo samo. Po tom, co uniklo z akademické sféry a stalo se součástí programových a strategických dokumentů, od těch globálních po lokální, kde v různých výzvách slouží jako východisko pro podávání projektů a objevuje se v politických proklamacích, publicistických komentářích a mediálních sděleních, se jej už nikdo neobtěžuje důsledně

vymežit (Hirt, Dvořáková 2020) a je tedy třeba se nad užitečností tohoto termínu pozastavit.¹

S návodnými otázkami přichází Amartya Sen (2000). Je třeba se ptát: Má stále koncept exkluze co říct k popisu socioekonomického stavu společnosti? Přispívá stále přínosně do akademické, ale i politické debaty? Co by se stalo, kdybychom jej úplně ignorovali? V teoretické části disertační práce si hodlám dané otázky položit a dále se věnovat genezi tematizovaného konceptu, jeho původní definici, ale i úskalím, které přineslo jeho začlenění, zejména do politických slovníků.

Pojetí sociálního vyloučení se mění v závislosti na místě a okolnostech. Pokud generální definice operuje s tím, že vyloučením či exkluzí se rozumí omezení nebo zamezení přístupu ke zdrojům, právům, identitám apod., které jsou dostupné pouze části členů společnosti (viz např. Burchardt, Le Grand, Piachaud 2002; Mareš 2000; Room 1999; Silver 1994; Toušek 2007), odvíjí se popis tedy od toho, co je v daném čase a lokalitě považováno za zdroj, resp. jeho absenci. Amsterodamská smlouva (1999) delegovala boj se sociálním vyloučením na národní státy a tím se chtěla vyhnout pasti aplikování nepasující obecné definice do velmi konkrétních podmínek. To přineslo vedlejší škody. Původní záměr se ztratil v překladu a problematika vylučování, ale i začleňování, začala ztrácet prvotní význam a začalo docházet k desinterpretacím. Vyvrcholením tohoto konceptuálního i praktického odklonu je plné přenesení odpovědnosti za stav vyloučení ze státu a lokálních politik na samotné vylučované. Tato diskurzivní změna souvisí s vlivem tržní logiky (Keller 2010).

Z důvodu takovéto rétorické i praktické proměny nemohou být tudíž úspěšné ani snahy o inkluzi. Proces inkluze je postaven na solidaritě, otevřené společnosti a na mobilizaci příslušných institucí (Pierson 2010). To je ale s neoliberálním slovníkem, který operuje s takovými pojmy jako

---

¹ Nutno připomenout, že termín sociální exkluze vlastně vznikl v úřednické kanceláři pro účely sociální politiky.

je osobní odpovědnost, individualizace a komodifikace veřejných statků a služeb, neslučitelné. Idea natažené ruky se mění v pěst. Jedinec je systémem, a jím vytvářenými strukturálními bariérami, dotlačen k tomu, aby nezbylo nic jiného, než přijmout alternativní způsoby jednání a chování, které ale jsou zároveň společností označovány za patologické a tím pádem nežádoucí. Shledávaným záměrem je převrácení perspektivy daného problému, a to za účelem označení jedince za viníka své vlastní situace, čímž dochází k legitimizaci jeho marginalizace nebo exkluze. Barša (1999) v daném kontextu hovoří o „obviňování obětí“.

Sociální vyloučení přestává být chápáno jako výslednice makrostrukturálních vlivů a reakcí na ně, ale je chápáno jako čistý výraz skupinové příslušnosti, která si sama o sobě (bez přihlídnutí k sociálnímu kontextu) své vyloučení produkuje (Hejnal 2012). Proto, aby mohla společnost dát od daného problému ruce pryč, je potřeba jej jazykově přerámovat. Tak politika osobní odpovědnosti přišla s termínem nepřizpůsobivost a mezi něj a vyloučení postavila rovnítko. Pokud je totiž někdo vyloučen, implikuje to fakt, že by mohl být začleněn – ve vzájemné spolupráci dominantních institucí, politik a vyloučených samotných. Avšak je-li někdo nepřizpůsobivý, je odpovědnost za jeho situaci a přizpůsobení se plně převedena na něj. Jedná se o silně individualizovanou formu vyloučení. Termín „nepřizpůsobivý“ tak vrací celou problematiku do výchozího bodu: radikálně etnicky, kulturně či sociálně odlišný Rom je z logiky svého romství odsouzen a sám sebe odsuzuje do marginalizované pozice, neboť se podle všeho „nechce přizpůsobit“. Těžko si lze představit příhodnější nástroj legitimizace škrků v sociální politice státu (Hejnal 2012).

(Neo)liberální paternalismus a upozadování sociální oblasti dává dle Wacquanta (2009) vzniknout novému sektoru, který spravuje chudobu. Tento management chudoby (Wacquant 2009: 3-4) však jedná vysoce ambivalentně a ve svém důsledku velmi neefektivně. Na jedné straně apeluje na odpovědnost jedinců za vlastní úspěch, a pokud jsou neúspěšní, tak je ze zdrojů vyloučí. Na druhé straně chce ale ty, které marginazoval, nadále řídit a potlačovat z jeho pohledu jejich nežádoucí

jednání a chování. Vymanit se z tohoto paradoxu (Wacquant 2009) se neoliberalismus pokouší např. skrze diskurz práce. Práce má být nataženou rukou neoliberalismu vedoucí ke kýženému individuálnímu úspěchu a zároveň pošouchnutím (*nudge*)² k postulovanému společenskému postavení. Práce by se měla stát pro každého hodnotou. Jedná se o práci/zaměstnání za každou cenu. O práci/zaměstnání prekarizované, nejisté, špatně placené, s pochybnými podmínkami a bez jistot. Ona hodnota práce, potažmo zaměstnání, totiž nespočívá v tom, že může generovat sociální vztahy a sítě, smysl a seberealizaci a samozřejmě důstojné ohodnocení, ale v tom, že práce přináší peníze (např. van Parijs 2001). A tím domnělé osvobození, minimálně od *welfare* (Clarke 2008, Hejnal 2014).

Při konceptualizaci neoliberalismu si disertační práce bere inspiraci mimo jiné u Brennera, Theodora a Pecka (2010), kteří jej chápou jako nerovnoměrný proces, který různým způsobem a v různých formách zasahuje do každodennosti obyvatel různých geografických celků. Pokud je zprostředkováván např. nadstátními institucemi, můžeme ho pojímat jako soubor mobilních migrujících technik (Ong 2006: 14; 2007: 5), které pak na státní či lokální úrovni mohou mít svou specifickou podobu.³ V praxi je pak pro neoliberalismus příznačné, že ohýbá praktiky, diskurzy a instituce a artikuluje je vlastním způsobem (Clarke 2008, Hejnal 2014). Na úrovni Evropské unie, národních států, ale i např. krajských politik danému procesu podlehla i představa inkluze a již výše zmiňovaný význam práce. Řešení chudoby a sociálního vyloučení je stále více spojeno s agendou hospodářského růstu. Důraz na aktivní začleňování prostřednictvím zaměstnanosti a stejný důraz na hospodářský růst proměnil dřívější myšlenky sociálních práv v sociální Evropě (Madanipour, Shucksmith, Talbot 2015: 17), což lze dobře prezentovat na přehlížení tzv. neplacených prací, jako jsou různé formy péče, které mají nedoceněnou a nedozírnou

---

² Autorem termínu *nudge* je Richard Thaler a používá jej v knize *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness* (2008).

³ Více v podkapitole neoliberalismus.

socioekonomickou hodnotu, nebo na postulátu zaměstnání za každou cenu.

Skrze evropské grantové projekty, státní politiky a lokální realizátory sociálních agend bylo i díky neoliberalizaci v průběhu druhého tisíciletí mezi inkluzí a prací, resp. zaměstnáním, umístěno rovnítko. Projekty zaměřené na pracovní a kariérní poradenství, mnohdy nevědomě, reprodukují postulát vlastní odpovědnosti a představu aktivizace zdola. Inkluze byla nesprávně uchopena jako ekvivalent k resocializaci (Mareš, Horáková, Rákoczyová 2008) a bez ohledu na širší společenské podmínky jsou jednotlivci, často za účasti sociálních služeb a neziskových organizací, roubováni na neadekvátní a diskriminační podmínky. Představa začleňování skrze zaměstnání obecně ignoruje jednak další dimenze a aspekty vyloučení, jednak skutečnost, že lidé mohou být také „špatně zaměstnání“ (Soysal 2012: 8). Neplnohodnotné formy zaměstnání zpravidla nefungují jako dveře pootevřené ke stabilnějším a lépe odměňovaným formám práce. Naopak pracující odsuzují k trvalé nejistotě. Proto platí, že zatímco se ještě v nedávné minulosti mezi sociálně vyloučené dostávali ti, kdo z různých příčin nepracovali, dnes lze do této situace rychle dospět, i když člověk pracuje. Přístup k práci přestává být zaručeným lékem na chudobu (Soysal 2012).

V éře neoliberalismu se nejdynamičtěji šíří právě ty formy práce, které nezajišťují lidem ani ochranu před materiální chudobou, ani je nechrání před psychickým strádáním (Keller 2011). Kromě jistého vlivu na jedince působí „špatně zaměstnání“ i na sociální vztahy a vazby v rodině, potažmo sociální participaci obecně (Levitas 1996). Ono oddělování ekonomické a sociální sféry v západních společnostech vede k viditelné polarizaci a vytváření tlaku, zejména na skupiny a jednotlivce, kteří již nějakou formu marginalizace zažívají (Wacquant 2009: 8). Těmi, které dané procesy nejvíce postihují, jsou ženy, etnické menšiny, lidé s různými zdravotními omezeními nebo rodiče samoživitelé. Tlak na jejich vlastní začlenění je výsledkem převážení rétoriky osobní odpovědnosti a moralizujícího diskurzu na úkor bezpodmínečných sociálních práv, které

EU deklarovala v dřívějších iteracích sociálního vyloučení (Taylor-Gooby 2008).

Integrace i inkluze jsou navíc v současném politickém jazyce začleňování používány jako v podstatě identická hesla. Je třeba, aby se lidé na okraji (a všichni další) integrovali. Jak? Do čeho? Nejlépe opět skrze práci a do práce. Nejen, že jsou oba termíny vydávány za synonymické, ale i recept, jak daného stavu dosáhnout, je úplně stejný. Je to opět práce ve smyslu zaměstnání, které je primárním nástrojem začleňování. Pracovní poměr je velebený jako jediný legitimní prostředek vedoucí k úspěchu a uznání, a to i přes to, že podstatná část společnosti se pohybuje v prekarizovaných zaměstnáních a nemůže dosáhnout ani na zdroje existenční potřeby (Trlifajová, Hurrle 2018). V čase se však ukázalo, že rozšiřování trhu a tržní logiky lékem na desintegraci a exkluzi není. Naopak extrém v podobě volného trhu je produkuje a prohlubuje.

2.1.2 Neoliberalismus a marginalita

Česká republika se dostala do stavu širokého socioekonomického rozkročení. Na jednu stranu, vzhledem k socialistické tradici země, si udržela jistý soubor státních sociálních jistot, na straně druhé nemohla nebo nechtěla uniknout tendencím (neo)liberální ekonomie. Z pohledu společenských věd můžeme sledovat jakýsi sociální experiment, resp. konkrétní formu socioekonomického a politického režimu, který pro účely dané práce nazývám jako „reálný sociálně neoliberální stát“ (Brenner a Theodore 2002; Wacquant 2012, Mertl 2017). Tento schizofrenní stav, který se ve stávající společnosti dostavuje, můžeme demonstrovat na zobecněných antagoniích. Na jedné straně bohatnoucí segment společnosti, na straně druhé nedostatečné nebo neexistující existenční jistoty (žádný přístup k pitné vodě, odpíraná základní zdravotní péče apod.)⁴. Jako kdyby šlo dno ještě podsklepit.

---

⁴ Autorka vychází z vlastního terénu mezi třídou nejchudších, osob bez přístřeší.

Pod tržním vlivem se proměňují nebo zcela zanikají veřejné a sociální instituce. Veřejné služby popírají princip své existence a podléhají přísné ekonomizaci a principům kapitalizace – vznikají tak kvazi veřejné, spíše polosoukromé až soukromé služby. Státní sociální pomocí prorůstají nástroje sledování, kontroly a disciplinace (Wacquant 2009: 59), které jsou přijímány na základě toho, že se *apriori* předpokládá, že člověk, který je recipientem jedné z forem této pomoci, ji pravděpodobně jakýmkoliv způsobem neadekvátně využívá, resp. zneužívá (např. Mertl 2017). Na jedné straně se můžeme pyšnit nízkou nezaměstnaností a rozmachem podnikatelských odvětví a platforem, na straně druhé vidíme rostoucí prekarizaci konkrétních společenských vrstev – strmý nárůst kvazi pracovních úvazků, nulové jistoty, vysoký počet exekucí u fyzických osob apod.

Neoliberalismus a marginalita spolu úzce souvisí. A to nejen proto, že se z konceptuálního hlediska jedná o dva obdobně komplikované pojmy. Mají souvztažný význam. Jeden nelze vykládat bez druhého. Jejich vzájemné ovlivňování se a souběžná existence vytváří jak jejich teoretickou, tak i praktickou závislost.

2.1.2.1 Marginalizace a marginalita

Dle některých autorů (např. Dunne 2005) není marginalizace/marginalita konceptualizována natolik dostatečně, aby poskytovala dostatečnou analytickou užitečnost. To, jak je v práci pojímán proces/stav, ve kterém se participantky výzkumu nacházejí, lze charakterizovat jako strukturální marginalitu. Na jedné straně jejich okrajovost způsobují proměnné jako etnicita, vzdělání, sociální role, na straně druhé je důsledkem neoliberálních socioekonomických procesů (Dunne 2005; Gurung a Kollmair 2005: 10). Strukturální marginalita tedy vychází z umístění v socioekonomické struktuře společnosti i z dilemat kulturních a sociálních rolí. Analytický přístup do sebe zaplétá rozdělení tříd v marxistické tradici,

etnorasizaci, intersekcionalismus, ale i kulturní imperialismus⁵ (Young 2004).

Ač je výše tematizován koncept sociálního vyloučení, bez kterého by se daná práce neobešla, rozhodla jsem se pro popis stavu, který sleduji, používat termín marginalita, potažmo marginalizace. A to nikoli jako alternativu či synonymum k sociálnímu vyloučení, nýbrž jako jeho integrální a procesuální součást. Marginalita/marginalizace může být chápána jako obecná kategorie, avšak dle mého názoru je to v kontextu sledované populace užitečné. Ve své jisté šíři obsahuje sledované stavy, jejichž ústředním determinantem je společensko-politická moc (např. Cullen, Pretes 2000). Participantky jsou „marginálkami“ ze souběhu různých důvodů, které se v čase a prostoru proměňují, zanikají, znovu vznikají nebo dlouhodobě přetrvávají. Nemusí být nutně vyloučeny, ale forma nějaké okrajovosti je v jejich životech prakticky stále přítomna. Je udržována hierarchickým hodnocením dominantní kultury (např. Dunne 2005) a mocí převládající socioekonomické třídy (např. Wacquant 1996). Okrajovost zachytává onu poziční nuanci, kdy je jedinec součástí nějaké skupiny, která ale stojí na okraji nebo mimo skupinu zdrojů a příležitostí.

Koncept strukturální marginality se snaží odhalit překážky, které existují v důsledku toho, co lidé mají (zboží, práva, znalosti a příležitosti) a kde se nacházejí (pozice v sociálně-politických a ekonomických systémech) (von Braun, Gatzweiler 2014). Pro dosažení požadované stability však není důležité pouze množství toho, co lidé mají a mohou dělat, ale také to, jak se tato aktiva transformují (skutečnými příležitostmi) do plně fungujících životů (Nussbaum a Sen 1993). Koncept marginalizace, prizmatem sociální spravedlnosti, nutně sleduje příležitosti, ale i distribuční výsledek, a to s ohledem na subjektivní vnímání vlastní pozice aktérů. Sleduje též možnosti příležitosti aktivovat, a to právě

---

⁵ Kulturní imperialismus zahrnuje zavedení kultury vládnoucí třídy jako normy. Hodnoty, normy a zvyky dominantní společnosti vyjadřují zkušenosti všech a jsou posuzovány podle těchto hodnot.

v kontextu sociálních struktur, a zjišťovat tak, zda změny umožňují, či nikoliv (Young 1990: 26).

2.1.2.2 Neoliberalismus

Fetišizace tržních principů mimo hlavní rámec trhu, ekonomická racionalita, komodifikace společenských forem soužití a étos osobní odpovědnosti ovšem strukturně diskvalifikuje a marginalizuje některé skupiny populace. Výše uvedené postuláty jsou připisovány neoliberalismu. Politicko-ekonomické ideologii, která v posledních desetiletích figuruje jako příčina různých forem sociální nespravedlnosti, marginality a bezpráví (např. Ferguson 2010). V předkládané práci je neoliberalismus chápán jako společný jmenovatel produkce nerovnosti (Hilgers 2010: 361; Mertl 2017; Lupták 2013) a marginality v současné české společnosti. Je proto nezbytné vysvětlit, jak je v práci neoliberalismus chápán a používán.

Na úvod je nutné zopakovat, že použití pojmu neoliberalismus jako analytického nástroje souvisí s teoretickou preferencí (Clarke 2008; Hejnal 2014; Hilgers 2010 apod.) badatelek a badatelů s oborem či disciplínou jim vlastní. Při přezkoumání současného antropologického bádání o neoliberalismu se ukazuje, že je tento pojem ideologicky a teoreticky rozkročený a nejčastěji se používá ke kritice stávajících kapitalistických politicko-ekonomických struktur, způsobů vládnutí, diskurzů o valorizaci individuální podnikavosti nebo snah o potlačování přerozdělovací role státu (Boas a Gans-Morse 2009; Bourdieu 1998; Ortner 2011).

V antropologickém diskurzu, potažmo v této práci, je důležité koncept sledovat ze třech úhlů pohledu. Jelikož je předmětem autorčina bádání zejména to, v jakých konkrétních formách dopadá na participantky výzkumu, jak se zpředměťuje do institucí a jak je jimi reprodukován, je nutné tematizovat koncept neoliberalismu ze strukturálních pozic, vládnoucích a ideologických pozic a kulturních pozic (Ganti 2014; Hejnal 2014; Hilgers 2010), resp. v nějaké souslednosti a kombinaci uvedených přístupů. První úhel pohledu vychází z marxistického paradigmatu

věnovaného otázkám politické ekonomie, konkrétně pokud jde o dopady makroekonomických politik, jako jsou programy strukturálních změn, omezení sociálního státu a privatizace veřejných služeb nebo statků. Druhá vychází z foucaultovské tradice, která se zaměřuje na technologie správy, při které formují nebo přetvářejí subjektivity v souladu s hodnotami individualismu, podnikavosti a tržní konkurence. V obou představuje neoliberalismus strukturální a ideologickou sílu, která má dopad na životy lidí, životní šance, sociální vztahy a způsoby obývání světa. Třetí pozice protíná první dvě a zkoumá instituce a jejich představitele – technokraty, byrokraty a formy hromadných sdělovacích prostředků – držené za účelem formulování nebo zprostředkování neoliberální ideologie a praxe.

Rozkročenost termínu s sebou však logicky zároveň nese konceptuální, a i v praxi se projevující, nejednotnost a nejednoznačnost. V (nejen) českém prostředí navíc nemůžeme mluvit o neoliberalismu jako přiznaném módu vládnutí, a proto považuji za důležité sledovat neoliberalismus nikoli jako stav, nýbrž jako proces. Jinak řečeno neoliberalismus je v práci sledován spíše jako proces diseminace a reprodukce neoliberálních imperativů, než jako stav oficiální vládní/politické doktríny. Ong (2006: 4) uvedené popisuje jako „neoliberalismus jako výjimku“. Tím rozumí společenské poměry, ve kterých neoliberální postuláty, postupy a techniky pronikají do a od/z institucí, které mají rozhodující vliv na žití/každodennost lidí. Ať už neoliberalismus v obecném slova smyslu chápeme jako projekt (Wacquant 2009), techniku vládnutí (Ong 2006), či logiku ekonomického racionalismu jako univerzálního uspořádání lidské společnosti (Bourdieu 1998a; Clarke 2008; Ong 2006), v antropologické perspektivě nás musí zajímat i jeho konkrétní a lokální artikulace.

Neoliberalizace neúčinkuje univerzálně a ani v čisté formě nepůsobí jako komplexní regulační celek. Jedná se spíše o tendence, neúplné hybridní modalitty, které mohou krystalizovat v konkrétních formacích, jež jsou neustále eklekticky přepracovávány kontextově specifickými způsoby (Brenner, Peck, Theodore 2010). Neoliberalizace jako technika vládnutí,

moci a vědění, migruje a uchytává se dle představ a potřeb lokálních sociálních, kulturních a politických kontextů (Ferguson 2010; Ong 2006). Implementace neoliberálních postulatů je tedy nejen nerovnoměrná, a to nejen globálně, ale i v rámci jednoho území, ale také se často s konkrétním politicko-ekonomickým uspořádáním dostává do rozporu (Brenner, Peck, Theodore 2010). V důsledku to vede k tomu, že vedle sebe mohou koexistovat v podstatě antagonistické projekty (např. sociálně-demokratické principy).

John Clarke (2008) tvrdí, že ať už považujeme neoliberalismus za kapitalistický režim akumulace, či nejnovější verzi liberální governmentality, jeho fungování závisí na konkrétní artikulaci: reorganizaci principů, politik, praktik a diskursů do nových inherentně kontradiktorních konfigurací. Neoliberalismus se vyznačuje schopností ohýbat dřívější významy institucí a politik a přetvářet je vlastním způsobem. Zároveň může koexistovat s dalšími (ne-neoliberálními) projekty. Neoliberalismus je tak konceptem spojeným vždy se specifickými politikami, postupy, institucemi a aktéry/aktérkami, prostřednictvím kterých mohou antropologové „sledovat lidi, věc, metaforu, zápletku / příběh / alegorii a konflikt“ (Marcus 1995: 106–10) konkrétním způsobem.

Neoliberalizace je často představována jako souvislost s prosazováním nových forem identity a formování subjektu, s posunem od kolektivních forem identity k individualizovanějším subjektivitám (Rose 1996). Takové individualizované subjekty spočívají na představách o autonomii a volbě, které se rozšířily do všech oblastí života od zaměstnání až po sociální zabezpečení, a vytvořily nové formy vládnutí. Základním předpokladem je, že když mají jednotlivci na volném trhu možnost volby, jsou plně zmocněni k jednání a k odpovědnosti za svou pozici. Vysvětlení nerovností je pak z vložených nerovných společenských struktur přeneseno do individuální nerozváženosti nebo špatného uplatnění (Beck a Beck-Gernsheim 2002) a základní jistoty jako vzdělání, bydlení, sociální zabezpečení jsou pak otázkou zásluhovosti.

2.1.3 Antropologie byrokracie a sociální újmy

V základu stávající společenské nerovnosti bezpochyby stojí socioekonomická restrukturalizace prováděná pod záštitou různých neoliberálních projektů, které přetvořily daňové režimy, sociální zabezpečení a trhy práce. Abstraktní činitel se zhmotňuje v koncových institucích a úřednicích, kteří přicházejí do pravidelného styku s běžnými občany (kterými daní úředníci v důsledku též jsou) a výkonem úřadu ovlivňují jejich a naši každodennost. Významně se tedy podílí na realizaci praktické politiky daného státu, rozhodně ne však ve smyslu weberovského pojetí politiky jako povolání. V příslušné kapitole dávám do souvislosti byrokracii, resp. její antropologické pojetí, s konceptem sociální újmy. V teoretické části hodlám oba přístupy představit, abych se poté v analytické části věnovala různým formám újmy způsobeným institucemi sociální politiky, která přímo i nepřímo souvisí s neoliberálními tendencemi.

Neoliberální ekonomické paradigma dle teoretiků (např. Hillyard, Pantazis, Tombs a Gordon 2004) působí inherentně fundamentální sociální újmu. Sociální újmu produkuje stát, korporace i jejich reprezentanti a její dopady na život jednotlivců a skupin nejsou legálně a formálně postihovány. Nejedná se pouze o nerovnost v majetku a distribuci příjmů, ale i o nastavení konkrétních institucí z oblastí zdravotní a sociální péče, vzdělávání, zaměstnanosti apod. Konkrétněji se může jednat o fyzickou újmu (chronická onemocnění z důvodu nevyhovujícího bydlení, nemoci z povolání, vystavení znečištění apod.), o ekonomickou nebo finanční újmu (nepřiznání sociální dávky, energetická chudoba, podvody, exekuce apod.). Fyzická a ekonomická újma se vzájemně prolínají a oddělit od nich nelze ani újmu psychickou či emoční. Psychická újma se mimo negativní emoční prožitky a s nimi spjaté dopady na psychiku jednotlivce projevuje i např. omezeným osobnostním rozvojem.

V kontextu sociální újmy, která je lidem způsobována zejména působením neoliberálních procesů na praktickou politiku, nejsou státy ani oběťmi, ani pasivními činiteli (Weiss 1998: 204–8). Stát se často

spoluúčastní na škodách způsobených neoliberalismem. Každý stát pod vlivem dominantní ideologie vytváří své vlastní formy škod, a to různými způsoby. Některé z nich jsou přímým důsledkem dobrovolných finančních omezení kladených na vládní výdaje v neoliberálních státech, jako jsou např. škrty ve státních oblastech, které přerozdělují bohatství směrem k potřebné části populace (srov. Pantazis a Gordon, 2000). Dalším příkladem může být diskurzivní proměna vzdělávacích a pomáhajících institucí, stejně jako jejich byrokratizace a indiference.

Státy samozřejmě vytvářejí i politiky, které se snaží sociální újmě zabránit. Avšak produkce škod a jejich kontrola zahrnuje komplexní vzájemný vztah jak mezi státy a korporacemi, které fungují v kapitalistickém systému, tak mezi dalšími prvky samotného státu (Hillyard, Pantazis, Tombs a Gordon 2004). Prezentovaná práce se tedy zaměřuje i na takové paradoxy, kdy je státem sice vytvořena podpora, která má eliminovat škody, avšak když je aplikována pod vlivem neoliberálního diskurzu, ztrácí na významu, stává se nefunkční a ve svém důsledku i poškozující. Konkrétně se jedná o uplatňování určitých forem státní sociální pomoci, která se v ČR z obecného hlediska a v kontextu ostatních států může zdát jako velmi solidární a funkční, ale při pohledu „zdola“ je její povaha vysokoprahová a účinnost spíše vágní. Symboly naděje se vždy mohou stát i nástroji zoufalství.

Praktická (nejen) sociální politika leží v rukou konkrétních úředníků a úřednic, kteří díky správním rozhodnutím, vágnosti zákonů a předpisů, a necentralizované libovůli výkladů a vnitřních nařízení ovlivňují každodennost a spolupodílí se na procesu vytváření podoby naší společnosti. Aplikací úřední aparát a jeho vykonavatelé tvoří vlastní pravidla a postupy, podle kterých nakládají s mocí, která je jim svěřena, což často vede ke zjednodušování a stereotypizaci různých situací (Graeber 2015; Hertzfeld 1993). Například Mike Rowe (2012) na základě etnografie organizací a managementu veřejného sektoru dochází k závěru, že je důležité dívat se na praktickou realizaci politik jako na prostor, ve kterém mají úředníci možnost použít a interpretovat nejednoznačná

pravidla fungování byrokratického aparátu či samotných politik takovým způsobem, aby směřovala k dosažení jejich vlastních cílů (např. jako způsob, kterým si ulehčují práci).

Javier Auyero se v knize *Patients of State* (2012) zaměřuje na jiný aspekt objevující se ve vztahu úředníků a klientů, a to na aspekt moci, resp. její uplatňování formou disciplinace. Procesní průtahy, čekání, opakující se požadavky symbolizují subjektivizaci politické dominance. Stát, dominantní diskurz a ideologie jsou abstraktními strukturami, které se na mikroúrovni projevují ve formě institucí, potažmo úředníků, a jejich praxí nabývají rysů, které jsou v daném kontextu opresivní. Prostřednictvím úředníků dává stát lidem „politické lekce“ a ukazuje jim jejich místo ve společnosti (Auyero 2012: 7). Kromě konkrétních příkladů sociální újmy tímto dochází i ke ztrátě statusu občana. Politika sociální pomoci a její výkon není recipienty/recipientkami chápána jako aktivita, do které by se mohli zapojit, nebo jako nástroj změn k lepšímu, ale spíše jako cizí a vzdálená praktika, vůči které jsou bezbranní (Auyero 2012: 16-20).

Úzkou propojenost mezi doménami státu a trhu a aplikaci tržní logiky do vztahu úředníků a klientů sociální pomoci tematizuje např. antropolog David Graeber v díle *The Utopia of Rules. On Technology, Stupidity and The Secret Joys of Bureaucracy* (2015). Klienti a klientky se v kontaktu s úřady ocitají v mocensky silně asymetrické pozici, a to kvůli často arbitrární moci, kterou byrokratické struktury a její aktéři uplatňují. Byrokracie je prostorem produkce strukturálního násilí. Nerovné vztahy a strukturální násilí legitimizují svévolné rozhodování, díky kterému se úřednictvo může vyhnout debatám, vyjasňování a renegociacím typickým pro rovnocenné sociální vztahy. Spoléhají se na to, že z důvodu strachu z moci, násilí a získané převahy nejsou povinni se zapojit do „interpretativní práce“⁶ (Graeber 2015).

---

⁶ Interpretativní práce je dle Graebera (2015) snaha porozumět motivacím a pohledům ostatních, zejména tedy recipientům a recipientkám sociální pomoci ze strany úřadů (Graeber 2015: 67).

Adekvátní pochopení rozsahu sociálních škod, které postihují lidi od „kolébky až po hrob“, proto nezbytně vyžaduje uchopení z hlediska politických a ekonomických imperativů neoliberálního paradigmatu. Nelze je vysvětlit a pochopit zaměřením se na jednotlivé činy nebo chyby. Drtivá většina sociálních škod je určena strukturálně. Jednotlivci jsou samozřejmě v určitém okamžiku odpovědní za své jednání, ale jednají kolektivně podle diktátu neoliberálního paradigmatu (Hillyard, Pantazis, Tombs a Gordon 2004: 53). V kontextu praxe byrokracie a koncového úřednictva používá Hertzfeld (1993) k explanaci stereotypy, Auyero (2012) disciplinaci, Graeber (2012) hovoří o abstraktnosti byrokracie a absentující interpretativní práci, Rowe (2012) shledává škodu v ulehčování si práce a povinností.

2.2 Metodologie

2.2.1 Realizace výzkumu, participantky, identifikace struktur

Stěžejní přístup do terénu byl badatelce umožněn přibližně před deseti lety, a to díky navázání vztahu s dnes již mladými ženami, které se identifikují jako Romky nebo Cigánky. Většina z původních participantek badatelku provází po celou dobu výzkumu, celých deset let. Přibyly samozřejmě i aktérky nové, některé interagovaly epizodně, jiné se staly informantkami dlouhodobými. U všech dívek a žen platí, že jejich participace na výzkumu započala při základní školní docházce a dále byla sledována jejich tranzice – na střední školu, do dospělého života, do partnerské nebo rodičovské role apod. Z důvodu symetričnosti vztahu s dívkami a mladými ženami a z důvodu charakteru sdílených sociálních situací, používám pro účastnice výzkumu přízvisko participantky, informantky nebo aktérky.

Sdílenou charakteristikou všech dívek a žen je to, že žijí v Plzni a vychází z prostředí romské marginalizované populace. Avšak nikoli ze třídy těch nejchudších, i když si hraniční situací epizodně některé z nich prošly. Ať už jako děti, nebo pak jako dospělé ženy ve své domácnosti. Za marginalizované shledávala autorka takové domácnosti, které se ocitly ve stavu restringovaného přístupu k standardním společenským zdrojům.

Tedy, že např. u zákonných zástupců absentuje sekundární vzdělání, že pracovní poměr má nestandardní podobu (práce „na černo“, ve „Švarc systému“, závazek odporující zákoníku práce apod.), že se v domácnosti objevuje závislost, násilí nebo dluhy, živitelem nebo živitelkou je samorodič, případně děti vyrůstají v pěstounské péči prarodičů či jiných příbuzných. Domácnosti i přesto zvládají z vlastní iniciativy z měsíce na měsíc přežít, nejsou dlouhodobě závislé na sociálních dávkách ani sociální službě a deklarují zájem a snahy o lepší život, když ne pro sebe, tak alespoň pro své děti.

Nutno podotknout, že vymezení zkoumané populace je arbitrárním krokem, a je konstruováno skrze badatelčinu identifikaci charakteristik a podmínek života, které jsou u dívek považovány za více či méně společné (srov. LeCompte, Schensul 1999: 110). Nebezpečstvím u etnorasových, marginalizovaných či sociálně vyloučených skupin je již jakási „předkonstruovanost objektu“ (Bourdieu 1992: 231), tedy převzetí dominantních nebo vágních reprezentací, které jsou politicky, mediálně, lidově, ale i vědecky reprodukovány (Růžička 2010). Badatelka se nesnaží tvrdit, že její výzkum reprezentuje nějakou homogenní skupinu a velmi dobře si uvědomuje vnitřní sociální diverzitu všech etnorasových a socioekonomických „skupin“. I z tohoto důvodu se práce spíše nezaměřuje na nějaká kulturní nebo emická specifika dívek z marginalizovaného prostředí, ale hlavně sleduje, jak jsou příslušníci a příslušnice dané populace konstruovány ze strany dominantních subjektů. Jak se z různých jednotlivců vytváří jednolitá, kulturní, etnická, sociální i ekonomická skupina a tím se prohlubuje nerovnost a nespravedlnost ve společnosti.

S prvními dívkami badatelka navázala spolupráci díky volnočasovým programům společnosti TADY A TEĎ, kde provozovala dobrovolnickou činnost. Později byla v organizaci zaměstnána a síťování tedy následně pokračovalo díky badatelčině profesi sociální pracovnice. V současnosti je většina dívek již nějakou dobu mimo službu a kontakt udržuje badatelská práce i přátelské vztahy. Zaměření se pouze na dívky a ženy nebylo původním kritériem výběru, cílová skupina se takto

vyprofilovala v průběhu samotného výzkumu. Důvody jsou dva. Logicky se výzkumnici dařilo lépe navázat vztahy s dívkami vzhledem ke sdílenému genderu. Badatelka navíc realizovala i volnočasové aktivity pro dívky. Druhým odůvodněním je, že vyšší zájem o sekundární vzdělávání v dané marginalizované populaci projevují více dívky než chlapci (pojednání tématu se badatelka věnuje dále v disertaci), přičemž deklarace dalšího vzdělávání nebo zkušenost se sekundárním vzděláváním bylo hlavním kritériem nadefinovaného účelového výběru. Dalšími kritérii byly exekuce z dětství, zkušenost (i nepřímá) s partnerským násilím a využití státní sociální pomoci. Kritéria se povětšinou kumulovala.

Výzkumné setkávání se započala na bakalářské úrovni studia, kdy byly s prvními dívkami prováděny rozhovory za účelem zjištění využívání situační etnicity ve veřejném a poloveřejném prostoru. Badatelský zájem o dívčí skupinu pokračoval i při magisterském studiu, pouze se fokus stočil k etnorasovému stigma v prostředí vzdělávacích institucí. V průběhu let se výzkumnice intenzivně setkávala s šestnácti dívkami, jejichž biografie je stručně představena níže. Ačkoli byly interakce s a mezi dívkami stěžejním předmětem zájmu, v empirické části výzkumu se objevují i výpovědi členek a členů jejich domácností či dalších dívek, se kterými přišla badatelka do styku při výkonu své profese.

Jak již bylo řečeno výše, participace na předkládané disertační práci byla založena na několika strukturálních kritériích. Primární byla zkušenost s vyšším sekundárním vzděláváním, tedy střední školou nebo učilištěm. Tato podmínka měla ověřovat obecně sdílenou hypotézu, že vzdělání je klíčem k sociální a ekonomické mobilitě. Dalším kritériem byl dětský dluh, jeden nebo více finančních závazků, které se ještě v dětství nebo až v dospělosti proměnily v exekuci/exekuce. Odpovědné instituce (věřitelé, soudy, exekutorské a advokátní kanceláře), verbalizovaly ohledně dětských exekucí paternalistickou figuru o adekvátnosti a potřebnosti trestu za účelem vychovávání „nepřizpůsobivých“. U dívek s dětskými dluhy je v rámci výzkumu sledováno to, jaký dopad mělo na jejich život zjištění o

exekucích, jaký to byl zásah do jejich nejen finančního života, zdali se, s odkazem na výše uvedené, dostavilo nějaké „vychování“.

Dále byla okrajově sledována jejich cesta k zaměstnání, zejména pak prekarizované formy pracovních vztahů a jejich dopady, a to v intencích neoliberálního postulátu práce za každou cenu a zaměstnání jako základní hodnoty jedince. Na druhé straně se některé ženy dostaly do situací, kdy se dočasně staly recipientkami státní sociální pomoci. A tento stav se stal též předmětem analýzy disertačního výzkumu. Zde si výzkumnice pokládala především tu otázku, zda z hlediska pomoci lidem ve složité životní situaci může státní sociální systém asistovat ve zlepšení jejich stávající situace, a též byla kladena pozornost na slovník a praktiky institucí, jež byly předmětem analýzy. Fenomén, a zároveň disertační kapitola, který se vymyká výše prezentovaným strukturálním bariérám, je partnerské násilí. I o takovou zkušenost se participantky s badatelkou podělily a badatelkou byla identifikována jako další z bariér pro případnou vertikální sociální mobilitu. V práci není partnerské násilí tradičně dichotomizováno jako vnitřní nebo vnější příčina udržující okrajovou společenskou pozici participantek. Ale je prezentováno jako fluidní proces. A to zejména z důvodu různosti příčin, které jej mohou spouštět a z důvodu různých rolí, které v něm dívky (ne)hrají.

Hlavním výzkumným přístupem i metodou byla etnografie, doplněná narativními rozhovory⁷, okrajově polostrukturovanými rozhovory⁸. Aktérky a jejich rodiny badatelka pravidelně navštěvovala v domácnostech, byla účastna školních jednání, komunikaci s učiteli/učitelkami. Dívkám asistovala i při jednáních s dalšími institucemi, ať už jako aktivní nebo pasivní subjekt, komunikovala v jejich přítomnosti s exekutorskými kanceláři, věřiteli, úřady, trávila s nimi čas ve veřejném prostoru, sdílela radosti i starosti každodenního života. Poznatky, reakce, vztahy a výpovědi

---

⁷ Narativ nebo narativum je strukturovaná subjektivní zkušenost informátora zachycená v promluvě. Smyslem narativního interview, jako techniky, je nechat informátora rozvolněně vyprávět, a pokud výzkumníka zaujme konkrétní část výpovědi, stimulovat její detailnější přiblížení (Bertaux-Kohli 1984: 224).

⁸ Účelem krátkých polostrukturovaných rozhovorů bylo doptat se na konkrétní nejasnosti a témata, která badatelce při analýze dat vyvstaly.

zaznamenávala autorka do terénního deníku, do papírové nebo elektronické podoby. V průběhu interakcí nebo po nich. Aktérky byly na poznámky povětšinou zvyklé, autorka si totiž zaznamenává obsahy i formálních profesních konzultací při výkonu sociální práce.

Vedle etnografie marginalizované populace je účelem disertačního výzkumu i analýza konkrétních represivních, marginalizačních a stigmatizačních mechanismů, procesů, praktik, procedur, institucí a diskurzů. Jedinečná role zúčastněné etnografie vede antropology a antropoložky k tomu proniknout do nitra mocenských vztahů, analyzovat je, popsat jejich roli v procesech marginalizace. Dominanci a okrajovost nelze tematizovat odděleně. Spousta současných badatelek a badatelů vyjadřuje povzdech nad tím, že stávající etnografie nevyužívá tento svůj potenciál dostatečně a že mocenské vztahy, které vytvářejí světy lidí, jež antropologové a antropoložky studují, v etnografiích chybí (Bourgois 2002b: 417, Bourgois, Schonberg 2009: 17, Scheper-Hughes 2010; Šotola, Rodríguez Polo a kol 2016). V předkládané práci je proto věnován prostor i a především tzv. *directing system*, místní mocenské sféře, která přímo ovlivňuje sociální realitu marginalizovaných dívek, podílí se na sociální reprodukci nerovností a restringuje jejich sociální mobilitu.

Directing system je v pojetí badatelky sféra místních institucí, které uvádějí v život neoliberální diskurz a pak, prostřednictvím svých reprezentantů a reprezentantek, ovlivňují jednotlivé konkrétní životy, v intencích disertační práce sociální mobilitu akterek výzkumu. Termín *directing system* je spjat s aplikovanou antropologií a G. M. Fosterem (1969). Badatelka jej však přenáší do urbánního prostředí komplexních společností a naplňuje jej významem, který odpovídá předmětu zkoumání. Vhodnost termínu je autorkou shledána v relaci, kdy máme na jedné straně doménu, co řídí, ovlivňuje sociální praxi, tedy *directing system*, na druhé straně jsou ti, co jsou (pod)řízení, ovlivňováni, tedy *directed*. *Directing system* je pojímán jako konkrétnější forma struktury, pro účely práce se jedná o konstruovaný soubor jednotlivých lokálních institucí, jejichž sociální praxe je ovlivněna strukturální a ideologickou silou neoliberalismu.

Neoliberalismus se vyznačuje schopností ohýbat dřívější významy institucí a politik a přetvářet je vlastním způsobem, což se snaží v následujících kapitolách badatelka analyzovat a prezentovat. *Directing system* je výběrem těchto jednotlivých institucí, která ale nejsou homogenní souborem, co do postavení, síly působení ani předmětu zájmu. Jedná se o rozmanité instituce, jejichž společným prvkem je, že *direktivně* udávají směr podoby společnosti, *řídí, dohlíží, režírují*⁹ sociální mobilitu marginalizovaných dívek, a to *systematicky*. Konkrétní sféru *directing system* v dané práci tvoří základní a střední školy, věřitelé dětských dluhů (dopravní podniky, obce a jejich politická složka, nemocnice a další veřejnoprávní subjekty), soudy a exekutorské a advokátní kanceláře, úřad práce, konkrétně oddělení hmotné nouze a jeho úřednictvo.

2.2.2 Etnografie a různé dimenze výzkum

Hlavním metodologickým přístupem, jak je již zřejmé, byla etnografie, zúčastněné pozorování realizované dlouhodobým terénním výzkumem a participací na každodennosti aktérek výzkumu. Pokud badatelka mluví o předmětné výzkumné strategii jako o etnografii, její užitečnost shledává zejména v povaze vytváření kvalitativních dat, ale i v dalších prvcích, které byly časem koptovány. Jako například reflexe vlivu výzkumníka na konstruovanou realitu, potažmo následnou analýzu a prezentaci dat, jistá míra angažovanosti, snahy o symetrické vztahy s lidmi z cílové populace či uznání aktivní povahy aktérství participantů/participantek při konstrukci dat. Etnografický terénní výzkum je metodologická tradice, která vedle sebe staví důležitost zkoumání sociálního světa a zároveň respektování lidí (Goffman 2014: 208).

K realizaci etnografie již není nezbytně nutné *staying out* (Bernard 2011) ve smyslu dlouhodobého pobytu v zahraničí nebo *learning a new language* (tamtéž), ale může probíhat např. mezi diskotékovými vyhazovači (Kupka 2017), nebo učením se etnolektu nájemníků z

---

⁹ Vhodnost termínu též autorka shledává v obsahu slova *directing*, které je mnohovýznamové. Kromě významu řídit, jako vést, obsahuje právě i proces kontroly, resp. dohlížení, režírování, nebo popisu direktivní, usměrňující, příkazový.

vedlejšího bytu (např. Okely 2009b). Je logické, že se podoba původního etnografického přístupu v moderních komplexních společnostech transformovala a uzpůsobila novým potřebám. I přesto, nebo právě proto, je stále užitečným metodologickým nástrojem. Informanty a informantkami se mohou stávat i lidé ze sousedství, což dle Judith Okely (2009b) může být ještě intenzivnější zkušeností, než výzkum „exotických“ kultur. Sousedství, potažmo město, ve kterém autorka žije a pracuje, se stalo i její laboratoří a výzkumným terénem.

S vývojem antropologického pole a přenesením badatelského zájmu na prostorově blízké prostředí došlo i ke kritickému zhodnocení dosavadního etnografického přístupu. Společnosti a sociální skupiny již nejsou nahlíženy jako izolované jednotky, ale jsou nutně reflektovány v rámci mocenských relací a politického kontextu. Globální sociální změny, třídní struktura společnosti, vliv mocných na bezmocné, ekonomizace sociálních problémů, to vše se stalo předmětem zájmu antropologie a později to i část disciplíny vedlo k tomu opustit akademický, ryze neutrální, postoj. Antropologické znalosti a zkušenosti přispívají k řešení sociálních problémů, čímž v důsledku dávají vzniknout angažovaným směrům coby akademickým poddisciplínám samotné antropologie. Dle míry vlastního zúčastnění můžeme hovořit o angažované antropologii (Eriksen 2005), veřejné antropologii (Borofsky 2000), kritické veřejné aplikované antropologii (Bourgois a Schonberg 2009), advokační antropologii (Johnston 2010), kriticky angažované antropologii (Speed 2006), či militantní antropologii (Scheper-Hughes 1995). Forem angažované antropologie může být nespočet a o daném tématu bude badatelka ještě hovořit níže.

Etnografové a etnografky již nejsou chápány jako netečný prvek zkoumaného terénu, ale jako jeho aktivní součást. Setrvávají ve společenstvích, které studují, navazují dlouhodobé, důvěrné a organické vztahy s lidmi, o nichž píší, intenzivně se zúčastňují jejich životů a porušují tak zásady pozitivistického výzkumu (Bourgois 2002a: 13). Tím se jim otevírá možnost zakusit svět těch, které zkoumají ze zcela jiné perspektivy

nebo pozice. Při terénním výzkumu totiž zakouší své i naše konformita a hodnoty. A to ve smyslu překonávání vlastní ostýchavosti (viz např. Toušek 2012), nebo přehodnocení vlastní představy „normálního“ života. Výzkumník/výzkumnice může zakusit, že další alternativy žití mohou být najednou srozumitelné a smysluplné, protože to, co nás všechny spojuje, je kategorie lidství (Jakoubková Budilová 2015: 19), která nás nutí zaujmout nehodnotící stanovisko a otevírá nám další možné náhledy na sociální univerzum.

Marginalizované skupiny jsou často vystavovány vlivům a interakcím, které jsou pro příslušnici/příslušníka běžné populace těžko představitelné. Pokud se výzkumníkům/výzkumnicím daří danou každodennost lidí na okraji zažívat s nimi, může to vést ke klíčování podstatných faktů žité sociální reality, pochopení jejich postojů a osvětlování strategií, ke kterým se participantky a participantů uchylují. A mnohem více než to. Badatelka se domnívá, že není možné realizovat dlouhodobý terénní výzkum a zároveň nevidět, jak jsou sociální pozice marginalizovaných strukturálně ukotvené (Šotola, Rodríguez Polo a kol. 2016). Badatelka se tak v práci spíše nezabývá tematizací domnělých specifických charakteristik marginalizovaných dívek, ale zaměřuje se převážně na podoby moci, dominance a útlaku¹⁰.

Aktérky při cestě za důstojným životem čelí výrazným strukturálním bariérám. Ty jsou navíc maskovány snahami poukazujícími na esenciální specifika participantek, jež mají být hlavní příčinou jejich marginality (srov. Šotola, Rodríguez Polo a kol. 2016). Podle dominantního diskurzu se z pasti marginality nemohou vymanit, protože nedisponují kompetencemi vhodnými pro kapitalistickou společnost. Kvůli domnělé nemožnosti integrovat se do „normality“ majoritní populace již v předešlých generacích,

---

¹⁰ Za specifickou kapitolou, která se vymyká analýze *directing system* v empirické části, může být považována kapitola věnující se partnerskému násilí. Z hlediska dichotomického dělení bariér, které zamezují ve vertikální sociální mobilitě, na vnější a vnitřní, by bylo považováno partnerské násilí za omezení vnitřní. Autorka jej však nechápe přísně dichotomicky, k dívkám je často vnější, zejména k těm, které jej tematizují a nehodlají jej přijmout. Navíc, partnerské násilí je často důsledkem širších strukturálních podmínek, a proto bylo jeho představení zahrnuto do předkládané disertační práce.

musí i dívky reprodukovat výchozí socioekonomický status. Tyto simplifikace představují nástroje legitimizace fortifikace zdrojů a s ní související sociální nespravedlnosti.

Badatelka v práci kombinuje pohled z hlediska lokální (mikro)struktury, tedy *directing system* a z hlediska participantek, přičemž oběma stranám je přiznána aktéřská perspektiva. Pro pochopení konkrétní situace participantek musíme rozumět i omezením jejich sociální mobility. Již výše bylo zdůrazněno, že populace, ze které dívky vycházejí, není autorkou vnímána jako homogenní skupina, je vnitřně diverzifikovaná a aktérky výzkumu nevycházejí z třídy nejchudších, ale představují jednotlivkyně s potenciálem vertikální sociální mobility. I přesto čelí limitům, kterým lze porozumět i přes konfrontaci vlastních stereotypů¹¹. Váží se totiž významně k etnorasovému stigmatu, konotacím, automatismům a představám, které se s ním pojí. Zejména v oblastech finančních a morálních a s nimi spjatých aspektů sociálního života. Vzniká tak jakási „etnická skupina“ umístěná na nejnižší příčce našeho socioekonomického žebříčku. Účelem této diskurzivní praxe je legitimizace a posílení společensky asymetrických vztahů.

Demaskování působení struktur a jejich subalternací a zároveň vytvoření prostoru pro popis vlastního prožívání své sociální pozice ze strany aktérek/aktérů, dle mnohých autorů/autorek vypořádává antropologii jako postkoloniální vědu (Šotola, Rodríguez Polo a kol. 2016; Lánský 2014), jejímž přínosem je prezentace uceleného obrazu různých sociálních realit. I badatelka se snažila o získávání komplementárních dat, do rozdílných terénů však volila jiný „*setting*“. V práci jsou představeny dva diametrálně odlišné terény: prostředí marginalizovaných aktérek a místní sféra dominantních institucí, tzv. *directing system*. Přístup do každých podmínek si žádal odlišné nastavení výzkumu a role, kterou badatelka

---

¹¹ Právě například nutností zdůrazňovat heterogenitu dané etnorasové skupiny. S romstvem se nejen v běžném, ale i akademickém diskurzu téměř automaticky pojí chudoba. O Romech a Romkách vyšších tříd se nemluví, jako by neexistovali. Avšak je též důležité reflektovat, resp. vyhnout se, tokenizaci jejich sociálního postavení. Více k dané problematice Šotola, Rodríguez a kol. 2016.

zaujímal. Pokud je totiž předmětem zájmu jakákoliv mocenská instituce, využití otevřeného výzkumu může být značně komplikované. I s mírnou dávkou reflexe je jasné, že i v případě, kdy nám bude výzkum umožněn, nenabudeme zcela relevantních dat. Jak konstatuje Hejnal s Luptákem (2013), otevřeným výzkumem se vystavujeme riziku kontaminace dat irelevantními, částečně nepravdivými či přímo lživými informacemi. A to sice v obou výše zmíněných podmínkách. Data z aktérských výpovědí lze, do jisté míry i díky dlouhodobé přítomnosti v terénu, vycizelovat. To je ve formalizovaném prostředí, navíc s nárazovými interakcemi, možné jen stěží.

Badatelka tematizuje zejména ty interakce, kdy vedla rozhovory s představiteli a představitelkami stěžejních institucí, z pozice sociální pracovnice, ne z pozice výzkumnice. Jedná se především o oblasti lokálních i legislativních změn ve věci dětských dlužníků. Obě role jsou pro autorku disertační práce prakticky neoddelitelné, znalosti získané při povolání sociální práce badatelka přirozeně analyzuje a zařazuje do širšího strukturálního kontextu. Tak se jí i daří překonávat tlaky reprodukcí se dominantního diskurzu a přístup tradiční sociálně práce založený na zásluhovosti. Analytické vědomosti jsou pak uplatňovány při vyjednávání s *directing system* za účelem ovlivňování lokální sociální politiky. K čemuž se badatelka snaží dostat jako sociální pracovnice lokální sociální služby. Záznamy jednání pak podřizuje diskurzivní analýze a využívá je pro potřeby badatelské práce. Usiluje tak o komplementaritu dat – aby rozhovory s participantkami nepůsobily dekontextualizovaně a parciálně, doplňuje je badatelka analýzou diskurzu, což ozřejmuje, jaký (alespoň rámcový) mají instituce reálný vliv na každodennost jedinců (Mertl 2017).

Ve společenských vědách může být namítáno, že nepřiznáním výzkumné role dochází k tzv. skrytému výzkumu, který může být eticky sporný. Podle jiných autorů, např. Amstel 2013; Hejnal, Lupták 2013; Lugosi 2006 a další, i dle zkušeností badatelky může být naopak využití jiné role a tím pádem „poloskrýtá“ identita výzkumnice mezi *directing system* legitimním východiskem výzkumu. A neznamena to, že by tím byla

celá složka etiky výzkumu postavena mimo kolej. Spíše než dichotomickém protikladu mezi oběma metodami lze celkově o výzkumu uvažovat jako o kontinuu možností a úvah, kde je obtížné stanovit přísnou a univerzálně platnou hranici mezi tím, co je považováno za neetické, a tím, co je považováno za etické (Amstel 2013), co je považováno za skryté a co za otevřené. Namísto apriorního zavržení modifikovaného přístupu je užitečnější zaměřit se na povahu a charakter terénního kontextu, na vztah mezi výzkumníkem a informanty/informantkami či na další determinující faktory, které ovlivňují volbu otevřeného nebo skrytého výzkumu (Lugosi 2006).

Badatelka svůj přístup nekoncepčuje jako intencionálně skrytý. Domnívá se, že etnografický výzkum je kontinuální proces, který probíhá nejen při účelném pobytu v terénu (Ponocná 2018). Samotný pobyt v terénu je pouze jednou z mnoha poloh zkoumání (Stöckelová, Ghosh 2013: 8), neboť téma strukturálních podmínek je všude kolem nás. Hejnal s Luptákem (2013) doplňují, že metodologicko-etickou situovanost badatele/badatelky většinou ovlivňuje konkrétní kontext výzkumných situací, přičemž ten logicky variuje a v každém kontextu je možné zastávat jinou pozici. Obzvláště, je-li výzkum prováděn mezi „mocnými“ a „bezmocnými“. Neutrální výzkum znemožňuje přístup do některých terénů (Hejnal, Lupták 2013: 136), mezi představitele a představitelky *directing system* rozhodně. Výzkum mezi límečky¹² je specifickým kontextem protkaným navíc *sociálními lžemi* (Cassel 1982: 18). Sociální lež je komunikační mechanismus, který má zajistit, aby interakce proběhla hladce, neproblematicky, aby strana mluvčího předešla konfrontaci. Jsou to upravená sdělení, která jsou uplatňována situačně. Z těchto důvodů se badatelka obávala povahy dat získaných v případě otevřeného výzkumu, a proto se rozhodla o zjišťování dat poloskrytou formou. Díky roli sociální pracovnice jí byl umožněn vhled do toho, jak se neoliberální diskurz

---

¹² Jimiž má badatelka na mysli reprezentanty a reprezentantky *directing system*, zejména představitelky a představitelé obcí, manažery konkrétně Plzeňských městských dopravných podniků a Fakultní nemocnice, advokáty/advokátky předmětných institucí, exekutory a exekutory. Dále i úřednictvo a učitelstvo.

performuje, zpřítomňuje v institucích a jejich představitelích/představitelkách.

Datový korpus vytvořený z rozhovorů, interakcí a pozorování *directing system*, včetně mediálních sdělení, zákonů, vládních dokumentů a dalších písemných souborů, podléhal analýzám a interpretacím v intencích kritického, advokačního výzkumu (Bhavnani a kol. 2014). Participantky výzkumu vytváří pouze částečné svědectví (Scheper-Hughes 1995), a proto byl etnografický přístup doplněn o politicko-ekonomickou analýzu, která se zaměřuje na vnější podmínky a vytváří data trochu jiného řádu, než jsou data vytvářená přímou interakcí se sociálními agentkami prostřednictvím rozhovorů nebo pozorováním (Růžička 2010). Žitá sociální realita musí být dokreslena o makrostrukturální vlivy, které se zpředmětňují v dominantních institucích, a promlouvají skrze ústa jednotlivých „límečků“. To, co stojí v pozadí těchto promluv, formuje je a ovlivňuje praxi, je označováno jako neoliberální diskurz, který je v předkládané práci podrobován kritické diskurzivní analýze (CDA)¹³.

Pro CDA je předmětem zájmu jazyk, který odráží hodnoty a postoje a ovlivňuje jednání (Wodak 2001). Jazyk a komunikace jsou zároveň hlavními nástroji, skrze které je uplatňována moc a reprodukovány mocenské vztahy (van Dijk 2012, Wodak 2001). Badatelka v primárních i sekundárních zdrojích dat identifikovala klíčové kódy, které reprezentují dominantní politicko-ekonomický diskurz. Zaměřila se tedy na taková sdělení, která zastupovala nebo přímo verbalizovala paternalistické tendence, důraz na respozibilitu, individualizaci společenských rizik, etnorasové stereotypy, či ta která zdůrazňovala marketizaci vztahů nebo

---

¹³ Kritická diskurzivní analýza jako metoda nemá zcela pevně stanovený analytický postup a pravidla. Obdobná nejednotnost mezi akademičkami/akademiky a výzkumníci/výzkumníky panuje i u samotného pojmu diskurz. Autorka práce při konstrukci metody vychází zejména z Wodak (2001), van Dijk (1993, 2012) a Fairclougha (2003) a van Leeuwena (2008). Ti se shodují na tom, že pro CDA je fundamentálním zájmem jazyk jako společenský fenomén, který odráží hodnoty a postoje a ovlivňuje jednání (Wodak 2001). Jazyk a komunikace jsou zároveň hlavními nástroji, skrze které je uplatňována moc a reprodukovány mocenské vztahy (van Dijk 2012, Wodak 2001). Na okraj je nutno podotknout, že analýze diskurzu nepodléhá pouze sociální svět, ale i svět materiální (Fairclough 2003). Předmětem zkoumání nejsou jen jedinci, ale právě i instituce, (Wodak 2001) i fyzické prostředí, které nás obklopuje.

obhajovala nerovnou distribuci zdrojů. S těmito daty pak kontrastovala výpovědi aktérek nebo zjištění nabytá dlouhodobým pobytem v terénu.

Tím ilustrovala dominantní vliv diskurzu na život jednotlivce. Jedinec potenciální dominanci pojímá jako součást své každodennosti a danou strukturu nereflektuje, ačkoliv může zásadně usměrňovat jeho chování a jednání (Mertl 2017). Úkolem výzkumnic a výzkumníků je skrze CDA upozorňovat na společenské poměry, které vytvářejí represi, útlak, dominanci a nerovnosti a apelovat na změnu. Apel a kritiku je nutné podložit argumentací, která by měla objasňovat, proč jsou tematizované fenomény předmětem kritiky, čemuž se badatelka věnuje v každé empirické kapitole, případně odkazuje na vybrané normativní principy (Fairclough 2012). Těmi v předkládané práci jsou sociální spravedlnost a rovnost výsledků.

2.2.3 Angažovanost výzkumu

Podle některých výzkumnic a výzkumníků nelze provádět etnografický výzkum bez větší či menší míry angažovanosti (Bourgois 2002a, 2002b; Goffman 2014; Low, Merry 2010; Ryška 2010; Speed; Scheper-Hughes a další). Zkoumání obzvláště marginalizovaných populací přináší morální dilemata, jako např. zůstat pouhou pozorovatelkou, pouhým pozorovatelem, nebo brát strukturální vztahy jako výzvu, kriticky je reflektovat, či se dokonce aktivně zapojit do *advocacy* procesů. Badatelka se osobně k angažované antropologii hlásí proto, že se domnívá, že se jedná o antropologickou praxi, která respektuje důstojnost a práva všech lidí, snaží se být výzkumně symetrická a upozorňuje na nutnost prosazování sociální spravedlnosti (srov. Low, Merry 2010). Badatelce též napomáhá uplatňování angažované antropologie překlenout vlastní dilemata duality rolí, jež zastává. Autorka disertace totiž interaguje s cílovou populací jako badatelka i jako sociální pracovnice, potažmo jako sousedka a občanka stejného města. Nadto, předkládaná disertační práce má mimo hlavní etnografický cíl i motivaci popsat aplikaci a uplatnění antropologického vědění při tvorbě a reevaluaci procesů *policy making*.

Autorka disertační práce se aktivně zapojovala do veřejných a politických debat a akcí za účelem vypořádání se se specifickým problémem dětských exekucí, a zároveň pracuje v organizaci, která se věnuje podpoře vzdělávání dětí se sociálním znevýhodněním, která se snaží měnit nejen lokální vzdělávací praxi. V daných tématech je tudíž zainteresovanější než při zvykové podobě výzkumu.

Badatelka sdílí názor, že angažovanost má své nezastupitelné místo v etnografické metodě zúčastněného pozorování, a tak nemalou měrou přispívá k prohloubení antropologického poznání (Low, Merry 2010, Ryška 2010). Důvěrně se zúčastňujeme životů lidí, které studujeme, píše Bourgois (2002a: 13), a to by nebylo možné bez jisté míry upřímného zájmu (Jackson 2010), který následně vytváří fundamentální předpoklad realizace angažované antropologie – sdílení a podporu (Low, Merry 2010). Low a Merry nastiňují typologii angažovanosti ve výzkumu dle míry zapojení, přičemž sdílení a podporu chápou jako jevy všudypřítomné. Kromě sdílení a podpory identifikují ještě výuku a veřejné vzdělávání, sociální kritiku, spolupráci, advokacii a aktivismus (Low, Merry 2010). Přičemž formy zapojení se často překrývají.

Na akademické půdě zaznívá střídavá kritika, že angažovaný přístup může otřásat základními pilíři antropologie, jako je nehodnotící přístup, neutralita výzkumníka/výzkumnice, etika oboru a další. To je samozřejmě možné a do jisté míry to tak vlastně i je, ale kdo jiný by měl být otevřený změnám a kontinuální reflexi své disciplíny, než antropoložky a antropologové, jež v akademickém i veřejném prostoru provádí neočekávaná srovnání, pokládají neobvyklé otázky a zpochybňují zažité pravdy (Eriksen 2016: 43). Nadto, ideálů oboru není nikdy zcela možné dosáhnout, neboť právě například charakter etnografie sám o sobě porušuje zásady pozitivistického výzkumu (Bourgois 2002a: 13). Tím, že se účastníme každodennosti výzkumných partnerek a partnerů, stáváme se součástí sociohistorického kontextu (Barthes 1978), který je námi nutně ovlivňován a zároveň ovlivňuje nás. Výzkumník/výzkumnice je ve své etnografii vždy nutně přítomen/přítomna: svoji osobnost a pozici nemůže

uzávorkovat, měl/a by ji ovšem reflektovat a explicitně sebe sama kontextualizovat, tedy podrobně uvést všechny okolnosti výzkumu, které mohou podobu výsledné etnografie ovlivnit (Jakoubková Budilová 2015: 14).

Příčemž i z tohoto důvodu se hovoří o tom, že angažovaná složka výzkumu je v antropologii přítomna buď přímo od jejích počátků, neoddiskutovatelně však vzkvétala od 30. do 70. let, jako kritická perspektiva zaměřující se na sociální nerovnost a politicko-ekonomický stav společnosti (o tématu více např. Eriksen 2005; Low, Merry 2010; Sanjek 2004; Rylko-Bauer, Singer, Willigen 2006; Silverman 2007 a další). Některými autory (např. Hirt 2012; Willigen 2002) bývá angažovaná antropologie řazena do *fifth field anthropology*, pod antropologii aplikovanou, která má být zastřešující kategorií všech pro-veřejných větví, jako výše zmiňována veřejná antropologie, advokační antropologie, militantní antropologie a další. Autorka se však domnívá, že toto řazení není úplné šťastné. A to jednak vzhledem k tomu, že aplikovaná antropologie má odlišnou genezi etablování, a jednak je neodmyslitelně spojena s výzkumnými projekty a dilematy osoby zadavatele a způsobů financování. Autorka angažovanou antropologii pojímá jako svébytnou kategorii, jako formu zapojení, která může prostupovat všemi „fieldy“ antropologie (viz Low, Merry 2010). A je zároveň střežou všech svých dalších radikálnější, kritičtější a obdobnějších podob.

Antropologové a antropoložky se angažují různými způsoby, ale jak naznačuje historie, nemusí se nutně shodnout na tom, co představuje angažovanost, a tím méně na formě, kterou by měla mít, nebo kam danou oblast vůbec zařadit (srov. Low, Merry 2010). Existují jiné argumenty, které přesvědčivě zahrnují angažovanou antropologii pod aplikovanou antropologii, jiné z ní zas vytváří zcela novou formu vědy a výzkumu, třeba na pomezí žurnalistiky, politiky a dalších oborů (Scheper-Hughes 2010). Vlastní rozsah zapojení výzkumu klade autorka převážně do kategorií sociální kritiky, advokacie a aktivismu.

V disertační práci je tedy zastáván přístup kritické a advokační sociální vědy, která v nejširším smyslu označuje antropologickou práci, jež využívá svých metod k odhalování mocenských vztahů a struktur nerovnosti, jež negativně ovlivňují konkrétní populaci nebo její část (Low, Merry 2010; Mertl 2016). Dalším rozměrem tohoto přístupu je tlak na veřejnou kontrolu dodržování práv a vlastní zapojení se do takové činnosti. Přičemž advokacii nelze snadno odlišit od aktivismu, na což upozorňuje třeba Low, Merry 2010 nebo Price 2010. Podle Johnston (2010) aktivismus mj. staví na závazcích občanství. Pro propojení těchto třech forem angažované antropologie navrhuje Barbara R. Johnston koncept „antropologického občana“, antropologa a antropoložky, kteří slouží jako zapisovatelé dokumentující dominanci, útlak, bezpráví a jako poradci/poradkyně, obhájci/obhájkyne nebo jen jako občané/občanky navrhuji či činní konkrétní postupy a kroky (Johnston 2010). Jak již bylo zmíněno výše, autorka při vstupu do terénu kombinuje role badatelky a sociální pracovnice. A to jak mezi marginalizovanými, tak v interakcích s *directing system*. Střídání rolí je zároveň výzkumnou strategií a umožňuje badatelce fungovat takřka v jakémkoli sociálním prostředí (Hejnal, Lupták 2014: 139) relevantním pro disertační výzkum. Badatelka se domnívá, že schopnost reflexe terénu neumožňuje pouze outsiderství, jak se nám snaží sdělit formalizovaná etika. Znalost definovaného společenství a jeho kontextu dává díky určité míře insiderství uvažování o terénu další rozměr (Okely 1992: 15). Dualita rolí je pro badatelku legitimizací výzkumu a možností překonat jistá dilemata plynoucí z asymetrické pozice badatele v antropologických výzkumech znevýhodněných populací.

Pozice výzkumnice dovoluje zjištění konceptualizovat, analyzovat a propojovat. A z pozice sociální pracovnice může badatelka dlouhodobě a aktivně participovat na každodennosti aktérek, jejich rodin a působit na lokální politiku. Propojení těchto dvou rolí sleduje dilema vědecké reflexivity, vztahu mezi věděním a sociálním životem. Bourgois a Schonberg ve studii o drogově závislých *Righteous Dopefiend* (2009) hodnotí absenci morálně angažovaného a politického účastnictví jako

pouhý voyeurismus. Je třeba přehodnotit tradiční roli antropologa jako neutrálního, chladného, čistě racionálního a objektivního pozorovatele lidských poměrů (srov. Scheper-Hughes 1995; Eriksen 2005; Lupták, Hejnal 2014). Aby autorka předešla námitkám o tendenčnosti, svůj postoj otevřeně přiznává. Stejně jako ostatní autorky a autoři se domnívá, že v případě, že identifikujeme problém, máme etickou povinnost, vůči společnosti i sobě samému, zasáhnout (Scheper-Hughes 1995: 419; a další jako Bourgois a Schonberg 2009; Speed 2006). Podle Scheper-Hughes (1995) se výzkumnice a výzkum v případě morálního dilematu může stát divákem, čímž reprezentuje neutralitu, nebo svědkem, čímž dává najevo svou angažovanost. Každé slovo, zájem či počin se počítá.

2.2.4 Biografie aktérek

Pro účely práce jsem jména hlavních aktérek, ale i jejich rodinných příslušníků a dalších informantek anonymizovala.

Irje je 26 let. Vyrůstala s matkou samoživitelkou. Vyšla ze standardní základní školy, pak vystudovala hotelovou školu, obor servírka. Má 6letého syna. Jeho otec byl v minulosti závislý na drogách a vůči aktérce násilný. Aktérka jej opustila, chvíli žila sama se synem v bytě, pak se musela odstěhovat k matce. Nyní Irja žije s podnikatelem s dobrým příjmem, pracuje v jeho firmě, společně bydlí v komerčním bytě. Irja měla několik dětských exekucí, které splatila.

Hermíně je 24 let a je matka samoživitelka. Sama vyrůstala v domácnosti bez otce. Vyšla ze standardní základní školy a nedostudovala obor cukrářka. Vdala se a odstěhovala epizodně do Anglie. Zde se narodil i její nyní skoro 3letý syn. Od partnera utekla, když byl dítěti 1 rok. Partner byl násilný již v jejím těhotenství. Bydlí v komerčním bytě, pobírá dávky, chodí na brigády. Hermína měla několik dětských exekucí, které splatila.

Bele je 23 let. Chodila na praktickou školu, následně nedokončila obor pomocné kuchařské práce. Nikdy nebyla řádně zaměstnána, má 3

děti, role otce v rodině je nejasná. Bela pobírá sociální dávky a bydlí v městském bytě. Informace o exekucích nejsou známe.

Pize je 26 let. Otce nezná, jen otčíma. Matka se v době jejího 1. stupně ZŠ stala závislou na drogách. Piha se tak dostala do pěstounské péče. Jako dítě vyrůstala na azylovém domě, jako dospělá epizodně bydlela na ubytovně. Vyšla ze segregované základní školy a absolvovala obor servírka. Od střední školy žije s jedním partnerem. Bydlí v komerčním bytě, oba pracují. Jsou zaměstnanci agentury, která dodává pracovní sílu do místního průmyslu. Piha mě dětské exekuce v řádu statisíců. Informace o jejich vypořádání badatelka nemá.

Kačeně je 20 let. V 1. třídě ji opustila matka závislá na drogách. Vyšla z místní segregované školy a ve 3. ročníku střední školy, v době covidu, opustila maturitní obor Ekonomika a podnikání. Bydlela u svých pěstounů, s kterými neměla dlouhodobě dobrý vztah. A tak se rozhodla osamostatnit a začala pracovat. S partnerem mají komerční byt. Kačena měla jednu dětskou exekuci, kterou se podařilo zastavit.

Bertě je 19 let. Od školky je v pěstounské péči prarodičů. Vyšla ze segregované základní školy a po 1. ročníku opustila obor servírka. Též se chtěla osamostatnit a opustit pěstouny. Žije s ekonomicky stabilním partnerem. Společně bydlí v komerčním bytě a Berta začala pracovat jako servírka. Berta je bez dětských exekucí.

Amálce je 22 let. Vyšla z místní segregované základní školy, absolvovala hotelovou školu a pracuje, momentálně mimo obor vzdělání, jímž je servírka. Bydlí s matkou a imobilním otcem v městském bytě. Amálka je bez dětských exekucí.

Emče je 19 let. Vyšla základní segregovanou školu a letos úspěšně absolvovala obor kadeřnice. Čerstvě bydlí s přítelem. Prakticky od narození vyrůstala v pěstounské péči u tety a strýce. Emča neměla žádné dětské exekuce.

Izzy je 19 let. Vyšla základní segregovanou školu a letos též úspěšně absolvovala obor kadeřnice. Otec ve společné domácnosti nebydlí, ve vztahu k dcerám epizodně funguje. Matka je uklízečka, domácnost pobírá sociální dávky. Izzy měla několik dětských exekucí, které se podařilo zastavit.

Ukře je 22 let. Po praktické škole šla na obor cukrářka. Školu nedokončila. Má jedno dítě. Společně s partnerem bydlí v domácnosti rodičů, a to společně s pěti sourozenci a dvěma příbuznými dětmi v pěstounské péči. Informace o Ukřiných exekucích nejsou badatelce známy.

Bělce je 23 let. Vyšla ze segregované základní školy, nejdříve nastoupila na maturitní obor, poté přešla na učiliště, obor cukrářka. Školu nedokončila. Bydlí s přítelem v komerčním bytě, oba pracují. Bělka je bez dětských exekucí.

Rivu čeká reparát na základní škole. Určitě jej zvládne a pak ze standardní základní školy nastoupí na maturitní obor Ekonomika a podnikání. Vyrůstá s matkou a bratrem. Otec je dlouhodobě ve vězení. Rodina bydlí v budově v majetku plzeňského arcibiskupství. Nemají standardní nájemní smlouvu, ani koupelnu, ani dřez v kuchyni. To vše je společné na chodbě. Matka pracuje brigádně jako pomocná kuchařka a uklízečka, domácnost pobírá sociální dávky. Riva nemá dětské exekuce.

Frídě je 26 let. Vyšla praktickou školu a vystudovala obor pomocné kuchařské práce. Má 5letého syna a je matka samoživitelka. Syn chodí do školky a ona do práce. Společně bydlí v městském bytě. Frída měla několik dětských exekucí. Část sama splatila, část se podařilo zastavit.

Tiffany je 20 let. Vyrůstala pouze s matkou a dvěma sourozenci. Vyšla ze segregované základní školy a prakticky nikam dál nenastoupila, ač byla přijata na cukrářku. V domácnosti s matkou a bratrem bydlí nadále. Má miminko, partner bydlí mimo domácnost. Má neřešené dětské exekuce.

Věrka vyrůstala v pěstounské péči prarodičů. Vyšla základní segregovanou školu a nastoupila maturitní obor. Ten ve 2. ročníku opustila. Má dvě dcery a partnera, ten je otcem druhé holčičky. Momentální stav bydlení je pro badatelku neznámý. Věrka neměla dětské exekuce.

3 VZDĚLÁNÍ A VZDĚLÁVÁNÍ: A JAK TO BYLO (A BUDE) DÁL?

Autorka se prostředí vzdělávání věnovala již během magisterského stupně studia. V tématu pokračuje nadále a úroveň vědění doplňuje o další data a úvahy. Ze systémového hlediska za onu dobu šesti let nezaznamenalo školství výraznějšího progresu. Stále máme segregované školy, předčasné odchody ze středních škol, přibyly centrální přijímací testy na střední školy a státní maturity, dva fenomény, které každý, kdo má zájem o rozšíření well beingu v České republice, kritizuje¹⁴. Došlo též k navýšení let povinné školní docházky, z devíti na deset díky tzv. předškolnímu ročníku, to autorka hodnotí vcelku pozitivně, neskrývá však, že by spíše uvítala rozšíření povinnosti směrem k sekundárnímu stupni vzdělávání, tak jak je to ve velké části nejen Evropy (Evropská komise 2019¹⁵). Takové návrhy se nárazově v čase objevují, jsou však povětšinou smeteny s tvrzením, že chodit na střední školu by snad mohlo někomu jeho obor znechutit¹⁶. Chodit do školy nebo do práce je nutná individuální volba. Na(ne)štěstí již máme nějaký rok spočítáno, kolik nenastoupení dítěte na střední školu, nebo její brzké ukončení, stát stojí. Jsou to miliony korun (viz např. výzkum PAQ Research a think-tank IDEA 2020 nebo ASZ, Matoušek 2018). A negativní důsledky nejsou samozřejmě pouze ekonomické. Populace s nižším vzdělanostním statusem otrásá sociální kohezí, demokracií a standardem života vlastním i ostatních. O tom však více níže.

Podle dat z projektu Brizolit (Toušek, Kupka, Walach a kol. 2019) má v sociálně vyloučených lokalitách přes 60 procent lidí pouze základní vzdělání. Česká republika je v žebříčku reprodukce úrovně vzdělání v marginalizovaných domácnostech a v reprodukci sociálního postavení

---

¹⁴ V médiích a na internetových kanálech můžeme najít rozhovory s předními českými experty na vzdělávání, kteří se věnují danému tématu. Např. Bohumil Kartous, Daniel Munich, Daniel Prokop, Oldřich Botlík. Viz např. články na Informačním centru o vzdělávání EDUin, dostupné na <https://www.eduin.cz/tag/statni-maturita/>.

¹⁵ Evropská komise/EACEA/Eurydice, 2019. Povinné vzdělávání v Evropě 2019/20. Eurydice – Fakta a čísla. Lucemburk: Úřad pro publikace Evropské unie.

¹⁶ Vyjádření ředitel EDULABu https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/malacova-povinna-dochazka-skolstvi-plaga.A181205_094713_domaci_brzy

skrze vzdělání dle měření např. OECD, evropskou „jedničkou“ (Matějů, Straková, Veselý 2010; Matoušek 2018). Pro sociální vědy je to téma velké, pro politiku však okrajové. Vládní kuloáry považují za prioritní např. stále vracet námět zavedení povinné maturity z matematiky. Jejím důsledkem je však posílení již existující selekce a ztížení dostupnosti středního vzdělání, tedy prohloubení stávajícího nechvalného prvenství. Ale „*na děti musí být přísnost*“¹⁷, přečtete si v diskuzi na sítích pod každým článkem. Zastánci přísnosti se převážně řadí do tzv. *boom generation*, tedy mezi ty, kteří/které maturitu absolvovali v minulém režimu a pro mnohé byla nejzásadnější životní a kariérní událostí. Zároveň je aprobovala k tomu nastoupit do jednoho z tradičních povolání, v němž setrvali přinejmenším většinu svého života. Je to přirozená tendence, vracet se k jistotám minulosti. V oblasti školství ale působí kontraproduktivně. V kontextu času neustálých změn, pokroků, nových technologií a s dostupností informací naše školství ustrnulo v polovině 20. století.

K rozvíření debaty nad eliminací reprodukce sociálního postavení nenapomáhá ani mezi veřejností rozšířené mínění, že každý, kdo chce, může dosáhnout vzdělání, které odpovídá jeho schopnostem. Naprostá většina lidí je přesvědčena, že šance na vzdělání závisí na pracovitosti, pílí a vlastní motivaci (Centrum pro výzkum veřejného mínění 2018). Faktory jako vliv rodinného zázemí a sociální kapitál jsou považované za méně důležité až spíše nedůležité (Centrum pro výzkum veřejného mínění 2018). Naše společnost nadále bagatelizuje vliv prostředí, do kterého se dítě narodí a které samo nemůže ovlivnit. Jako by nebylo zřejmé, že právě třeba motivace je formována prostředím – podněty, které dostáváme, očekáváními, která na nás naše okolí klade, a podporou, kterou máme k dispozici. Takové názory jsou extrakcí dominantní ideologie neoliberalismu, jež proměňuje důležitou roli vzdělání a školních institucí. Praktickým důsledkem pak je zaměření na výkon, důraz na měření a poměrování, selekce žáčků a žáků a vyžadování výsledků ze

---

¹⁷ Dostupné na <https://a2larm.cz/2021/05/kdyz-jde-o-vzdelani-musi-byt-na-deti-prisnost/>. Navštíveno dne 23. 7. 2022.

standardizovaných testů. Namísto nazření vzdělání jako nástroje, který umožní dětem bez ohledu na jejich rodinné zázemí uspět v životě, překonat znevýhodnění a stát se plnohodnotnými občany (Sims 2017) a role škol jako aktérů významných v oblasti sociální spravedlnosti (Keddie 2012), dominují přístupy odsouvající širší morální a sociální cíle školství na vedlejší kolej (viz Rizvi a Lingard, 2009).

Charakter a chod školství samotného stojí na diskurzu disciplinace, která je vrostlá jak do interiérů škol, tak do postupů a slov jejich reprezentantů a reprezentantek. Okna v šatnách tělocvičen v přízemí nelze otevřít, jsou zamčena, lavice musí lícovat jedna druhou, ještě stále se zdraví příchod učitele/učitelky do třídy vzorným vztykem, na chodbách je držen tzv. dozor, nebo se známkuje výchovy. Žák/yně má být ukázněný/á, učitelé a učitelky jsou neochvějnou autoritou, píšou se přepadové testy, dostávají se důtky, trestá se veřejným zahanbením. Prohlédnout mocenský diskurz a rozpoznat jeho mechanismy v možnostech dětí není a bourdieuovsky přivyknou těmto formám násilí. Ve výsledku se pak potýkají s úzkostnými stavy, sníženým sebevědomím, sociálně patologickými jevy, zdravotními obtížemi či potlačenou kreativitou.

Toto vše se ukládá do našich těl, našeho myšlení, jednání. A pak není divu, že na základě takových zkušeností „*nechce dát*“ předchozí generace žákům, žačkám, studentům a studentkám „*nic zadarmo*“. Smyslem tradičního přístup ke školství a vzdělávání není rozvoj mladého člověka sám o sobě a naplnění jeho možností. Na to je plné bariér, selekce a demotivace. Badatelka prostředí základních a středních škol nahlíží jako místa, kde se nemůžeme vyhnout působení moci (viz např. Giroux 1992; Apple 1993), jako oblasti, kde je přítomna síla nebo násilí (symbolické nebo jiné) a kde se reprodukuje sociální kapitál (viz Bourdieu, Wacquant 1992; Gibbs, Garnett 2007; Mills 2008; Azaola 2012), jako organizace disciplinárních praktik (viz Foucault, 1977; 1982; 2003).

Přitom, například ze socioekonomického hlediska, s každým stupněm vzdělání klesá podíl mladých lidí, kteří jsou ohroženi chudobou.

Sociologický výzkum agentury Median (2018)¹⁸ ukázal, že asi dvacet dva procent mladých lidí u nás je ohroženo chudobou, přičemž jedním z důvodů je právě pouze základní vzdělání, často i nedokončené. Segregace žáčků a žáků na základkové úrovni, selekce studentů a studentek v prvních ročnících středních škol, formální role školy, přísnost a vymáhání nesmyslných pravidel, nepřináší nic dobrého dětem ani nám. Odstranění těchto překážek přináší rovnost přístupu ke vzdělávání, ve vzdělávání samotném, ale i rovnost ve výsledcích. Je přeci v zájmu nás všech, aby měly děti dobré zkušenosti se vzděláním, důvěru v dospělé, v instituce, ve společnost.

Na základě etnografických dat konstruovaných při interakcích se školním personálem a z rozhovorů s aktérkami výzkumu badatelka analyzuje jazyk, symboly a relace odehrávající se v rámci vzdělávací instituce, jež je považována za instituci mocenskou, za strukturu, která reprodukuje nerovnosti ve společnosti a zamezuje v sociální mobilitě marginalizované populaci. Autorka popisuje, jak se dominantní ideologie zpřítomňuje v institucích a jejich představitelích/představitelkách skrze interpelaci (Althusser 1971). S využitím bourdieuovského konceptu jednání (rozšířeného o teorii jednání Sherry Ortner), konceptu symbolického násilí a *misrecognition* pak popisuje asymetrické vztahy odehrávající se ve vzdělávacích institucích. Přičemž tvrdí, že tyto vztahy jsou ovlivněné etnorasovými a třídními představami a stereotypy. Zkoumáním toho, jak aktérky a jejich rodiny a učitelé/učitelky vkládají rasu a třídu do popisu vzájemných vztahů, odhaluje badatelka diskurzivní mechanismy, prostřednictvím nichž se domnělé předpoklady stávají třídními a strukturálními bariérami jakožto součástí rasové a třídní nerovnosti ve školách. Na to upozorňuje i využitím konceptů pedagogického působení a pedagogické práce Bourdieuho a Passerona.

Nerovné interakce ve třídách a školách ovlivňují přístup žáků ke zdrojům a zamezují dalším výsledkům ve vzdělávání nebo vzdělávání

---

¹⁸ Podklady k výzkumu dostupné na <https://www.median.eu/cs/?p=1657>. Navštíveno 1. 8. 2022.

samotnému (Calarco 2014; Greger 2006; Straková, Simonová, Greger 2019). Autorka upozorňuje na rekonceptualizaci přístupu rovnosti a tematizuje důležitost teorie rovnosti výsledků, resp. *dorovnávaní*. Svá tvrzení doplňuje o současná data, zejména českých a evropských výzkumných společností a projektů, jako je BRIZOLIT, PAQ Research, Median, PISA, OECD a další. Vzhledem k tématu a prezentovaným citacím je ke konci kapitoly pojednána i spravedlnost vzdělávání, a to především optikou politické filozofie. V průběhu celé práce se autorka snaží navrhnout změny a opatření, které by zmírnily negativní strukturální vlivy školních prostředí, a snížily reprodukci nerovností, ve kterých má Česká republika v Evropě nechvalné prvenství.

3.1 Struktury a teorie jednání

Svá tvrzení opírá badatelka o dlouhodobý výzkum zkušeností dívek z okraje společnosti se základním a středním vzděláváním. Vychází z přesvědčení, že vnější vlivy, jimž jsou lidé na okraji vystaveni, determinují jejich individuální i kolektivní jednání a utváří a udržují rozmístění jednotlivých pozic v rámci sociální struktury. Umístění jednotlivce v sociální struktuře nám objasňuje možnosti jeho jednání a případné vnitřní příčiny sociálního vyloučení a marginalizace, jež jsou však povětšinou výsledkem dlouhodobého působení struktur vnějších. Velká skupina problémů sociální spravedlnosti se týká zkoumání institucionálních vztahů a procesů (Young [1997] 2010: 98) a skrze tuto optiku musí být i vykládána. Sociální pozice a vztahy mezi nimi fundamentálně ovlivňují příležitosti a životní vyhlídky osob, zejména deklasovaných, protože čím jdeme po vrstevnici níže, tím více zde logicky struktury působí. Strukturální vlivy spočívají v relativních omezeních možností a blahobytu, jedná se o výsledek plynoucí z jejich sociální pozice právě ve srovnání s jinými, kteří mají na své pozici více potenciálních řešení nebo snáze dosáhnou na různé výhody (Young [1997] 2010: 121).

Před odhalováním konkrétních struktur je se třeba nejprve zaměřit na makro úroveň problému. V konceptualizaci autorky stojí nad vrcholem

pomyslné společenské pyramidy, jež ustavuje podobu současné společnosti, síla, ideologie (Althusser 1971). Dle Althussera si ideologie, skrze specifické mechanismy, podmaňuje jedince a podněcuje ho k podřízení se stávajícímu systému idejí a reprezentací. Toto podrobení se děje skrze tzv. *ideologickou interpelaci*, která konstituuje z individua (ideologický) subjekt (Althusser 1971: nestránkováno). Působení ideologie má decentralizovaný charakter. Instituce, resp. státní aparáty, realizují ideologii, tím, že pod jejím vlivem zakládají soubory rituálů, jež je třeba v rámci interakcí praktikovat a čímž formují subjekt a jeho vnímání světa. Neuchopitelná ideologie se zpředměťňuje v konkrétních institucích a v jednáních konkrétních subjektů (Althusser 1971: nestránkováno). Interpelační síla je pro subjekt neuvědomovaná. Cílem tohoto procesu je zpracovaný subjekt, jenž funguje dobrovolně v souladu se svým podřízením se konkrétním ideologiím (Alhuser 1971: nestránkováno).

Obdobně strukturální působení nahlíží i Bourdieu. Explicitě však termín ideologie nepoužívá a definuje vlastní koncept *misrecognition*. *Misrecognition* je proces zapomínání, ve kterém subjekt aktivně, avšak nevědomě, souhlasí se strukturálním a diskurzivním omezováním (Shaw 2006: 27). Jednání aktérů je přejatým systémem preferencí, principů vidění a třídění, trvalých poznávacích struktur, jež jsou v podstatě plodem struktur objektivně existujících (Bourdieu [1994] 1998b: 32). Nejedná se však o individualizované systémy, ale o subjektivní systém internalizovaných struktur, schémat vnímání, běžných pro všechny členy dané skupiny nebo třídy (Bourdieu 2010: 82). Strukturální nebo interpelační síly působí na různých úrovních společnosti s různou intenzitou. Althusser hovoří o *multiplicitě interpelací*, jež mají různou sílu a dosah a jež se zhmotňují v aktivitách konkrétních institucí. Těmito signifikantními institucemi jsou: náboženské aparáty, vzdělávací aparáty, rodina, zákony, politika, obchod, média a kultura (Althusser 1971: nestránkováno). Přičemž nejdůležitější roli Althusser přiznává vzdělávacímu systému.

Berta: „...a ona vletí do třídy, bouch sešitama a mě už bolí břicho a hned, že tak kdo to asi zase nezvládl, nebo nepochopil, protože se prej ukazuje ten problém

s myšlením [abstraktním]? A mně úplně cukla ruka, jakože, že kdybych se nepřihlásila, tak to bude taky zase špatně, ale já jsem nechtěla [se hlásit]. Dyk jsme se učily...“

Didier Fassin v díle *Enforcing Order* (2013) inspirativně analyzuje Althusserův koncept interpelace v praxi. Autorka se jím inspirovala a jako výkladová předloha nám poslouží citace výše. Tím, že na generální povzdych učitelky měla studentka pocit, že musí zvednout ruku, tím pouhým cuknutím, se stala subjektem. Její gesto a interpretace situace ukazují, že seznala, že ona má být oním jedincem, ať už proto, že se domnívá, že se něčím více či méně provinila, nebo proto, že se cítí být bezdůvodně terčem symbolického násilí. Přijala podmínky narážky. Vzhledem k tomu, že je učitel/ka považován/a za autoritu a za představitele/lku instituce, je součástí struktury. Rozšíříme-li tuto tezi, můžeme tvrdit, že stát prostřednictvím způsobu, jakým zachází se svými občany, "přeměňuje jednotlivce v subjekty", které rozpoznávají sami sebe ve stavu, který jim byl uložen (Fassin 2013: 6-7). Interpelace je komplexní a ambivalentní fenomén. Na jedné straně probíhá "podřízením" (jedinec se podřizuje nadvládě), na druhé straně jde však o "subjektivizaci" (jedinec se prostřednictvím této identifikace konstruuje, v tomto případě na základě společenské pozice, do níž je zařazen) (Foucault 1982). Subjekt je produktem tohoto dialektického vztahu podřízenosti a subjektivizace, díky němuž je jedinci přiděleno společenské místo (Fassin 2013: 7). Interpelace je proces, díky němuž participantky výzkumu zjišťují, že nestačí být snaživý, průměrný, jednající jako vrstevníci – to, co se jim děje, nesouvisí s tím, co dělají, ale s tím, co představují. Učí se, kým jsou v pohledu druhého (Fassin 2013: 7).

Zkušenosti se vzdáváním informantek se samozřejmě liší od zkušeností dospívajících ve stejném věku, jež nežijí ve stigmatizovaných čtvrtích a nenesou viditelné známky své příslušnosti, v otázce etnické příslušnosti často domnělé, připsané okolím. Na jedné straně tato zkušenost samozřejmě pouze potvrzuje to, co už věděly – učily je to jiné instituce, počínaje mateřskou školou, lékařskými ordinacemi apod. Učení

se toho, co v očích dominantní společnosti představují a jaké jim bylo ustaveno místo, není jen zkušeností, resp. nezůstává jen v mysli, ale vepisuje se do těl (Fassin 2013: 8). Jednak tedy pochopí, co ztělesňují v očích společnosti: "Tohle jsi ty," říká se jim, jednak internalizují onu reprezentaci, kterou o sobě dostávají: "Staň se tím, čím jsi!" je jim nařízeno (Fassin 2013: 8). Toto zapojení těla, ztělesnění a internalizace, neprobíhá zcela na vědomé úrovni, vynořuje se prostřednictvím afektů, nejčastějším spínačem je strach, pocit ohrožení, ale i funkční negramotnost. Takové a obdobné ponižující a nespravedlivé zkušenosti často vyvolávají pocit studu a někdy i viny, které je o to těžší potlačit, když se nezakládají na žádné objektivní skutečnosti: jedinec se stydí za násilí, kterému byl vystaven, a cítí se vinen proviněním, který nespáchal (Fassin 2013: 8).

Althusser (1971) onen ideologický vliv připisuje dominantnímu ekonomickému režimu. V jeho době tematizoval kapitalismus, my hovoříme o neoliberalismu. Ten svými imperativy a postuláty formuje subjekt skrze praxe zmiňovaných institucí. Například selekcí a disciplinací v průběhu socializace ve škole a vystavěním vztahů na principech konkurence, kompetice a fortifikace. Interakce mají represivní charakter realizovaný implicitní, symbolickou formou. Je oslabována vzájemná solidarita, odpovědné instituce, v tomto případě školy a jejich představitelky a představitelé, se zbavují sociální odpovědnosti (Davies, Bansel 2007). Tyto ideologické axiomy jsou dominantní kulturou absorbované a vydávané za univerzální a sdílené společenské hodnoty a normy.

Rétorika neoliberalismu tvrdí, že záleží pouze na člověku a jeho osobní odpovědnosti, zdali se ve společnosti prosadí. Lze tedy popřít i výchozí prostředí i multiplikované znevýhodnění. Argumentuje se floskulí, že „když se chce, ...“, čímž instituce, na které je přeneseno ideologické působení, zastírají porozumění příčinám (Bourdieuovské *misrecognition*), jež ve skutečnosti ustavují rozložení společnosti. Prostřednictvím těchto institucí jsou artikulovány hodnoty žádané a eliminovány projevy nežádoucí. Vertikální mobilita deklasovaných lidí je nežádoucí. Každá

společnost, jak říká Bourdieu, jako struktura diferencí, není ničím jiným než strukturou rozdělení forem moci a druhů kapitálu pro dotyčný sociální svět rozhodujících (Bourdieu [1994] 1998b: 38). Propustnost mezitřídních hranic by totiž znamenala další porcování zdrojů.

Struktury konstituují speciální typ prostředí (materiální podmínky existence připodobnitelné podmínkám třídním) (Bourdieu 2010: 72), „*přičemž každé třídě pozic odpovídá určitá třída habitů, produktů společenských podmínek spjatých s dotyčným postavením*“ (Bourdieu [1994] 1998b: 14). Zjednodušeně řečeno, jedinec nebo skupina má možnosti jednání, ty ale pořád odpovídají možnostem pozice, která je v rámci sociálního prostoru zaujímana. Čím jdeme na pomyslném společenském žebříčku níže, tím více jsou zde zdroje a možnosti restringovány, tím více je sem směřována sociální kontrola a tím je zde celkově omezeno i aktérské jednání. A zdárný posun neznamena vždy úspěch, konfrontace s nezájmem nebo se snahami o opětovné vytlačení jsou nasnadě. Zdroje tu nejsou pro každého. Struktury produkují determinující typ podmínek existence (Bourdieu 2010: 78), čímž dochází k legitimizaci nerovného rozvrstvení společnosti, k *misrecognition*, jež umožňuje každodenní uplatňování symbolického násilí.

Sherry Ortner tuto klasickou Bourdieuovskou teorii jednání podrobuje analýze a představuje ještě rozšířenější model konstrukce subjektu a jeho možností v sociálním světě. Bourdieuovi vytýká vybudování koncepce na binárních opozicích (struktura/příležitost, habitus/jednání), což dle ní omezuje aktérovo rozhodování a taktizování (Ortner 1996: 11). Ortner „svému“ subjektu přiznává aktérství, přiznává možnosti jednání a volby strategií pro naplnění aspirací. Svou argumentaci staví na zdánlivě jednoduché úvaze: „*sociální subjekt je produkován jednáním, které mu sociální svět umožní*“ (Ortner 2006: 16) a dodává: „*a svět samotný je produkován skrze jednání*“ (Ortner 2006: 16). Podstata tohoto tvrzení dle Ortner spočívá v dialektické syntéze opozice *struktury* (nebo sociálního světa, tak, jak je konstituován) a *agency* (nebo jednání reálných lidí). Jelikož sociální život sestává ze vztahů a interakcí (Ortner

1996: 12), vyjednávání pozic musí být procesuální, dialektické a není tak přímočaré. Tím, že jsou lidé součástí různých aktivních sociálních sítí, ovlivňují další podstatné interakce, které leží i mimo symbolický kapitál.¹⁹ Ortner akcentuje, že kdyby někdo do důsledku uplatnil Bourdieuovský přístup, tak dojde k redukující binární analýze, přičemž vztahy, *závažné hry*, jak říká, mají mnohem hlubší a komplikovanější povahu.

Ortner přináší do bourdieuovského teoretického aparátu jistou naději. Participantky výzkumu opravdu jednají tak, jak jím většinou struktury dovolí. Struktury ale nepůsobí kontinuálně stejně, v různých kontextech a okamžicích může být jejich vliv silnější nebo slabší. Což může pro aktéry a aktérky znamenat příležitost k realizaci jednání. Například Antonia Kupfer (2015) argumentuje obdobně, když píše, že právě ve školním prostředí představitelé a představitelky petrifikovaných struktur, tedy učitelé a učitelky, mohou dojít ke zpytu, k přehodnocení některých nástrojů a postupů a žáci,žačky, studenti a studentky mohou dojít k okamžiku uvědomění si, jak je obsah a forma výuky formují. Oboje ale nutně neznamena sociální změnu, natož eliminaci strukturálních podmínek (Kupfer 2015: 38). Badatelka dívkám participantkám též přiznává jistou míru jednání. Ta se odehrává maladaptivními formami jednání, které jsou reakcí právě na působení struktur. Jednání alternativní k dominantním postulátům, zmírňují vliv struktur a umožňují dívkám dosahovat vlastním i společenským požadavkům a cílům. Znamená to, že jim společnost následně dovolí se integrovat? Na to se badatelka pokusí odpovědět ve zbývajících částech práce.

3.2 Kulturní kapitál a rovnost výsledků

Pozice v nižších třídách, kde jsou výrazně redukovány možnosti přístupu ke standardním příležitostem, jsou zřejmým determinantem stávajícího i následného života. Jedinci ze znevýhodněného prostředí nerozvíjí svůj potenciál v duchu dominantního kulturního kapitálu. Jednak proto, že úzce

---

¹⁹ Například vztahy založené na solidaritě: rodina, přátelé, příbuzní, partneři, apod. (Ortner 2006: 130). Solidarita je specifickým jevem, který se hledisku struktury pole vymyká.

souvisí s kapitálem ekonomickým, jednak proto, že musí své intence zájmu orientovat jiným směrem, a nakonec i proto, že sami disponují limitní mírou požadovaných forem vědění, preferencí, zkušeností a kompetencí. Tyto nevýhody se pak u dětí projeví ve školním prostředí, kdy start mají všichni stejný jedině datumově. Děti ze středních a vyšších společenských vrstev v průběhu výchovy získávají lingvistické schopnosti a kulturní znalosti, jež jsou předpokladem jejich úspěchu. Jsou lépe obeznámeny s dominantní kulturou, lépe se orientují v pojmech, apod. (Bourdieu 2006; Bourdieu, Passeron 1977). Tyto nerovnosti příležitostí škola nevyrovnává, ale naopak umocňuje (Bourdieu 2006) a přispívá k jejich kontinuitě. O rovnosti výsledků pak nemůže být řeč. Škola paradoxně hodnotí to, co sama neposkytuje.

Napříč třídami a kulturními skupinami se může koncepce dětství odlišovat, tím i samotný proces socializace a reprodukce kulturního kapitálu. To, co v těchto odstavcích autorka tematizuje, zdá se jako samozřejmost. Klasické sociální teorie jsou v současnosti aplikovány i do teoreticky-vzdělávacích osnov, i přesto bývá obdobným výkladem pedagogické prostředí opakovaně překvapeno. Proto stručně. Dle Bourdieuho existuje kulturní kapitál ve třech formách: jako vtělený, objektivizovaný a institucionalizovaný (Bourdieu 1986: 243). Objektivizovaný má převážně materiální podobu. Malým dětem z marginalizovaného prostředí schází hračky, které by je rozvíjely, starším dětem knihy a hry, které by je vzdělávaly a aktérkám výzkumu kulturní zážitky (hory, kroužky, kina, výlety), kterými by se dorovnaly spolužákům ve třídě. Vtělená forma kapitálu souvisí se socializací a je výsledkem přímého vztahu mezi dítětem a rodičem a působícími vlivy konkrétního prostředí. Sociálně znevýhodněné domácnosti nedisponují dominantním kognitivním modelem reprodukce vybraných znalostí, sami rodiče často ani samotnými znalostmi často nedisponují. Absentují i motivace, jako pohnutky aktivizace svých dětí. Rodičům tyto dovednosti též nikdo nepředal, není tudíž z čeho čerpat. Internalizovaný je však pocit nedůvěry a obav k institucím, včetně té vzdělávací, kterou rodiče a následně i děti

mohou chápat jako další represivní orgán, jenž je bude veřejně pranýřovat. Kontakt se proto snaží co nejvíce minimalizovat (srov. Růžička 2006b: 49).

Korčulová: „[...] a vona furt neví, a tak řvu, protože jinak nemám pozornost a jinak se to nevypočítá.

Olahová: „[...] to musíte volat, já esemesky přeci neumím [přečíst, resp. číst obecně].

Polhošová: „Víte Terko, já ani táta školu nemáme a Martin (starší bratr aktérky) se učit taky nešel, tak já nevím, jak to funguje? To bude chodit normálně ráno, jako tady [myšleno na ZŠ] na „osmou“ do školy?“

Žigová: „[...] tak je to na ní, ona se musí rozhodnout. Já školu nemám, ale jestli tam chceš, tak ti říkám, že tam budeš chodit, jinak dostáváš!“

Pokud mají aktérky pokračovat ve studiu na střední škole, je potřeba zákonným zástupcům do nejmenších detailů vysvětlit, jak vyšší sekundární vzdělávání funguje. Sami zkušenosti s dalším vzděláváním často nemají, a stejně tak v jejich okolí absentuje institucionalizovaný kapitál v podobě učňovského listu nebo maturitního vysvědčení. Reprezentativní dotazníkové šetření projektu BRIZOLIT ukázalo, že základní a neukončené vzdělání má v sociálním vyloučení 63 % obyvatel, což je více než trojnásobek celostátního průměru (Toušek, Kupka, Walach a kol. 2019: 39). Pokud se zaměříme na generaci potenciálních absolventů, tak dle Agentury pro sociální začleňování, při aktuální vzdělanostní struktuře obyvatel SVL ve věku 20–29 let, jsou výsledky vzdělávání žáků ze SVL takové, že z hypotetického počtu 1500 mladých dospělých získá základní nebo neúplné vzdělání (tj. předčasně odejde ze vzdělávání) 992 lidí (66,1 %), dalších 414 se úspěšně vyučí (27,62 %), 77 získá maturitu (5,14 %) a pouze 17 získá vysokoškolské vzdělání (1,14 %) (Matoušek 2018: 6). V absolutním vyjádření jsou finanční dopady nenastoupení na střední školu, či případných předčasných odchodů, vysoké. Pokud zhodnotíme daň z příjmu fyzických osob, odvody na sociální a zdravotní pojištění a náklady spojené s nezaměstnaností, tak v důsledku jednoho předčasného odchodu ze vzdělávání veřejné rozpočty přijdou do roku 2067 o zhruba 13 mil. Kč

(Matoušek 2018: 2). Předčasný odchod ze vzdělávání se samozřejmě promítá i do situace jednotlivce a jeho rodiny, a to po celý život. Nízké vzdělání zvyšuje zdravotní rizika, riziko předlužení, pravděpodobnost nezaměstnanosti nebo nízkých příjmů, což následně přispívá k mezigenerační reprodukci chudoby a sociálního vyloučení.

Dosažení alespoň středního vzdělání bez maturity znamená zvýšení průměrných celoživotních pracovních příjmů jednotlivce o více než třetinu (asi o 8 mil. Kč). Důvodem je především pokles rizika nezaměstnanosti o více než dvě třetiny (z více než 24 % na 7,2 %) (Matoušek 2018: 2). Vzdělanostní nerovnosti, které si děti přinesou z rodin a znevýhodněného prostředí, školy nedorovnávají. Data a čísla uvedená výše jsou již nějaký rok známá, na vládní ani lokální úrovni se systematickým tématem ale nestala. Samozřejmě, existují školy, které nečekají na systémové změny a snaží se dětem na základních školách dát veškerou podporu, a stejně tak existují střední školy, které napínají síly k prevenci proti předčasným odchodům. Jsou to ale spíše výjimky potvrzující pravidlo. Ze zkušeností vlastních, ale i jiných autorek (např. Keddie 2012), v důsledku i většina učitelů a učitelek sice souhlasí s tím, že je důležité odstraňovat překážky ve vzdělávání a poskytovat rovný přístup ke vzdělávání, méně jsou již ale ochotní bariéry měnit, natož přemýšlet dál, například právě o rovnosti výsledků. Rigidita současného pedagogického myšlení a jednání poukazuje na morální imperativy, které formují práci v oblasti spravedlnosti ve školách, tj. jak názory učitelů a učitelek na to, co může představovat společenskou změnu k lepšímu, formují způsoby, jakými chápou a přistupují k odlišnostem a znevýhodnění žáků (např. Giroux 2003). Cestou k dosažení spravedlivého školství je změna základního paradigmatu. A to skrze koncept rovnosti výsledků, nebo chcete-li, dorovnávání výsledků. Koncept rovných výsledků je ideálem spravedlnosti ve smyslu fungování státu a společenských institucí, tedy i vzdělávání.

Nejde o žádnou teoretickou novinku. Již v roce 1973 popisuje Daniel Bell v práci *The Coming of Post-Industrial Society* genezi konceptu rovných příležitostí a zdůrazňuje, že právě zaměření se na výsledky je jeho

vyvrcholením. Sociální spravedlnost by neměla být chápána jako rovnost na startovní čáře, ale jako rovnost v cíli, tedy nejde o rovnost příležitostí, ale o rovnost výsledků (Bell 1973: 428). Je zřejmé, že nelze dosáhnout toho, aby všichni žáci, žačky, studenti a studentky opouštěli školy se stejným hodnocením, stejnými dovednostmi a znalostmi. Tematizováním rovnosti se neusiluje o odstranění všech rozdílů v socioekonomických nebo sociokulturních výsledcích, nejde o absolutní rovnost. Určité rozdíly mohou být oprávněné a pro společnost funkční (Atkinson 2015: 9). Cílem usilování o dorovnávání je snížení nerovnosti pod její současnou úroveň v přesvědčení, že ona stávající úroveň nerovnosti je nadměrná (Atkinson 2015: 9).

Rovnost výsledků stojí na premise, že není zcela přijatelné ignorovat to, co se děje po výstřelu startovací pistole (Atkinson 2015: 10), máme-li si pomoci sportovní analogií. Jednotlivci se seřadí na čáře, mají zdánlivě stejnou výchozí pozici, po odstartování mohou dokonce vynaložit více úsilí, než jejich vrstevnice a vrstevníci, ale cíle stejně nedosáhnou. Důvodů může být spousta – není v jejich možnostech vystartovat tak rychle, mohou zakopnout, upadnout, zranit se, doženu je limity výchozího prostředí – a to ovlivní jejich další život, jejich vzdělání a následnou uplatnitelnost. Příklon k rovnosti výsledků má zajišťovat, aby všichni lidé měli možnost realizovat své životní projekty (Atkinson 2015: 10), aby mohli dosáhnout cílů a diplomů, i za pomoci nebo snížením přeskové laťky. Záměrem dorovnávání je dosahovat takových základů a kompetencí, jež by mu umožňovaly dále se vzdělávat, realizovat vlastní zájmy a uplatnit se na trhu práce, aktivně se podílet na formování otevřené občanské společnosti, či obecněji, prožít plnohodnotný a smysluplný život (Greger 2006: 24).

A není protiargumentem to, že někteří žáci a studenti, některé žákyně, studentky dosáhnou na základní dovednosti či klíčové kompetence a jiní/é budou následně odborníky/odbornicemi v oboru. Smyslem školství nemá být porovnávání, ale dorovnávání, domnívá se badatelka. Vždyť v jedné třídě je tolik dětí z různých zázemí a kontextů, nemůžeme aspirovat na unifikovanost. Obzvláště když víme, že nástroje

vedoucí k poměřování jsou kulturně a třídně zatížené. Pokud se dítěti nedaří dorovnat se spolužačkám a spolužákům, nelze z toho školu a její představitelky a představitele vyvinut. Obzvláště co se formalizovaných znalostí a dovedností týče. Ty jsou v plné odpovědnosti učitelek, učitelů a školy. Protože každý žák, každá žačka se mohou učit a dosahovat výsledků, ovšem ne všichni to dokážou stejnou standardizovanou cestou (Greger 2006: 24). K rovnosti výsledků vedou cesty partikulárních přístupů.

Rovnost výsledků podmiňuje rovnost příležitostí. Rovnost výsledků přímo ovlivňuje rovnost příležitostí pro další generace, dnešní výsledky *ex post* utvářejí zítřejší podmínky *ex ante* (Atkinson 2015: 11). Nerovné příležitosti a omezená sociální mobilita existují i proto, že vliv rodinného zázemí na výsledky závisí jak na síle vztahu mezi zázemím a výsledky, tak na míře nerovnosti mezi rodinnými zázemími (Atkinson 2015: 11). Pokud nám jde o rovnost příležitostí v budoucnu, musíme se zabývat nerovností výsledků dnes (Atkinson 2015: 11). U akterek prezentovaného výzkumu se prokázalo, že čím déle zůstaly v sekundárním vzdělávání, tím úspěšnější byly v následujícím životě. I přes jejich zkušenosti s explicitním i implicitním rasismem, symbolickým násilím, konfrontacemi s jejich marginalitou, jim setrvání na střední škole ovlivnilo kvalitu následného života k lepšímu. A společnosti též. Neboť svým stávajícím i budoucím dětem mohou zajistit podnětější domácí prostředí. Zkušenosti se sekundárním vzděláváním, kulturní rozhled, nové kompetence, rozšířené sociální kontakty do světa mimo vyloučení, to vše se stalo vtěleným, předávaným a funkčním kapitálem. Tím se subjektivně zlepšilo jejich prožívání světa a objektivně se snížila míra reprodukce marginalizace.

Prostředí vzdělávání, sociální reprodukce, pedagogické působení

Vzdělávání je generálně chápáno jako komplexní sociální a kulturní proces, v němž za stěžejní považujeme váhu a hodnotu předaných formálních znalostí a informací. Kapitola však od tohoto obecně sdílného přesvědčení odhlíží a cílí na oblast domněle vedlejší, ve finále ale podstatnější, a to odhalit vzdělávací instituci jako prostředí nebo pole,

vztahové, diferencující a mocenské. Škola je místem sociální reprodukce, ideologickým státním aparátem (Althusser 1971) reprodukcijícím dominantní diskurs, přičemž v českém prostředí jsou její standardizované postupy často charakteristické rigidností a sociální neodpovědností. Je to prostor, kde se, explicitně i implicitně, manifestují přetrvávající společenské problémy. Škola není kulturně neutrální a požadavky a cíle vzdělávání odpovídají hodnotám a modu chování typickému pro dominantní kulturu a společenskou třídu (Greger 2006: 36). Děti pocházející z nepodnětného prostředí s jiným systémem hodnot jsou školou označeny jako problémové děti, jako děti dalších přívlasků, za které by se nestyděl ten nejzapřisáhlejší rasový teoretik 18. století.

Školní psycholožka: „[...] zde žádné doučování nepomůže, to je etnická záležitost.“

Učitelka: „[...] máme k dětem takový mateřský přístup, jsme taková rodinná škola. [...] [P]potřebují hlavně základy slušného chování, víc po nich chtít nemůžeme.“

Učitelka: „[...] tak samozřejmě, že je to biologický problém“

Nastavení školního prostředí, to formální, ale i neformální, přímo ovlivňuje naši stávající i budoucí (ne)úspěšnost, (de)motivovanost, (ne)mobilitu. Dochází zde ke konfrontacím spojeným s dostatečností nebo znevýhodněním, s možnostmi a bariérami, s očekáváním a jejich (ne)naplněním. Mimo výchozí prostředí totiž výsledky dětí přímo ovlivňují postoje učitelek a učitelů (Straková, Simonová, Greger 2019), které jsou mnohdy založené na stereotypch, vlastních limitech, na vlivu ideologií formulujících jejich myšlení. Tím se přičiňují na sociální a kulturní reprodukci rozložení pozic ve společnosti. Bourdieu tvrdí, že základem každé společnosti je vztah dvou nerovnoměrných dynamických principů, v různých společnostech různě významných, z nichž jeden je vepsán v objektivních strukturách, přesněji ve struktuře distribuce kapitálu a v mechanismech, jež mají tuto reprodukci zajišťovat, a druhý v (reprodukčních) dispozicích (Bourdieu [1994] 2002: 78). V intencích těchto dvou principů je pojímána reprodukce i v této kapitole. Opakované zpřítomňování socioekonomických a sociokulturních nerovností v prostředí

vzdělávací instituce prostřednictvím pasivního i aktivního aktérského přístupu, tedy (ne)disponování a (ne)sdílení různých druhů kapitálů uvnitř společenských tříd (srov. Bourdieu [1994] 1998b, [1994] 2002, 2006; Bowles, Gintis 1976; Katrňák 2004; MacLeod 1987), vede záměrně i nezáměrně ke kontrole sociální mobility (např. Bowles a Gintis 1976).

Jednou z nejslavnějších prací tematizujících vliv prostředí a vliv školství na následnou kvalitu života mladých lidí je *Ain't No Makin' It* od Jaye MacLeoda (1987). Autor zde v teoretické rovině vede dělící linii mezi kulturní a sociální reprodukcí, přičemž jako ilustraci využívá další významné studie ze školského prostředí. Na jednu stranu reprodukčních vlivů usazuje Samuela Bowlese a Herberta Gintise (1976), kteří v knize *Schooling in Capitalist America* chápou vzdělanostní nerovnost jako důsledek ekonomických determinantů americké společnosti, tedy že školní instituce sociální pozice reprodukuje a udržují v generační linii. Potomci dělníků budou zase dělníci, potomci bílých límečků obsadí kanceláře, apod. V praxi to vypadá tak, že každý stupeň vzdělávání je charakteristický osvojováním si určitých hodnot a návyků, přičemž prostupnost těchto stupňů řídí kapitalistický systém. Na druhém konci osy tematizuje reprodukci kulturního kapitálu a výzkum Paula Willise (1977), jehož východiskem v knize *Learning to Labor: How Working Class Kids Get Working Class Jobs* je tvrzení, že neúspěch dělnických dětí ve škole je způsoben zastáváním tzv. kontraškolního postoje, kdy mladiství a mladistvé odmítají autority a aspirace, protože pochopili, že pokud budou konformní kapitalistickému systému, jenž řídí i ten školský, zaujmou stejné pozice, jako jejich rodiče. A oni je odmítnutím vzdělání a z důvodu absentujících školních návyků v daném prostředí opravdu zaujmou.

Autoři reprezentující sociální reprodukci, shledávají nerovnost jako důsledek školních mechanismů a zásahů státu. Autoři kloní se na stranu kulturní reprodukce, hodnotí jako faktor školního (ne)úspěchu a (ne)uplatnění se na trhu práce předškolní socializaci a rodinné prostředí. Nejen dle názoru badatelky nelze pojímat kulturní a sociální reprodukci striktně odděleně, jako by se jednalo o dva izolované jevy. V předkládané

práci se procesy a jejich výsledky prolínají. Děti, kterých se negativní reprodukce týká, nejsou jednolitou skupinou. Vychází z různých kontextů, které jen život na okraji nabízí. Reprodukce zároveň není lineární proces. Kumuluje řadu vlivů z rodiny, ze školy, z prostředí, ve kterém dítě žije, svůj vliv má referenční skupina apod. (Oppedisano a Turati 2015). Extrahováním obou přístupů získáme užitečný průsečík sociální, kulturní a třídní reprodukce.

Výchozí sociální pozici rodiny i strukturní vliv školy, jako dominantní instituce (Bourdieu 2006; Bourdieu, Passeron 1977) v sobě zhodnocuje i koncept habitu. Dílem reprodukčních strategií jsou dispozice habitu, který má tendenci spontánně reprodukovat podmínky své vlastní produkce. A protože tyto reprodukční strategie závisí na sociálních podmínkách, jimiž je habitus produkován, mají tendenci zachovávat jeho identitu, a to tak, že udržují sociální rozdíly, vzdálenosti a vztahy nadřazenosti a podřazenosti (Bourdieu [1994] 2002: 82). Tím dochází k reprodukci celého systému diferencí, jež konstituují sociální řád (Bourdieu [1994] 2002: 82). To, že vycházíme z nějakého prostředí, znamená, že si s sebou neseme nějaké charakteristiky. Nemusí být na první pohled zřejmé, jako fyziognomické či materiální znaky, ale jedná se i o určitá schémata jednání a vnímání, jež nás též podstatně odlišují. Tyto distinkce následně konstituují přístup školy.

Představitelé instituce, pedagožky a pedagogové, při prvním kontaktu s rozmanitou třídou provedou jakousi „mentální selekci“. Vytvoří si „mentální mapu“ svých žáků, dle vnějších znaků, příjmení, rodičů, prvních promluv a *a priori* symbolicky vyselektují ty, kteří neodpovídají požadavkům daného pole. Vlivu učitelů a učitelek a celkové atmosféře školy na průběh vzdělávání bylo v posledních letech věnováno již několik studií (Woolfolk Hoy, Hoy, Kurz 2008; Reynolds et al. 2015; Straková, Simonová, Greger 2019). Jednají totiž též dle schématu svých internalizovaných interpelačních vlivů, dominantní kultury. Není to nutně intencionální, ale explicitně i implicitně se to projevuje v pedagogickém přístupu vůči znevýhodněným žákům, žačkám, studentům a studentkám, kdy jsou do nich projektována domnělá očekávání. Takže ano, nerovnosti

a znevýhodnění existují již před nástupem do školy, škola je ale znovu utváří a udržuje. Chceme-li tedy analyzovat výuku ve školách, musíme pochopit vzájemné vztahy mezi učebními osnovami, dominantní kulturou, pedagogy a pedagožkami a třídně specifickým habitem žáků (Kupfer 2015: 31).

K tomu nám mohou dopomoci koncepty Bourdieuho a Passerona – pedagogické působení, pedagogická autorita, pedagogická práce a školská autorita (Bourdieu, Passeron 1977). Dle autorů tato konceptualizace dokazuje, že prostředí vzdělávání není vyňato ze společnosti a nenachází se v chráněných, uzavřených institucích nebo věžích ze slonoviny, ale je součástí širších společenských procesů. Právě pedagogické působení vytváří iluzi, že obsah výuky je čistě předmětový a nezprostředkovává určitou perspektivu, specifický význam. Tato iluze vzniká maskováním skutečnosti, že výuka se vždy odehrává v sociálních kontextech, které jsou utvářeny a složeny z dominantní a třídně specifické kultury. Kontext ovlivňuje obsah. Vyučování probíhá v hierarchizované společnosti, daným nastavením upevňuje stávající moc, přičemž u ovládané vede internalizaci legitimacy jejich vyloučení Bourdieu, Passeron 1977: 41).

Podmínkou existence pedagogického působení je pedagogická autorita. Ta je nezbytná pro legitimizaci hierarchizace. Pedagogická autorita existuje ve formě abstraktního přesvědčení, že učitelé a učitelky jsou nepostradatelnou strukturou a to, co učí, je správné (Kupfer 2015: 33). Tato přesvědčení jsou nevědomá, nikdo je nevysvětluje, nediskutuje o nich, ale jsou sdílená a reprodukována. Zde si vzpomeňme na Webera, pro něhož jsou legitimizace a víra v autoritu též předpokladem nadvlády. Bourdieu a Passeron zdůrazňují především účinek pedagogické autority, který je její podstatou – posiluje svévolnou moc, která ji zakládá a kterou skrývá (Bourdieu, Passeron 1977: 13). Pedagogická autorita má za cíl vyloučit jakékoli zpochybňování obsahu nebo informací výuky, a to se jí do jisté míry daří proto, že příjemci jsou od počátku disponováni k tomu, aby uznali legitimitu předávaných informací, aby zprávu přijali a zvnitřnili

(Bourdieu, Passeron 1977: 21). Zde musíme připomenout předchozí konceptualizaci aktérského jednání, tedy, že je do jisté míry možné a proces pedagogické autority nemusí probíhat a působit vždy takto neproblematicky. Každopádně, pedagogické působení je vždy spjata s pedagogickou autoritou. Není ale totéž. Pedagogická autorita do značné míry funguje tak, že zastírá děj a legitimizuje násilný čin. Pro objasnění způsobu fungování děje vytvořili Bourdieu a Passeron třetí kategorii, pedagogickou práci.

Pedagogická práce vytváří trvalý habitus (Bourdieu, Passeron 1977: 31), který je potřebný k udržení hierarchických společenských struktur. Protože struktury nemohou existovat bez dějinnosti a dějinnost se vždy nachází uvnitř struktur, habitus je propojuje – pedagogická práce má tendenci reprodukovat společenské podmínky produkce kulturní libovůle prostřednictvím habitu, definovaného jako princip generující praktiky, který reprodukuje objektivní struktury (Bourdieu, Passeron 1977: 32-33). Školská autorita je pak onou institucí, která garantuje a legitimizuje výše popsané. Generální klíčová sdělení tví v tom, že škola není primárně místem učení, ale (re)produkce hierarchických mocenských vztahů, a že učení se neděje nezávisle na (re)produkci hierarchických mocenských vztahů. Celá tato konceptualizace je důležitá pro odhalování symbolického násilí ve školním prostředí a v institucích se vzděláváním spjatých.

3.3 Moc, meritokracie a misrecognition

Velká část našeho života probíhá ve formálním vzdělávacím prostředí. Od raného dětství do pokročilé dospělosti podléháme v různé míře strukturálním vlivům, interpelacím, (domnělým) autoritám. To mnohé vede k otázce, zdali může vést vzdělání k emancipaci. Bourdieu, Passeron (1977) nebo Foucault (1977, 2008) tvrdí, že ne. Že osvobození se z mocenských struktur a hierarchizované společnosti vlastním aktérským jednáním možné není. Autorky a autoři přiznávající svým aktérům/aktérkám větší míru jednání možnost zlepšení situace skrze vzdělání naopak potvrzují (např. Arendt [1961] 1993; Kupfer 2015; Young

[1997] 2010). Avšak to, že se některým podaří úspěšně překonat překážky v cestě za vzděláním a stabilním životem a dorovnájí se tak ostatním, jejichž sociální výtah měl jízdu hladkou, neznamená, že by onen proces neměl být tematizován. Dosažení rovnosti ve výsledcích automaticky neimplikuje spravedlnost. Naopak, zavádí se tím další argument pro analýzu vzdělávacích procesů, a to za účelem nápravy společenských institucí, v tomto případě škol.

Mladí lidé, pro něž vzdělání není mostem, který je postupně přivádí do sociálního světa, ale zdí, která je před ním blokuje (Veck 2015: 20), zažívají nespravedlnost a v důsledku ní propadají frustraci a rezistenci. Zažívají vyloučení z možností, odepření nejen toho, co jsou schopni dělat nyní, ale i toho, co by mohli dělat v budoucnu (Veck 2015: 20). Český školský systém není spravedlivý a reprodukuje socioekonomické příznaky žáků a žaček v nesrovnatelné míře s dalšími postsocialistickými státy, jako je např. Polsko nebo Estonsko. Ale proč? Jsme více ustrnulí v zásluhovosti a stereotypních projekcích? Z nedávného výzkumu společnosti GTS Alive mezi učiteli a učitelkami vzešlo, že pětina respondentů a respondentek plánuje do dvou let školství opustit.²⁰ Respondenti a respondentky si významně stěžovali např. na stav, kdy podle nich rodiče přenášejí na školu vysokou míru odpovědnosti a nereflektují chyby ve svém přístupu. Např. sdělují, že jim vadí, že *„neúspěchy svých dětí svalují [rodiče] na nás, místo aby se zamysleli nad tím, jestli doma věnují přípravě dostatek času“*²¹, nebo *„někteří rodiče, kteří znevažují naši práci, přenášejí řadu svých odpovědností na nás“*²².

Formální výsledky dětí ale jsou odpovědností učitelek a učitelů, a ne rodičů. Dle některých expertů²³ je český vzdělávací systém silně orientován na domácí práci, na zapojení ze strany rodičů, na jejich odpovědnost za vzdělání dítěte. Důsledkem takové praxe je reprodukce

---

²⁰ Navštíveno 7. 7. 2022 https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/konec-ucitelu-ve-skolach-ministr-vladimir-balas-reforma-skol.A220703_203226_domaci_imat?

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž.

²³ Dvořák, Tomáš a Daniel Prokop, 2020. Podoby a příčiny nerovností v českém vzdělávání. EDUZMĚNA.

vzdělanostních nerovností. Děti vzdělaných rodičů mají výraznou výhodu lepší domácí podpory, což zvyšuje jejich šance dosáhnout dobrých studijních výsledků, naopak děti z méně podnětného prostředí jsou v tomto znevýhodněny, neboť jejich rodiče často pomoci neumí nebo nemohou (Prokop, Dvořák: 2021). Na institucionalizovanou edukaci vynakládají rodiny spoustu času a delegovaná přemíra požadavků zakládá stres nejen ve znevýhodněných domácnostech. Znevýhodněné domácnosti nejsou často schopné požadavkům vyhovět. Nemají dostatečné kompetence, zázemí a vědění. A namísto podpory ze strany školní instituce bývají zákonní zástupci nejednou počastováni označeními jako neschopní, nezodpovědní, bez zájmu. Jako by základní a střední vzdělání dětí mělo být za zásluhy.

Doučovatelka jedné ze sester participantky (holčička je ve druhé třídě):

„Tak dneska přinesla dvě stránky doplňovaček z češtiny, patnáct příkladů z matiky a ještě prý musí dodělat nějaký projekt na přírodopis... No nestihly jsme to. Normálně děláme standardní hodinu a půl jen takhle ty příklady. Dneska jsme si nemohly ani zahrát.“

Žigová: „To nezvládáme, to jako říkám hned. Jako mít dvě děti tady na tom stupni [prvním stupni] tady ve škole, to jsou jako úkoly každý den a já jako potřebuju dělat někdy i jiné věci. [...] Tak prostě je musí dělat samy a já pak vim, jak to dopadne no, dopadne to tak na půl... I když se mnou to jako taky nedávaj o tolik líp.“

Bartošová: „Chodím na všechny aktivity, i mimo ně. [...] Už je mi úplně zle, když vidím, že volá učitelka. Říkám si, co zase, dyk děti jsou hodný. [...] A prej, že by mělo proběhnout nějaký šetření u mě doma, jestli tu není nějaký skrytej problém.. [Dcera Riva dostala na konci 9. třídy pětku z matematiky, a to i přes to, že je přijata na střední školu s maturitou. Syn Jan v 5. třídě propadl ze čtyř předmětů. Oba mají individuální doučování a svými doučovatelí jsou chváleni.]

Obecný nedostatek v kompetencích učitelů spočívá dle expertů²⁴ v tom, že jim chybí dovednosti v práci se žáky, kteří pochází z problematičtějšího rodinného a sociálního zázemí. Čeští učitelé umí pracovat s motivovanými žáky, nicméně v práci s méně úspěšnými žáky jsou výrazně méně motivováni a odpovědnost vidí zejména na straně rodiny nebo v působení nevládních organizací (Prokop, Dvořák: 2021). Takový přístup odpovídá Kellerově *strategii nezájmu* (Keller: 1995). Dle něj se jedná o typický projev moderního kapitalismu. Zůstat indiferentní je ekonomické. Lhostejnost, nezájem, indiference je ekonomické jednání v situacích, kdy je velká pravděpodobnost, že cílů bude spolehlivě dosaženo přičiněním druhých (Keller 2000). A naopak, působí jako vlastní ochrana před případným mrháním energie (Keller 2000).

A nejde jen o zbavování se pedagogické odpovědnosti za formální znalosti dětí. Pedagog/pedagožka představuje něco víc než jen nashromážděné znalosti o světě, protože tento člověk nevzdělává pouze tím, že předává to, co ví, ale také to, jak se vztahuje ke světu, k dětem a mladým lidem (Arendt [1961] 1993). Školské instituce jsou prostředím simulující budoucí společnost. Děti se zde učí podstatné sociální dovednosti a kompetence, interakce, smysl pro spravedlnost. Díky brzké selekci se popelář a advokátka potkávají naposledy v páté třídě, s mírnou nadsázkou řečeno. Odliv části dětí na gymnázia je v daných podmínkách zásadní událostí. Upadá motivace učitelů/učitelek, zhoršuje se kvalita škol (Prokop 2019: 70-71). Instituce se zbavují společenské odpovědnosti a děti to vycítí. Z mezinárodních srovnání vyplývá, že se dané změny značně odráží i na chuti dětí chodit do školy (Prokop 2019: 70). Selektivní systém zkrátka přenáší rezignaci i na část žáků.

Učitelka v 5. třídě při konfrontaci s velkým počtem dětí, kterým hrozí propadnutí: „*Já dělám vše pro to, aby se ty děti dostaly na gymnázia, případně střední školy...*“ Paní Danielová: „*No ale co ty naše?*“ [dětí

---

²⁴ Dvořák, Tomáš a Daniel Prokop, 2020. Podoby a příčiny nerovností v českém vzdělávání. EDUZMĚNA.

s individuálním vzdělávacím plánem nebo doporučeními z pedagogicko-psychologické poradny].

Ve výzkumu *Locating disconnected minoritized youth within urban community-based educational programs in an Era of Neoliberalism* (Lardier, Herr, Bergeson, Garcia-Reid a Reid 2019) mladí žáci, mladé žačky a studenti/studentky vypověděli, že přístup učitelů založený na lhostejnosti posiloval jejich vytrženost z kolektivu a odtrženost od možných příležitostí. Absentovalo jakékoliv očekávání, kterým by jako podporující dospělí mohli pomoci s přechodem do dospělosti. Nedůvěra od ostatních vedla studenty k tomu, že za jediný zdroj podpory považovali pouze sami sebe. V kontrastu se vztahovým rámcem, který naznačuje, že pozitivní vazby jsou klíčové pro růst mladých lidí v jejich potenciálu, mladí lidé zjišťují, že se mohou spolehnout pouze sami na sebe (Lardier, Herr, Bergeson, Garcia-Reid a Reid 2019).

Být učitelem a učitelkou je společensky odpovědné povolání, provolává například Chomsky (2016). Učitelé a učitelky dlouhé roky ovlivňují konkrétní životy, dětské myšlení i chování a spolupodílí se na podobě budoucí společnosti. Jejich povolání má jisté privilegium, které tkví v tom, že pedagogům a pedagožkám přináší příležitosti (Chomsky 2006: 21), příležitosti vzdělávat a podílet se na chodu společnosti. A takové příležitosti logicky přináší i odpovědnost (Chomsky 2006: 21). Noguera a Cannella (2006) píší, že společnost se ale zbavila spojení s generací mladých lidí a namísto toho vědomě či nevědomě přijala hegemonický narativ neoliberálního diskurzu o nedostatečnosti, individuálním úspěchu, selhání a nutnosti vykoupení.

Badatelka: „Je opravdu nutné, aby Riva propadla, když je přijata na střední školu s maturitou?“

Učitelka: „Ale ona vůbec neprojevila snahu s tím něco dělat.“

Badatelka: „Na pololetku i poslední dílčí písemky měla velmi intenzivní doučování“
[pozn.: Mailem opakovaně žádala učitelku o další šance na opravu známek.]

Učitelka: „No, ale nikdy třeba nepřišla ráno na kovidové doučování ve škole.“

Riva opravdu propadla a o prázdninách jí čeká reparát z matematiky. I přes intenzivní doučování, a to nejen za účelem stabilizace známek ve škole, ale právě i za účelem přijímacího řízení, nebyla její snaha doceněna. Vystává otázka – jak si škola definuje snahu a úsilí, jak se měří a jak je hodnotit? Můžeme o úsilí, snaze, zájmu a pílí hovořit jako o čistě osobních charakteristikách, nebo jsou ve velké míře spoluutvářeny a komunikovány sociálním prostředím (Greger 2006: 23)? Vzhledem k jejich abstrakci a arbitrarnosti se zdá, že argument nedostatečným úsilím je součástí *strategie nezájmu*. *Nezájem* nevedou pouze ekonomické úmysly, jak je popsáno výše, ale i symbolické. Symbolická povaha nezájmu slouží vlastnímu ospravedlnění a ospravedlnění hierarchizované společnosti. Zakládá totiž arbitrarní dominantní systém hodnocení. Ten se vnucuje jako univerzální a vytlačuje veškeré projevy jinakosti, které narušují obecnou morálku a sdílené hodnoty. Hodnocení, dominantní jazyk, kultura vystupují jako univerzální a ostatní je traktováno jako zvláštnost, odchylka, nestandardnost, nenormálnost (obdobně Bourdieu [1994] 1998b: 80). A protože takto nastolené požadavky univerzálnosti nedoprovází možnosti, jak je uspokojit, univerzální se stává monopolem několika jedinců a všichni ostatní k němu mají zahrazený přístup (Bourdieu [1994] 1998b: 81).

Podle Bourdieuho a Passerona je hlavní formou symbolické moci ve školství tzv. *pedagogické působení*, resp. *pedagogická práce*. Pedagogické působení a pedagogická práce souvisí s habitem a jsou projevem internalizované struktury (Bourdieu, Passeron 1977). Habitus, jako generativní a jednotící princip, který je vlastní určitému postavení, není jen přímou praktickou činností, ale je to též klasifikační schéma, princip vidění a rozlišování, princip různého vkusu. Rozlišuje mezi tím, co je dobré a co špatné, co správné a nesprávné, co je elegantní a co vulgární, atd. (Bourdieu [1994] 1998b: 16). Pedagogové a pedagožky, jakožto představitelé vzdělávací instituce, reprezentují dominantní kulturu, čímž uplatňují v procesu diferenciaci svůj vliv a přispívají k reprodukci struktury mocenských vztahů (Bourdieu, Passeron 1977: 6). Podle očividných

charakteristik, např. v podobě oblečení, příjmení, barvy pleti, přízvuku apod. si pedagogický personál vytvoří kontext nový, odpovídající dominantnímu hodnotovému diskurzu konkrétní společnosti. Jedinec projde *institucionálním obřadem* (Bourdieu [1994] 1998b), jenž může definitivně zformovat jeho sociální pozici ve struktuře. Čím je pedagogický vliv efektivnější, tím lépe je rozostřena objektivní pravda habitu, a to, že jde o výsledek vštěpování arbitrární kultury.

To, jak se pedagogové a pedagožky k aktérkám výzkumu vztahují, jak o nich rozhodují, jak s nimi a o nich hovoří, souvisí jednak s materiálními podmínkami výchozího prostředí, nepopíratelně ale i s jejich etnorasovým stigmatem, resp. s jeho vnímáním. Erin Horvat a Anthony Antonio, ve studii o Afroamerických dívkách studujících elitní americkou střední školu, poukazují na to, že rasa a sociální třída neovlivňují pouze samotné jedince vycházející z tohoto prostředí, ale hrají důležitou roli při tom, jak instituce jednají a reagují (Antonio, Horvat 1999: 318). Jelikož jsou vzdělávací instituce institucemi mocenskými, podílejí se na konstrukci sociální reality založené na biologických predispozicích, na fenoménu, který je vědecky dávno překonán, lidově bohužel stále uplatňován. Pro ilustraci udržování rasové diskurzu na školách vůbec, vkládá badatelka do příloh ²⁵ jeden z domácích úkolů, který dostali žáci a žačky místní segregované školy. Měli, mimo jiné, například napsat, kde se „*vyskytují tři základní rasy*“ nebo doplnit, jací „*míšenci vzniknou při křížení ras*“. Neadekvátní podklady by byly možná úsměvné a lehce napravitelné, kdyby ta samá škola nebyla spojována s kauzou dvou prvních tříd, které byly do posledního žáčka a do poslední žákyně rozděleny dle barvy pleti. Anebo kdyby nebylo argumentováno, že snížené nároky reprodukce školního vzdělávacího programu, které pak děti stigmatizují při sekundárním vzdělávání, „*odpovídají kapacitám takových dětí*“. Podle studie České školní inspekce (2015) přibližně jedna třetina romských dětí chodila do škol, kde vyučování neprobíhalo podle rámcových vzdělávacích programů.

---

²⁵ Příloha č. 1.

„To je ale biologicky podmíněný!“

„Za komunistů to bylo lepší, takový lidi v normálních školách nebyli.“

„Však on nic dělat v tý škole nemusí, vždyť skončí na dávkách jako jemu podobní“

„To mají v genech, stejně jako tancování.“

Distinkce, odlišnosti, určité povahy jednání považované pedagogickým personálem za vrozené (mluví se o přirozené odlišnosti), jsou ale ve skutečnosti pouze diference, vztahové vlastnosti, které existují jedině ve vztahu a skrze vztah k vlastnostem jiným (Bourdieu 1984). Škola má moc, na základě všeobecně užívaných myšlenkových schémat, určité odchylky a distinktivní rysy (zvláště tělesné) reprodukovat jako objektivně existující, přirozené diference (Bourdieu [1998] 2000: 11). Přesně to ilustrují výroky pedagogického personálu výše nebo spekulace typu - „...musí to být genem hlouposti“. Často jsou tvrzení o neodpovídajících formálních znalostech žáků a žaček podkládána různými testy měřícími IQ. Diagnózy měřící inteligenci mohou mít pro děti z lišícího se zázemí fatální důsledky, zvláště ve spojení s přesvědčením, že základem diagnostického procesu má být měření a zjišťování inteligence (Nikolai 2008). Schémata inteligenčních testů jsou samozřejmě kulturně zatížená, úzce profilovaná a prakticky nic nevyovídající. Běžnému dítěti z marginalizovaného prostředí tento údaj nijak nepomůže, a nepomůže ani jeho/její učitelce/učitelovi.

Učitel k badatelce: „Kdybychom si šli spolu zaběhat, vy a já, a vzali jsme s sebou jednoho beznohého žáka, jak by to asi vypadalo? Žádní asistenti by mu nepomohli se nám vyrovnat.“

Sociální pracovnice: „Vilka měla diagnostikovanou lehkou mentální retardaci, škola jí vyčlenila ze třídy, do individuální výuky, jen ona a asistentka/učitelka. [...] Základka nesouhlasila s jejím nastoupením do dalšího vzdělávání. Buď půjde na „Macháčkovku“ [škola pro děti s těžší formou postižení, poruchou autistického spektra apod.], nebo na pracák, respektive do domácnosti, jak jí podobné. Tak to viděla paní učitelka a škola dělala vše pro to, aby si na odborné učiliště přihlášku nepodala, včetně manipulace mě, Vilky i její mámy. [...] Jako, že třeba na osobní schůzce nám tvrdily, že když propadne Vilka z matematiky, tak jí na odborné

učiliště nevezmou. S propadnutím se vyhrožovalo furt, nevím, asi nějaká forma motivace. Ale ověřili jsme, že to tak není, že může normálně do školy případně nastoupit, když je přijatá.“

Ano, i Vilka byla přijatá na 3letý obor cukrářka na odborném učilišti. Jedná se o tzv. „E“ obor, tedy jednodušší formu vzdělávání, než je ještě střední odborné učiliště. Je to velký úspěch, že právě tuto dívku neodradilo další vzdělávání. Od druhého stupně totiž slýchá jen o své nedostatečnosti. Přitom na prvním stupni to byla bezproblémová žačka s prospěchem lepšího průměru. Poslední roky ale čelí nálepkám informujícím o její nevyzrálosti, nekompetenci komunikovat s vrstevníky, ustává apriorní podceňování jejích znalostí a dovedností, slýchá, že jejím životním limitem je být ženou v domácnosti. Učitelka, se kterou denně sedí sama ve třídě, neskrývá, že si společný čas zrovna neužívá, „*musí to spolu holt nějak přežít*“. Eva se zároveň účastní volnočasových programů organizace, zapojuje se jak do kolektivu Dámského klubu, tak má individuální program mentoring, asistovala na dětském táboře a vůbec nevykazuje diagnózy přiřknuté školou. Proto byla znovu nedávno přešetřena dětskou psycholožkou. Ta potvrdila, že nějaké dovednosti a znalosti mohou neodpovídat standardu, mohou být v pásmu, zároveň ale byla brána v potaz nekomfortnost testování a Vilky stydlivost. Závěrem byla každopádně vyloučena celková diagnóza lehké mentální retardace.

Žáci a žačky, kteří nesplňují očekávání ohledně chování nebo výkonu ("normální" a očekávané chování nebo výkon, ten, který označuje "správné homogenní pravidlo"), se stávají terčem lékařsko-psychologických diagnóz a intervencí, a to za předpokladu, že "nevhodnost" školního kontextu lze vysvětlit duševní poruchou. Tímto způsobem jsou praktiky, chování a postoje, které se nehodí do školní kultury, definovány jako patologické, jsou psychiatrizovány, a následně je možnost jejich změny externalizována (Tarabini 2015: 160). Na základě této perspektivy nejsou "problémy" žáků/žaček s učením a chováním nutně vysvětlovány otázkami výchozího prostředí a přístupu školy, ale jsou přímo spojeny s vrozenými a biologickými faktory. Rodina se po důkladném

uvážení ale rozhodla Evu ponechat v individuálním vzdělávání. Obávala se dalšího vyjednávání se školou, přičemž Vilky školní situace a její rámování školní institucí je doma vypjatým tématem.

„Jestli přijdete a nebude vám individuální vzdělávání vyhovovat, tak budu nasranej. Bud' přestoupíte na jinou školu, nebo to prostě přijmete“ vyslechla si od ředitele školy matka Vilky. Takový vztah je založený na symbolickém násilí. Symbolické násilí reprodukuje stávající společenský řád, odstup mezi žáky/žačkami, ale i členy a členkami společnosti obdařenými nestejným poměrem kapitálů (Bourdieu [1994] 1998b), jenž mylně traktuje jako biologický esencialismus, jako důsledek etnorasové příslušnosti, a to s tichým souhlasem ovládaných. Dochází tak k bourdieuovskému misrecognition. Subjektivní zkušenosti kulturního diktátu jsou chápány jako součást něčeho přirozeného. Pedagogické působení a pedagogická práce produkují svůj vlastní specificky symbolický účinek, jenž je považován za objektivně daný (Bourdieu, Passeron 1977: 6-7).

Nesmíme zapomínat, že klasifikace duševních poruch je mimořádně citlivá. Jak tvrdil Foucault (1977), patologizace určitého chování je reakcí na požadavek disciplinární a sociální kontroly, která, přestože je prezentována jako "přirozená" či "normální", vychází ze specifických politických, hodnotových a ideologických předpokladů. Psychologizace sociálních problémů je v rámci této logiky klíčovým mechanismem. Psychopatologizace určitých stavů ve škole je zkrátka mocným mechanismem uplatňování moci a ospravedlněním pro zbavení škol, "běžných" pedagogických mechanismů a samotných učitelů/učitelek odpovědnosti za školní výsledky (Tarabini 2015). Když se vytváří klinický diskurz o nedostatečném zapojení žactva a studentstva do vzdělávání, nebo když se patologizuje rozmanitost, bývají lékařské diagnózy nasnadě, i když je problém sociální povahy.

Přičemž, v české legislativě máme od roku 2004 zaveden termín sociální znevýhodnění. Pojem vymezuje skupinu žaček a žáků, kteří potenciálně, či skutečně selhávají ve vzdělávání, nejsou zdravotně

postižení, dlouhodobě nemocní, případně jim není jasně diagnostikována některá ze specifických poruch učení či chování (Felcmanová, Habrová a kol 2015: 8). Sociální znevýhodnění je tak kategorií označující širokou škálu příčin školní neúspěšnosti žáků a žaček z nezdravotních důvodů, které mají příčinu mimo školu v sociálním zázemí dítěte nebo pramení z jiných životních okolností v životě dětí (Felcmanová, Habrová a kol 2015: 8). Tyto skutečnosti dítě nemůže ovlivnit a stávají se pro něj přítěží v jiné sociální realitě, v našem případě v prostředí školy (Felcmanová, Habrová a kol 2015: 8). Sociální znevýhodnění je velmi široká kategorie, která je jak v teorii, tak v praxi definována vždy trochu jinak, podle zájmů, zkušeností a cíle toho, kdo termín definuje. To má své nesporné výhody. Třeba právě se vyhnout rasovým zkratkám. Sociální znevýhodnění má několik dimenzí, je to kategorie pestrá a neohraničená a jako následná diagnóza však nemusí být vůbec trvalá. Posun z této kategorie velmi závisí na klimatu školy.

Jednotlivé aspekty sociálního znevýhodnění lze vymezovat na úrovni jedince (např. jazyková odlišnost, sexuální orientace, apod.), na úrovni rodiny (např. týrání, zneužívání, zanedbávání, dysfunkční rodina, pracovní vyčerpání rodičů, neúplná rodina), v sociálním prostředí (prostředí sociálně vyloučené lokality, ohrožení sociálně patologickými jevy) a v souvislosti se socioekonomickým statutem (chudoba, migrace, nevyhovující bytové podmínky) (Felcmanová, Habrová a kol. 2015: 9) a se statutem sociokulturním (náboženství, jazyk, etnolekt). Tyto aspekty se však velmi často kombinují a prolínají a jsou také často proměnné jak v čase (mohou být přechodné, občasné či trvalé), tak i v prostředí (co jedna skupina považuje za normální, může jiná skupina vyhodnotit jako jiné, nestandardní) (Felcmanová, Habrová a kol. 2015: 9). Proto, aby mohlo být aplikováno jedno nebo více podpůrných opatření, která zvýší úspěšnost žáků a žaček ze sociálně znevýhodněného prostředí, máme nástrojů dost, a velmi dobrých. Jen je nechceme nebo neumíme aplikovat. Měli bychom vzedmout odpor proti petrifikovanosti školských struktur. Takový odpor s sebou vnese do vzdělávání pozitivní odpovědnost, schopnost pedagožek

a pedagogů představovat mladým lidem svět v celé jeho pluralitě a reagovat na odlišný a jedinečný potenciál každého z mladých lidí, které vzdělávají (Veck 2015: 21).

3.4 Symbolické násilí v základních školách

Moc není vykonávána pouze prostřednictvím zjevné nebo vnější síly, ale i prostřednictvím schopnosti vnucovat významy a vnucovat je jako legitimní, a to tím, že jsou zakrývány mocenské vztahy, které jsou zdrojem její síly (Bourdieu a Passeron 1990: 4). Tyto významy nabývají podoby *symbolického násilí*. K symbolickému násilí dochází proto, že naše porozumění sociální struktuře je zastřeno tím, jak nesprávně rozpoznáváme arbitrární klasifikace legitimizované dominantní skupinou jako objektivní a samozřejmé. K tomuto *misrecognition, nesprávnému rozpoznávání*, dochází prostřednictvím jazyka a diskurzu, prostřednictvím kulturních systémů významu, v nichž sociální aktéři obíhají symbolické systémy kategorií a klasifikací, když interpretují to, co je obklopuje (Bourdieu 1991). Ve školách je symbolickým násilím proces, v jehož rámci školní aktéři a aktérky přijímají jako samozřejmost etnorasové a třídní (a genderové) předpoklady a klasifikace, aniž by si uvědomovali sociální struktury, které je produkují (Gast 2018: 258).

Kvůli změně sociálního statusu, kvůli sociálnímu posunu, jenž participantkám přislíbujee navýšené vzdělání, se každodenně srovnávají s rolí outsiderek (obdobně Antonio, Horvat 1999). Školy jako dominantní mocenské instituce jsou nastavené tak, že odměňují sociální a kulturní zdroje studentů a studentek ze střední třídy, jejichž identity a styly se shodují s identitami a styly učitelů/učitelek a dalších představitelů/představitelky školy (Calarco 2014; Lareau 2011). Styly střední třídy představují to, co je "správné" a očekávané a učitelé/učitelky (často nevědomky) uplatňují tyto normy na všechny studenty a studentky. Symbolické násilí rozehrává hru, která je v podstatě neviditelná, o to více však zálučná. Je to cesta nenápadného přivyknání symbolickým strukturám ustáleným v interakci nadvlády a podřízenosti (Bourdieu [1998] 2000: 37).

„*Ve škole se cítím jak pravá cigánka, přísahám*“, sdělila mi před lety jedna z mých informantek. Veškeré problémy, které ve škole nastanou, se podle ostatních dějí proto, že je *cigánka*. Hermína, autorka této výpovědi, střední školu nedokončila. Studium opustila ve druhém ročníku.

Ale začněme od začátku, tedy procesem tranzice, resp. přípravami na přechod ze základní školy na střední a jevy doprovodnými. Základní školy, které jsou v jiných ohledech k průběhu vzdělávání aktérek nečinné a neuplatňují partikulární přístup, do následné volby sekundárního vzdělávání aktivně zasahují. Jejich iniciativa odráží představy o socioekonomické rozmístění členů a členek společnosti, když určují obory (ne)vhodné pro budoucí studentky. Kritéria selekce, jakými jsou třída, pohlaví, etnicita, jež měla být již dávno překonána, nabývají na novém významu. Při výběru mezi obdobně kvalifikovanými kandidáty se tyto kategorie znovu uplatňují a unikají tlakům nutícím ke zdůvodnění (Beck 2004: 249).

Učitelka: „Já nevím, jestli to můžu udělat, jim tam [na střední odborné učiliště] poslat takhle kohokoliv. Musíte vědět, jak je pro nás takhle náročné mít několik dětí, specifických, takhle ve třídě.“

Auwarker a Arugete (2008) dospěli k závěru, že negativní očekávání učitelů vůči studentům a studentkám z nižších socioekonomických tříd často vytváří "naturalizaci" a "normalizaci" jejich situačních případných studijních obtíží. Předvídání jejich neúspěchu a možného předčasného ukončení školní docházky pak aktivuje sebenaplňující se proroctví. Kontrola sociální mobility, mnohdy neuvědomovaná, je výsledkem ideologického působení (Althusser 1971: nestránkováno) o zásluhovosti stabilnějšího života, jež má vzdělání přinést. Například místní segregovaná základní škola, říkejme jí třeba Běžová, přihlášky na SOU/SŠ žákům a žákyním připravuje sama, budoucí střední školy uvede dle vlastního uvážení a po rodičích participantek požaduje v podstatě už jen podpis. Amálka a Bělka byly motivované dívky s aspirací na důstojné zaměstnání. Chtěly být asistentkami, recepčními nebo servírkami v kavárně. Výchovná poradkyně školy ale dívkám vybrala obor Manipulant poštovního provozu

a přepravy. Když jsem se dívek ptala, zdali vědí, jaké bude jejich budoucí zaměstnání, krčily rameny a doufaly: „*Budu jako ta pani za okýnkem, ne?*“.

Po tom, co byl obor dívkám představen, že se jedná spíše o práci pošťaček, tedy roznášení listin v zimě, v létě, za každého počasí, vstávání v brzkých ranních hodinách, tahání těžkých balíků apod., si přály školy změnit. Vybraly obory s maturitou a vyplnily pouze cvičný formulář, vyplnění oficiální přihlášky je v kompetencích školy.

Amálka: „Učitelka ti [badatelce] vzkazuje, že bys měla mít trochu soudnost, že jsme se asi zbláznily, že mám napsanou tuhle střední školu.“

Amálce změnu školy výchovná poradkyně přepsala zpět na poštovního manipulanta, Bělka si svůj výběr uhájila. Vyslechla si však, že je na ní učitelka při přijímacím řízení na SŠ opravdu zvědavá. Proč takový zájem o vhodnosti výběru ze strany základní školy? Podle Bowlse a Gintise (1976) vzdělávací systém cíleně i neuvědomovaně udržuje podmínky, v nichž děti vyrostly. Udržuje nejen jejich třídní vědomí, ale také rozhoduje, co je pro ně vhodné, patřičné a co už nikoliv. Škola tak násilně (symbolické násilí) diskredituje žáky ažačky z nižších tříd. Nevylučuje je přímo z vyššího vzdělávání, je však zprostředkovatelem procesu reprodukce, kdy vlastnictví zdrojů a kulturní dominance odpovídá stávající podobě společnosti.

Na případové komisi plzeňské praktické školy, která se týkala Ukry a jejího pokračování na odborné učiliště, se odhalují diskurzivní mechanismy, jejichž prostřednictvím se vztahy mezi pedagogickým personálem a žáky/žákyněmi realizují jako strukturální bariéry, jako součásti rasové a třídní nerovnosti ve školách (Gast 2018: 258). Jazyk pedagogického personálu ilustruje, jak pedagogové a pedagožky často propojují souvislosti mezi marginalizovaným statusem studentů a studentek a jejich budoucí (ne)úspěšností v dalším odborném vzdělávání. Daná škola, resp. výchovná poradkyně, napsala na přihlášku k odbornému vzdělávání do kolonky „Schopnosti, vědomosti, zájmy, talent uchazeče“ hodnotící soudy o současném, a predikuje i budoucí počínání svých žaček

a žáků. V příslušném poli, které je zamýšlené spíše jako vyzdvižení mimoškolních úspěchů, např. z různých soutěží, se tak z iniciativy a pera výchovné poradkyně objevují soudy typu „*bez šance na úspěch při studiu na SOU*“, „*školu pravděpodobně nedokončí*“, „*neumí se ani podepsat*“, „*je drzá a konfliktní*“, apod.

Matka Ukry chtěla tomuto stigmatu zabránit, shodly jsme se na tom, že začínat s „čistým štítem“ je jedním z kritérií úspěchu, a tak požádala o schůzku s vedením školy. Za svou učitelku a její teorii o neúspěšnosti žáků/žaček z prostředí sociálního vyloučení se postavil i ředitel školy. Když jsme debatovali o tom, že úspěchem již je, když dítě z marginalizovaného prostředí nastoupí sekundární vzdělávání, odpověděl, že: „*je to žalostně málo, a že jako vzdělávací instituce mají nějakou společenskou zodpovědnost*“. Nedokázal přijmout, že jen zkušenost se středoškolským vzděláváním, i bez absolutoria, se může v další generaci zhodnotit, rozčileně odešel a na otázku, co myslí svou společenskou odpovědností již neodpověděl. Ukra nakonec odevzdala věcnou přihlášku, bez zbytečných subjektivních hodnocení navíc.

Školu nastoupila, ale nedokončila. Byla v rodině první se zkušeností se sekundárním vzděláváním. Avšak započala tím v domácnosti jistý precedens. Její dvě mladší sestry se jednak podařilo například přesunout z praktické školy na běžnou, čímž se rodina vymanila z nechvalné české zvyklosti umisťovat děti ze znevýhodněného prostředí mimo běžný vzdělávací proud. Ona praktická škola byla v dané době i školou segregovanou a segregovanou je již i zmiňovaná škola Běžová. Segregované základní školství snižuje šance dětí pokračovat v dalším studiu, zároveň zhoršuje výsledky celého vzdělávacího systému (Čada a Hůle 2019). Limituje intergenerační mobilitu, protože umocňuje roli skladby třídy (Gardošíková, Korbel a Marková 2020: 95). Takzvaný efekt vrstevníků je totiž významným determinantem školních výsledků žáků/žaček (Epple a Romano 2011). Koncentrace dětí z marginalizovaných rodin v jedné škole či třídě vytváří negativní spirálu ztráty motivace a dosažení lepších výsledků (Gardošíková, Korbel a Marková 2020: 95). Desegregace ve

vzdělávání má pozitivní dopad na akademické výsledky i následné uplatnění na trhu práce u marginalizované populace (Rivkin a Welch 2006; Johnson 2011). To pak přispívá k lepšímu výkonu ekonomiky, sociální mobilitě, eliminaci nerovnostní reprodukce.

A jednak Ukřiny sestry odborné vzdělávání pak nejen nastoupily, ale aktuálně mají za sebou absolvovaný 1. ročník, za dobré známky pobírají stipendium a zdá se, že předčasné ukončení jejich vzdělanostní kariéry nehrozí. Badatelka v posledních měsících nově sleduje dráhu Vilky a Rivy, oba jejich příběhy již byly predestřeny výše. Vilce se i přes diagnózu lehké mentální retardace a nelibost školy podařilo dostat do dalšího odborného vzdělávání. Na škole probíhalo v posledním roce několik schůzek ve složení zákonná zástupkyně, pedagogický personál, sociální pracovníce, a to i z důvodu toho, že škola zamezovala Vilce v přihlášení se na odborné učiliště. Dalšími předměty řešení ale bylo i třeba to, že učitelka individuálního vzdělávání Vilku rámovala jako neschopnou, nevyzrálou, bez kompetencí, nemocnou. Zhodnotila, že patnáctiletá Vilka je na úrovni prvostupňových dětí, a tak jí s sebou brala do prvostupňových tříd, kde suplovala. Vilku posadila dozadu a nechala jí vyplňovat cvičení, nebo jí s sebou vzala na divadelní představení určené pro děti druhé třídy, prý v dobré víře, že by to mohla pochopit a mohlo se jí to líbit. Vilce byly tyto situace logicky nepříjemné, musela čelit otázkám od malých dětí, zdali je s nimi za trest nebo co má za mentální problém.

Vilka: „...a že nechápe, proč je mi to nepříjemný a že svádím na ní, že nechci chodit do školy a že si teda myslela, že aspoň budu dobrá žena a matka, ale že už si to nemyslí, protože to nebylo férový, a tak nejsem dobrej člověk.“

Bylo následné odrazování Vilky od dalšího vzdělávání formou disciplinárního trestu za vyjádření její nekomfortnosti při individuálním vzdělávání? Jednou z charakteristik disciplinárního trestu je vymezování chování a jednání v kontrastu dobrý(é) vs. špatný(é), ať už se jedná o známky, chování, postoj (Tarabini 2015: 154). Jak prohlásil Foucault, školní justice dovedla klasifikační systém velmi daleko (Foucault, 1979: 180) a založila celou mikroekonomii privilegií a postihů (Tarabini 2015).

Zaměstnankyně a zaměstnanci školy stanovují hranice toho, jaké by mělo být a co by mělo dělat "dobré žactvo a studentstvo", což je jedním ze základních východisek pro zkoumání školní úspěšnosti. Jak ukázal Rist (2000 [1970]) už v 70. letech 20. století, výchozí očekávání učitelů jsou klíčová pro vysvětlení možností žáků/žaček uspět ve škole, protože tato očekávání mají vliv na jejich zkušenosti se školou a na jejich výkony. Ristova studie ukazuje, že představa učitelů o "ideálním žactvu nebo studentstvu" byla úzce spojena s kritérii sociální třídy. Charakteristiky žactva a studentstva ze střední třídy tak určovaly "vzor normality", do kterého se ostatní museli vejít, aby byli ve škole úspěšní. Na základě této klasické Ristovy studie četné studie odhalily, že žáci/žačky a studentky/studenti z rodin s nízkým socioekonomickým statusem jsou nadměrně zastoupeni jako cíl nízkých očekávání učitelů.

I příběh Rivy, která propadla na konci 9. třídy, protože neprojevila dost snahy, a to i přes to, že byla přijata na dvě střední školy s maturitou, jsme již otevřely. „*A učitelka prý nechápe, jak mohla udělat přijímačky na obě školy*“, sděluje matka Rivy jiné mamince po třídním aktivu před školou. Na jiné schůzce se zas badatelka v kabinetu třídní učitelky z Běžové základní školy dozvídá, že: „*...ona nějak proleze a základní školu dokončí. Dál to ale nevidím. Mno, aspoň je hodná, ne jako ty ostatní černý svině.*“ Podle Dvořáka, Prokopa (2020) nebo Čady a Hůleho (2019) má etnické složení škol vliv na složení pedagogického sboru. Školy s vyšším zastoupením žaček a žáků z jedné nízké socioekonomické třídy, stejné kultury nebo etnické populace, mají horší kvalitu učitelů. Mezi takovým pedagogickým personálem na ZŠ dle badatelů také panuje spíše konzervativní nastavení hodnot, které je nedůvěřivé k inkluzi a dalším reformám výuky. Bourdieu a Passeron (1977) tento problém nazývají tradiční pedagogikou. Jedná se o nereflektivní přístup opomíjející dopady vyučovacího procesu a kontextu školy obecně, opomíjející cíle vzdělávání, účinky vzájemných vztahů a jejich interpretací, nerespektující závislost sociálního zázemí, apod.

3.5 Náklady spjaté s nástupem na střední školu

Další překážkou pro nástup na střední školu bývají finance. Materiální vybavení, náklady spjaté s dojížděním, seznamovací výjezd apod. výdaje jen v prvním měsíci prvního ročníku střední školy pocítí i leckterá středotřídní rodina. Domácnosti z badatelčina výzkumu začínaly na nástup na střední školu šetřit několik měsíců dopředu, věci kupovaly postupně, finančně se musely zapojit i samotné budoucí studentky a některé vybavení pořizovat z vlastních brigád. Život v prostředí sociálního vyloučení je sám o sobě ekonomicky náročný. Výčet ekonomických břemen může být pekelně dlouhý a v každodennosti reálně souběžný. Ať již jde o neadekvátně vysoké nájemné, nedoplatky za služby, které jsou často konsekvencí nevyhovujících technických podmínek budov (netěsnící okna, vafky apod.) splácení exekuce, nevyplacená mzda za práci „na černo“, samoživitelství, závislosti v domácnosti (např. gamblerství) apod. Danému tématu se např. věnují Hajská-Poduška 2006; Lupták, Růžička 2013; Růžička 2006, 2011; Sirovátka 2003 apod.

K roku 2022 je v České republice 11 % domácností, jimž po zaplacení bydlení a jídla zbývá 100 korun na den, tedy 3 000 korun na měsíc.²⁶ Z těchto peněz musí hradit další každodenní výdaje, jako dopravu, účty za telefon, internet, léky, oblečení apod. Přičemž například nástup na obor číšník servírka vyjde rodinu v prvním měsíci přibližně na 7 000 Kč, obor kadeřnice až na 10 000 Kč. Nákup učebnic, sešitů, materiálního vybavení na praxe (například kadeřnický kufřík, který sám o sobě stojí kolem 4 000 Kč, oblečení na praxe, nože atd. v případě servírek), svačiny, obědy, jízdné, potravinářský průkaz. Právě úkony lékařů/lékařek, účty za ně a celkové interakce s nimi jsou další formou symbolického násilí. Začněme nesmyslnými a arbitrárními částkami, které lékaři/lékařky požadují za pouhé orazítkování přihlášky na střední školu nebo vyplnění zdravotního průkazu.

---

²⁶ Český rozhlas a PAQ Research, 2022. Dostupné na <https://data.irozhlas.cz/zivot/uspory-procenta/>. Navštíveno 1. 8. 2022.

Ceny za minutové administrativní úkony, bez vyšetření, se pohybují mezi 400–600 Kč. Bella, která si v rodině odborné vzdělávání prosadila, musela hradit veškeré náklady převážně sama. Částka za potvrzení přihlášky ve výši 600 Kč jí tudíž zarazila. Na zaplacení neměla. Badatelka následně lékaře volala s tím, že matka Belly je na hmotné nouzi, že její částka je arbitrární, občas lékaři/lékařky k ekonomické situaci domácnosti přihlédnou a za potvrzení si řeknou přibližně 200 Kč. „*Přeci to nebudu dělat zadarmo*“, zněla lékařky odpověď a částku nadále požadovala. Ve stejné situaci se ocitla i Věrka. Věděla, že si musí dát stranou nějakou částku na lékařské potvrzení a počítala s vyšší částkou, s pěti sty korunami. Jelikož ale podávala přihlášku do druhého kola, známky na přihlášce již nepotvrzuje škola, ale dle vysvědčení jí ověřuje Czech Point. To stojí 100 korun. Věrky lékařka si za následné potvrzení přihlášky řekla 500 korun a Věrka tedy neměla na zaplacení. Společně jsme jí musely situaci osvětlit a několikrát jí požádat o snížení částky na 400 Kč. Nakonec se tak stalo.

Třeba Amálka peníze na lékařské úkony měla, lékařka jí ale odmítala přijmout dříve, než za týden, přičemž přihláška měla být odevzdána nejpozději za tři dny. Opět jsme tedy volaly lékaře. Ta Amálku opravdu přijmout odmítala, na administrativní úkony má vyhrazený den, výjimky nedělá. „*Slečna to nemá řešit na poslední chvíli*“, argumentovala lékařka. „*Je třeba tyhle lidi vychovávat, že si nemohou dělat, co chtějí*“, pokračovala lékařka. „*Jaké takové lidi?*“, ptala se badatelka, „*no tyhle! Ať přijde do 11 hodin*“, ukončila hovor lékařka. Lékařčin paternalismus potvrzuje přesvědčení dominantní kultury o samozvané nutnosti trestání nebo normalizování. A to i v tak obyčejné interakci, kterou je potvrzení přihlášky na střední školu. Takováto antitřídní nebo anti-etnická optika normalizace a trestání je nejen neopodstatnitelná, ale bohužel i neukončitelná. Etnický a třídní status u dominantních kultur implikuje, že trest je prakticky nevyhnutelný (Coles, Powell 2019).

Problematickým rysem situace v České republice je absence integrovaného systému pomoci chudým rodinám. Chybí provázání vzdělávací, zdravotní a sociální pomoci. Další bariérou, která je opět

z pouhého arbitrárního rozhodnutí, je výše mimořádné okamžité pomoci od Úřadu práce. Rodinám v obtížné finanční situaci může s pořízením školních věcí pomoci stát. Na plzeňském Úřadu práce však platí vlastní pravidlo, že příspěvek se poskytuje pouze do 1. ročníků ZŠ a SŠ a je ohraničen maximální výší 1 000 Kč. Přičemž v zákoně se můžeme dočíst, že mimořádná okamžitá pomoc na výdaje související se vzděláním nebo se zájmovou činností nezaopatřených dětí spadá do kategorie, kdy rodině může být za jeden rok vyplaceno až 38 600 Kč. Obecným pravidlem sice je, že je dávka vyplácena pouze v hodnotě nejlevnějšího provedení dané věci, to však neznamená, že je legitimní a legální nastavit limit. I přesto situace přetrvává a individuálních změn je dosahováno odvoláními Ministerstvu práce a sociálních věcí. Anebo systémovou věc opět musí suplovat soukromé nadace, projekty neziskových organizací, individuální dárci.

3.6 Symbolické násilí v sekundárním vzdělávání

Instituce naleznou v podstatě vždy nástroje, jak demonstrovat své mocenské pozice. Jednou z hlavních technik moci dle Foucaulta (2008) je responsabilizace, jinými slovy přisuzování konečné odpovědnosti za vlastní situaci jednotlivcům (Foucault 2008). Tento předpoklad soudí, že jednotlivci se ve svém jednání svobodně a racionálně rozhodují, čímž je eliminováno působení strukturálních podmínek ovlivňujících individuální jednání, strategie a rozhodování. Student/ka, konstruovaný/á jako autonomní, soutěživý/á a racionální, je považován/a za primární/ho činitele, činitelku odpovědné/ho za svůj školní úspěch či neúspěch. Tento typ diskurzivní praxe se zřetelně projevuje, když jsou zaměstnanci/zaměstnankyně škol dotazováni na to, jaké jsou podle nich příčiny studijních obtíží. Nedostatek motivace, úsilí a odhodlání se tak objevují jako ústřední faktory v jejich vysvětleních vzdělávacích výsledků a trajektorií těchto studentek a studentů.

Učitelky ze středních škol:

„Tady to už není povinné být, tady už je to jen na nich.“

„Mě důvody nezajímají, takhle přistupovat ke každému studentovi, to by se jeden zbláznil“

„Tady není prostor omlouvat to a to, buď je sama připravená ze základní školy, nebo to pro ni bude prostě náročné. Tyhle dovednosti jsou snad základ.“

Hermína studovala odborné učiliště, obor cukrářka. Učiliště s praxí jsou nejen pro dívky z ekonomicky nestabilních rodin skvělou příležitostí přivýdělku. Praxe jsou ve firmách a podnicích povětšinou placené. Provozem, který simuluje podnikovou výrobu, disponuje i škola, zde ale práce není nijak finančně ohodnocená. O rozřazení do výroby rozhodují vedoucí praxe. Objektivní kritéria neexistují, určení místa výkonu praxe je tedy čistě subjektivní. Hermína své umístění ve školní výrobě klíčovala jako diskriminaci, kritériem zařazení je dle ní jednoduše barva pleti. „*Jsem tam s Alex a ještě dvě cigánky, dobrý ne? Černý zůstávaj ve škole.*“ Je pravdou, že střední školy mají s integrací do vzdělávání a společnosti marginalizované populace ještě menší zkušenosti a kompetence, než školy základní. Děti z prostředí sociálního vyloučení buď sekundární vzdělávání nenastoupí vůbec, nebo jej předčasně ukončí.

Hermína: „Říkala jsem několikrát vedoucímu Křížovi, že bych chtěla třeba do Krtečka, to mám kousek od bytu a vím, že tam učni dělaj. Ale na nějakou praxi zatím chodit musím. Prý se uvidí po pololetí.“

Relační povaha distinktivních znaků se pak jednoduše stává společensky důležitou diferencí. Nebezpečí diferenciace vedené z pozic představitelů a představitelk dominantní kultury tkví v tom, že vytváří domněle objektivní rozlišování členů a členek společnosti na základě tělesných znaků a vede až k vlastnímu a společenskému přesvědčení o její přirozenosti (Bourdieu [1998] 2000). Tato diskurzivní praxe redukuje „kulturu“ a „etnické“ rozdíly na reifikované esence (Baumann 1997: 209), kdy je pedagogickým působením celá sociokulturní a socioekonomická problematika přetransformována do jednoduché rovnice: kultura = komunita = etnická identita = přirozenost (Baumann 1997: 214). Stereotypy a předsudky se nepromítají pouze do běžných interakcí, ale stávají se součástí školních

osnov. Například v rámci předmětu Výchova k občanství byla zařazena hodina věnující se R/romům. Vyplnění tématu je na učiteli/učitelce.

Hermína: „Vysvětluje, jak Romové nemají logické myšlení, neumí pochopit teorii, neumí se naučit básničky. Ale mají od přírody nadání k tancování a zpívání. Jaj, víš, jak mi bylo? [...] Vyvolala mě a ptala se, proč Romové žijí v bytě po dvaceti a Češi třeba jen v pěti. Tak jsem jí řekla, že nevím, jaký Romy zná, ale že nás je v bytě taky pět.“

Hermína i v druhém pololetí prvního ročníku vykonávala praxi stále ve škole a do provozu přidělena nebyla. Do druhého ročníku po prázdninách nenastoupila. Naši spolupráci tehdy ukončila proročnou větou: „*Na škole je ještě pořád málo cigánů*“. Studentky z řad etnorasových menšin či slabé ekonomické třídy čelí i mimo školu mnoha překážkám při navazování pozitivních a produktivních vztahů s dalšími členy a členkami společnosti. Například na školních praxích, ve střetu s realitou, zejména v gastronomických službách, nejsou diferenciační interakce tak sofistikované jako ve škole, ale jsou explicitnější a intencionálnější. Piha byla na praxi v restauraci obviněna z krádeže. Prostor pro ospravedlnění nebyl. Cítila se zahanbena a ze školy odešla. Sekundárního vzdělání se však nevzdala, přešla na jinou školu.

Piha: „Jednou před barem ležela padesátikoruna. Zvedla jsem jí a ptám se ostatních, jako z práce, protože v restauraci už akorát nikdo nebyl, není něčí? Nikdo nic, tak že si ji vezmu. O pár dní pozdějc chyběly v kasírce peníze, několik stovek. No a bylo to na mě. Protože jsem si snad vzala tu padesátikorunu ze země? [...] Nikdy si tohle ke mně nikdo nedovolil, bylo jim to tak jasný, prej.“

Obdobnou zkušenost má i Amálka. Ta si, dle svých slov stejně jako ostatní zaměstnankyně a zaměstnanci, vzala na směně ze skladu plechovku s kolou. Při týdenní inventuře se ukázalo, že plechovek chybí několik. Stálí zaměstnanci/zaměstnankyně se z podezření prý vyvázali tím, že vše svedli na praktikantku Amálku. Situace se řešila ve škole a Amálka, stejně jako Piha, z důvodu studu ze školy odešla. Vypadalo to, že natrvalo. Za půl roku se však aktivizovala, do sekundárního vzdělávání nastoupila znovu a obor absolvovala. A tak i Piha. Podle zejména amerických výzkumů ve školství

je u afroamerických studentů a studentek v průměru vyšší pravděpodobnost, že budou obviněni z „přestupku“ a budou čelit disciplinárnímu řešení (Downey a Pribesh 2004; McGrady a Reynolds 2013; Ramey 2015; Roscigno a Ainsworth-Darnell 1999; Skiba et al. 2002). Zkratkovitou asymetrickou komunikaci dívky očekávají prakticky všude.

Emča: „Občas ti přijde, že děláš všechno špatně, to že seš, je špatně. [...] Průvodčí ve vlaku po nás [Emča cestovala ze školy se spolužačkou Izzy] chtěl slevovou kartičku, daly jsme mu jednu, druhou, furt to nebylo správně, ale nechápaly jsme, co chce. To ho naštvalo s tím, že nám začal říkat, vy furt něco chcete, ale sami proto nejste schopní nic udělat...“

Jako společnost se snažíme deklarovat svou otevřenost a inkluzivitu, v běžných interakcích však stále nedokážeme sundat etnické nebo předsudečné brýle a pomyslně pevně k sobě tiskneme kabelku, jako vždy, když do tramvaje nastoupí někdo, kdo dle nás vykazuje nějakou odlišnost, nejčastěji tělesnou. Dominantní představy o neangažovanosti romské populace pak dopadají jako kosa na kámen. Lze se integrovat do společnosti, která ale standardní integrační tendence, jakou je právě vzdělávání, explicitně nebo implicitně bojkotuje? Různorodost mezi studenty/studentkami je vysvětlována jejich schopnostmi a motivací, které se navíc vážou k jejich přirozenosti a biologii (Tarabini 2015). Opomíjíme roli sociálního prostředí, ekonomické třídy, kulturního kontextu. Vše je redukováno na otázku individuální odpovědnosti, vlastních schopností a možností, v případě neúspěchu pak na příslušnost ke konkrétní etnorasové populaci.

3.7 Strategie

Vzhledem k výše popsanému, se dívky snaží do společnosti, školy, mezi spolužáky/spolužačky „zapadnout“ alternativními způsoby jednání. Jelikož nemohou na postulovaný symbolický kapitál aspirovat běžnou cestou, uchylují se aktérky k takovým praktikám, které jim struktury umožní (Ortner 1996, 2006). Ať už se jedná o specifické ekonomické strategie, různé symbolické taktiky i nelegální postupy. Příkladem symbolických taktik za

účelem dosažení zdrojů je třeba maskování nebo popírání své etnicity. Už představitelé chicagské školy ukázali, že etnické vztahy jsou fluidní a vyjednávané, ukázali, že jejich význam je situačně proměnlivý a že s etnickou identitou lze vědomě manipulovat a lze ji využívat. Etnicita je tedy relační a situační: etnická povaha sociálního kontaktu závisí na situaci. Richard Jenkins (1997) potvrzuje jako hlavní důvod flexibility etnicity udržení interakce s „těmi druhými“, přičemž dovednost přepínat mezi kontexty označuje za repertoár, který se situačně aktivuje (Jenkins 1997).

„*Je třeba umět vypadat světově*“, říká Shira a popisuje, v čem tkví úspěšnost dostat se na plzeňské diskotéky, do klubů, ale i restaurací. Strategie spočívá v líčení a oblékání. Dívky často vynaloží spoustu času a i peněz na to, aby vypadaly „světově“. „*Samozřejmě, že se nemůžeme převlékat za Češky, musíme vypadat světově. Důležité je nebýt hodně namalovaná, být upravená a jít třeba s gadžema, nebo, hm, s někým jako světlejším, s černejma tě tam nepustí*“. Dívky cílí na to, aby jim byly přisouzeny jiné národnosti. Nejčastěji jsou podle jejich slov považovány za Arabky, Turkyně, Indky, Kolumbijky. A aktérky to nevyvrací, účel je splněn. „*Je nutné vhodně zvolit oblečení a doplňky, prostě podle módy, hlavně se neoblíkat výrazně a nevkusně, to ti jen vyhazovač ukáže rukou, ať jdeš pryč. Musíš mít gadžovskej styl, pak se nemusíš bát*.“ Svou snahou maskovat třídní, kulturní nebo etnickou příslušnost přijímají vnucovaný vztah nadvlády, kdy snaha co nejdéle utajit svůj sociální status je nutně aktem uznání, podřízení se (Bourdieu [1998] 2000: 16).

Ve školském prostředí však do hry vstupují faktory, které repertoár a obdobné taktiky omezují. Příjmení, bydliště, kontakt s rodiči, etnolect. Některé dívky tedy shodně popisovaly, že namísto zaměření se na vzhled obrátili své úsilí k deklaraci určitých hodnot, ke vzorné přípravě do školy a k různým hrám vedoucím i k vymezování se vůči lidem nesoucím obdobné charakteristiky marginalizace. Získávají pak postulovaný pocit nebo status „*být jak pravá Češka*“. Ti, kdo žijí v chudých městských komunitách nebo v jejich blízkosti, z důvodu strukturálního tlaku a ze zkušeností s předsudky, cítí potřebu zdůrazňovat svou pracovní etiku nebo dominantní hodnoty,

jakož i další rysy představující ctnost, zejména když reagují na rasové stigma (Anderson 1999; Pattillo 2007).

Frida: „Já jsem ve třídě největší šprtka, se cítím jak gádžinka.“

Neméně zajímavé jsou i ekonomické strategie. Fundamentálním nedostatkem, vyjevujícím se transparentně mezi referenční skupinou a vylučovanými dívkami, jsou statusové symboly v podobě komerčních značek. Chudé studentky logicky těžko snášejí své socioekonomické stigma a chtějí se mu vyhnout. Některé počiny maskující jejich skromné poměry jsou vsutku důmyslné. Například levné nebo balené cigarety přendávají do značkových krabiček jako *L&M* nebo *Camel*. Samy kouří ty balené a levné, pro případ mají ale v krabičce i jednu nebo dvě cigarety dané značky, to kdyby je někdo o cigaretu požádal.

Když postulovaných cílů nemohou dosáhnout legálně, volí praktik nezákonných (srov. Cohen 1971; Merton [1957] 2007). Nejčastěji jde o krádeže oblečení. „*Pokaždý jsem nervózní, to by byl konec, kdyby mě u toho chytli, takovej veřejnej trapas...*“ Auřin způsob se neliší od postupů ostatních informantek, které se mi s krádežemi svěřily. Dominantní instituce a aktéři si neuvědomují, že logika vztahu nadvlády zároveň vštěpuje i negativní vlastnosti (Bourdieu [1998] 2000). Aktérky tlak referenční skupiny vede k tomu, obstarávat si oblečení „*po svém*“. Dívky střídají pár svých oblíbených obchodů. Důležité je disponovat malými nůžtičkami, alobalem nebo taškami vyplněnými alobalem. Ostatní je pak situační. Buď v kabině odstříhají bezpečnostní zařízení proti krádeži a poté oděvy buď obléknou na sebe, pod svetr či bundu, nebo schovají do kabelky. Nebo bezpečnostní čip obalí alobalem nebo věci dají do alobalových tašek, aby neaktivovaly bezpečnostní rámy. Pro zasvěceného je ukradené zboží vcelku snadno odhalitelné, tak i tak na bočním švu nebo zádní části lemu líce lze nalézt malé kruhové dírký z odstřihnutí elektronických zařízení. Pokud kradené oblečení samy nevyužijí, prodávají jej dál.

Nad výraznou deklarací statusových symbolů u nižších tříd se třídy vyšší zpravidla podivují. Ať je již důvodem *potřeba vědět, kde na to vzaly, když přeci nepracují*, nebo tím naopak demonstrují povznešený úžas svých postmateriálních hodnot. Friedman v článku *Being in The World: Globalization and Localization* (1990) osvětluje podstatu okázalé spotřeby pařížských přistěhovalců z Konga. Jimi těžce vydělané peníze utratí za značkové oblečení, a to i s vědomím toho, že budou další měsíc strádat. Friedman tvrdí, že takovýmto způsobem se určitá část chudé populace vyrovnává se svou ekonomickou deprivací, společenským odmítáním a absencí politické moci etnické skupiny, s kterou jsou spojováni anebo se s ní sami identifikují. Značkovým oblečením dávají najevo svou hodnotu. Jejich pohnutky jsou vedeny celosvětově sdílenou představou prestiže v podobě drahého a značkového oblečení.

Další aktivně využívanou ekonomickou strategií je zastavování movitých věcí. Infrastruktura zastaváren bývá v lokalitách, které obývá převážně chudší segment populace, dostatečně rozvinuta. Preference zastavárny se odvíjí od úroku, který majitel zastavované věci musí při vyzvednutí doplatit a závisí též na samotné zastavované věci. Některé provozovny berou výlučně elektroniku, jinde lze zastavit v podstatě cokoliv. „*Ten v Tylovce vezme i značkový boty*“ prohlásila za hlasitého smíchu ostatních akterek Tiffany. „*Ten, ke kterému chodí máma, bere i hrnce*“, dodává Amálka. „Majoritní“ společností je instituce zástavy chápána jako odchylka od normy, jako něco, co pro získání peněz běžně nedělá(me). Směle si dovolím tvrdit, že využívání zastaváren je však pouhou analogií k bankovnímu kontokorentu, ke službě poskytované k vedení běžného účtu. Pokud je člověk ze střední třídy ohrožen finančním strádáním, využije služeb kontokorentu. A ne vždy se jedná o finanční tíseň. K čerpání kontokorentu dochází i mimo stav nedostatku, tedy pořizováním „nadstandardních“ věcí a služeb, na které momentálně nemá, ale nedokáže si je odepřít. S příchozí mzdou se stav účtu vyrovná a klient/ka bankovní společnosti zaplatí náležitý poplatek. Obdobné je to s institucí zastavárny.

Jelikož je v prostředí sociálního vyloučení vysoká míra zadluženosti a tím pádem všudypřítomná hrozba exekucí, běžné účty si lidé z tohoto prostředí obvykle nezřizují. Potřebnou peněžní hotovost obdrží proti zástavě movité věci, kterou si pak navýšenou o úroky mohou po výplatě vyzvednout. Zastavárny jsou takovým kontokorentem pro chudé. Akt zástavy se netýká pouze dospělých, ale do procesu zástavy vstupují samotné aktérky přibližně od 14 let. Ano, i bez občanských průkazů nebo na základě zapůjčení průkazu někoho jiného. Nejčastěji zastavují své telefony a šperky. Peníze zajistí svačinu do školy na další týden, zaplatí školní výlet, či jedna z aktérek, Irja, si zastavením řetízku doplatila sommelierský kurz na hotelové škole. Byla ve třetím ročníku jedna z posledních, kdo nevyužil možností certifikovaných programů, a nechtěla zaostávat. Právě akt oficiální nominace, kdy se někomu udělí určitý titul nebo uznávaná hodnota, je jedním z nejtypičtějších projevů symbolického nátlaku (Bourdieu [1986] 1995).

Za strategii posilující sociální a kulturní kapitál lze považovat i sociální programy neziskových organizací, které prostřednictvím programů doučování, mentoringu a volnočasových aktivit zvyšují dovednosti a kompetence dětí z marginalizovaného prostředí. Zážitky ze zimního pobytu na horách, letního sjíždění řeky, z kulturních akcí a vzdělávacích workshopů se dívky dorovnávají své referenční skupině. Někdy ale ani to nestačí. Příběh Aury za všechny. Aura ve škole úspěšně kopírovala hodnoty dominující společnosti. Vhodné vystupování, slušné studijní výsledky, kvalitní slovní zásoba, nezatížena etnolektem nebo sociálním znevýhodněním. Měla předpoklady na to, být úspěšnou studentkou, potažmo absolventkou. Proto nastoupila na čtyřletý obor s maturitou. „*Ve třídě jsem jediná cigánka...*“ sdělila mi s obavami. Nastoupila obor kosmetička a specifický dívčí třídní kolektiv si žádal specifické statusové symboly.

Jelikož producenty symbolického násilí nejsou pouze aktéři v podobě institucí, ale i jedinců, každou svou snahou přivykala násilí referenční skupiny, třídního kolektivu. Krádežemi si opatřovala nejen

oblečení, ale i kosmetiku a různé další pomůcky, které potřebovala k tomu, aby se na praxi plnohodnotně vyrovnala svým spolužačkám. Materiální propast se jí dařilo zpočátku kontinuálně zakrývat. Později však přibývaly další nároky, jako například chodit o odpolední přestávce na oběd do restaurace nebo na kapučíno do kavárny. Bývala tedy domluvená se svou mentorkou, že na ní bude v onen čas čekat před školou a hrát kamarádku, s kterou chodí v době obědové přestávky na kávu. Přičemž šly dívky třeba do parku, neboť na každodenní návštěvy kavárny Aura neměla. Z maskování svého statusu začala být vyčerpaná a hra se stávala neudržitelnou. „*Na to jsem moc hrdá*“, sdělila badatelce a školu se ve druhém ročníku rozhodla opustit.

3.8 Spravedlnost (ve) vzdělávání

Badatelka v sekundárním vzdělávání spatřuje (nejen) pro aktérskou populaci velký přínos. I participantky, které školy předčasně opustily, zakusily nové zkušenosti, které podstatně ovlivnily jejich stávající životy. Pouhá zkušenost se sekundárním vzděláváním jim přinesla větší sociální a kulturní kapitál, dovednosti, aspirace. I když školy opustily ve druhém nebo třetím ročníku. Z hlediska statistik je samozřejmě škoda, že ze vzdělávání odešly i těsně před cílem, avšak pro reálný život nabyly podstatných kvalit, které momentálně zhodnocují. Na rozdíl od dívek, které k dalšímu studiu nenastoupily, mají stálá zaměstnání, nezakládají brzké rodiny, bydlí zpravidla mimo lokalitu, v komerčních bytech a pouze s partnery, nečelí domácímu násilí, chodí se bavit s kamarádkami, usilují o emancipaci.

Nastoluje se tak badatelčino výzkumné i profesní dilema. Vzhledem ke značnému přínosu navýšeného vzdělanostního statusu by bylo logické zavést povinné sekundární vzdělávání, tak jak je to ve většině Evropy a tak, jak to bylo v minulosti i u nás. Rozsáhlou reformou školství koncem 70. let se zákonem z roku 1978 povinná školní docházka v Československu prodloužila na 10 let. Základní škola byla navíc v letech 1979 až 1989 zkrácena na osm let (poprvé se nekryla s délkou povinné docházky), a

další nejméně dva roky musely děti absolvovat na některé střední škole, čímž vlastně získaly střední vzdělání. V roce 1990 byla novelou školského zákona povinná školní docházka opět zkrácena na devět roků a současně byla prodloužena základní škola na devět let. Lze ale v současných podmínkách povinné sekundární vzdělávání nastavit?

V současnosti v podstatě nemáme představu, jak bude vypadat pracovní trh za dalších deset let. Nevíme ani, jak bude vypadat samotná práce. Sekundární vzdělávání, i to učňovské, by tedy mělo být co nejkomplexnější a důraz by se měl klást především na schopnost učit se, nabývat nové dovednosti, otevírat možnosti k dalšímu rozvoji a vzdělání. Odborné obory, které řada z nás absolvovala před deseti, dvaceti lety se často vůbec nezměnily, neodpovídají standardům 21. století, nepřináší širší sociokulturní přehled a nepočítají s jevy typu automatizace práce, nové technologie apod. Studentky a studenti odborných oborů jsou pak z těchto důvodů na trhu práce stigmatizováni, opovrhují jimi často i samotní učitelé/učitelky, kteří jsou ale paradoxně reprezentanty/reprezentantkami struktur produkujících rigidní vědění. A k tomu další, kontinuální symbolické násilí, kterému za příslib sociální mobility musí studenti a studentky čelit.

Bourdieu v *Distinkci* píše, že symbolickým násilím je dominantní třída sama o sobě (Bourdieu 1984). Existuje-li dominantní struktura, kontinuálně existuje symbolické násilí. Kultura, společnost, která připravuje mladé lidi buď na násilné prosazování vlastní vůle nad ostatními, nebo na podřizování se, je špatně připravuje na život, v němž se budou podílet na jejich fungování (Veck 2015: 19). Zároveň neexistuje jistější způsob, jak si mladé lidi vzdálit, než když se je snažíme přesvědčit o své autoritě, a neexistuje rychlejší způsob, jak snížit respekt k pouhé poslušnosti, než když mladé lidi nutíme ke vzdělávání v nerovných podmínkách (obdobně Arendt [1961] 1993). Naše naděje vždy závisí na novém, které přináší každá generace, píše Arendt, a právě proto všechno zničíme, když se budeme snažit ovládat nové tak, abychom my, staří, mohli diktovat, jak vše má a bude vypadat (Arendt [1961] 1993: 192).

Obdobné tvrdí i Fraser ve svém rozšířeném pojetí spravedlnosti. Dle ní je nutné takové uspořádání společnosti, které umožňuje všem jejím členům a členkám vzájemnou interakci jako rovným s rovnými (Fraser 2001: 29). V souladu s pojmem participativní parity Fraser tvrdí, že spravedlnost pro všechny je možná, když struktury ekonomiky odrážejí spravedlivé rozdělení materiálních zdrojů, když statusové uspořádání odráží spravedlivé vzorce kulturního uznání, a když konstituce politického prostoru zajišťuje spravedlivé zastoupení (Fraser 2008). Spravedlnost ve vzdělávání pak znamená zajištění odpovídajících zdrojů pro potřeby všech studentů a studentek (redistribuce), podporu sociálních změn, které aktivně uznávají a oceňují schopnosti a možnosti všech studentů a studentek (uznání), a poskytování příležitostí pro aktivní a smysluplnou účast na vzdělávání všech studentů a studentek (zastoupení) (Fraser 2008; Keddie 2012; Woodcock, Hardy 2015).

Jako společnost jsme dokázali začít pracovat s rovností příležitostí i podmínek. V důsledku jsme je však osekaly a přizpůsobili výkonnostnímu diskurzu. Přesvědčilo nás, že pravděpodobně plýtváme kvalifikovanou pracovní silou. Tedy, že motorem politiky rovných příležitostí je víra v naplňování ekonomického růstu, nikoli spravedlnost nebo kvalita života jedinců a celé společnosti (Jarkovská 2009). Naopak, děláme, jako by rovnost výsledků a spravedlnost (ve) vzdělávání ani neexistovaly (Arnot, Mac an Ghail 2006; Jarkovská 2009). Má-li být vzdělání nástrojem emancipace, je třeba, aby ve výukovém procesu nebyly sociální kategorie jako je třída a etnicita esencionalizovány. Je třeba na ně pohlížet jako na charakteristiky sociální struktury, které umísťují děti na sociální pozice a formují jejich biografie (Jarkovská 2009). Otázka této proměny však souvisí s širším pojmáním vzdělávání, které nesmí být úzce vymezeno ekonomickým úspěchem národních ekonomik, ani orientováno na výkon jedince považovaný čistě za výsledek jeho/jejích vlastních zásluh, popřípadě selhání (např. Jarkovská 2009). Součástí vzdělávání se mnohem výrazněji musí stát také téma kvality života, občanské odpovědnosti či solidarity.

4 DĚTSKÉ EXEKUCE: NÁSTROJ VÝCHOVY?²⁷

V angličtině neexistuje zcela ekvivalentní termín, který by exekuci, akt provedení vykonávacího řízení, nejčastěji za účelem vymožení peněžitě částky, vhodně překládal, resp. vykládal. Při troše imaginace ale jistou významovou analogii mezi termínem anglickým a českým najít můžeme. V češtině tento termín sice nerefereje ke stětí hlavy, či jinému druhu poprav, výzkumníci ale nepřijde nijak přehnané konstatovat, že česká moc zákonodárná, výkonná i soudní v dané problematice roli kata zaujala. V České republice je v současnosti vedeno přes 4, 7 miliónu exekucí proti přibližně 870 tis. občanům²⁸. Není tomu ale tak, že by byl český občan nějak více nezodpovědný než ostatní Evropané. Nebo že by měl nižší úroveň finanční gramotnosti (Prokop 2019), která je navíc v kontextu dluhů, resp. exekucí zcela irelevantním měřítkem.²⁹ Specifikum tkvělo a tkví především v českém právním systému. Vzniklo zde prostředí, v jehož podmínkách se daří korupci a klientelismu a které poskytlo prostor pro vzájemné provázání politiků, advokátů, rozhodců a soukromých exekutorů. V některých případech tato situace vyústila až ve vznik více či méně organizovaného obchodu s dluhy. Hlavním cílem těchto propojení nebylo plnění v podobě uhrazení původní dlužné částky věřiteli, ale maximalizace zisku (Hábl, Trlifajová, Gajdoš, Kotecký, Fejfar 2021).

Jak do této mašinérie zapadají děti? Jednoduše. Do exekučního závazku se může dítě prakticky rovnou narodit. A ne tím, že by finanční dluh zdědilo po rodinných předcích, ale exekuce, a zejména ty dětské, jsou dědictvím největšího porevolučního selhání státu. Česká legislativa zcela neregulovaně ještě do loňského roku dětské exekuce umožňovala. Příkladem jejich vzniku je např. dluh u obecních služeb svozu komunálního odpadu. Pokud rodiče za svého potomka neplatili poplatky, či byly děti umístěny do ústavní péče, ale trvalé bydliště měly uvedené v původní obci,

---

²⁷ Jisté myšlenky a data byla již pojednána a publikována v článku Dvořáková, T., Mertl. J. 2018. Důstojná existence kontra osobní zodpovědnost: případ dětských dlužníků v Plzni. *Sociální práce/Sociální práca*. 3/2018, s. 54-69.

²⁸ Mapa exekucí. Dostupné na <http://mapaexekuci.cz/>. Navštíveno 12. 4. 2022.

²⁹ Níže v textu pojednána finanční a dluhová gramotnost. Jejich rozdíly a implikace.

začal vznikat dluh vedený na osobu dítěte. Další značný podíl na dětských exekucích vygenerovaly dopravní podniky. Městské instituce, které žalovaly děti za nekoupený tiket v hodnotě korun. Institucemi veřejného sektoru, které žalovaly „dětské“ pohledávky byly i např. městské knihovny za pozdně vrácenou knížku, či nemocnice, zejména v éře regulačních poplatků. Regulační poplatky vztahující se k pobytu v nemocnici a jiným zdravotním úkonům nevymáhala zdravotnická zařízení po rodičích a zákonných zástupcích, ale po samotných dětech, včetně pobytu dítěte na neonatologickém oddělení. „*Zákon to umožňoval*“, „*nepozastavovali jsme se nad tím*“, „*to nám nepříslušelo rozporovat tenkrát*“, zní při jednáních nad dětskými exekucemi od odpovědných institucí.

Z dat z Rejstříku zahájených exekucí, které si výzkumnice vyžádala od Ministerstva spravedlnosti, jednoznačně vyplývá, že největšími generátory dětských exekucí jsou veřejnoprávní instituce. Obce, jejich příspěvkové organizace a jimi zřizované instituce, fakultní nemocnice spadající pod Ministerstvo zdravotnictví apod. Co do definice veřejných institucí nebo služeb³⁰, se přinejmenším dostáváme do interpretativního sporu. Z definice je totiž cílem veřejně zřizovaných institucí poskytování dostupných a kvalitních služeb všem občanům, nehledě na jejich individuální možnosti.³¹ Nesporným cílem veřejných institucí by v proobčanském státu měl být zájem o to, aby jejich fungování korespondovalo s naplňováním kolektivních potřeb. Obecná definice dále praví, že mezi takové služby se řadí zejména lékařská péče, vzdělání, ale i dopravní infrastruktura. Původní podstata veřejných služeb se ale v soudobé tržní realitě ztrácí. Privatizace veřejného sektoru a prosazování tržní logiky v jeho pozůstatcích je jedním z hlavních rysů neoliberální

---

³⁰ Obecná definice veřejné služby <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/public-service?fbclid=IwAR0T7FnQwfjUsP18qH2LuvN60FegoEpzMoYJZtHvT6mrVsF8kIMIJI9Jz80>. Navštíveno 15. 6. 2022 a uznaná definice Evropským parlamentem, dostupné na https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/econ/w21/sum_en.htm?fbclid=IwAR3gfEuqnFN R6bl8SNF38ZqSeKbXzZGgE-xttM5WDz9UEhZg2in2KNGN2GA, navštíveno 15. 6. 2022.

³¹ Ministerstvo financí ČR, dostupné na <https://slideplayer.cz/slide/2285878/>. Navštíveno 15. 6. 2022.

reformulace společnosti (Jessop 2013), v jejichž intencích je tematizována (nejen) následující kapitola.

Aktivní tržní praxe u institucí, které mají zajišťovat veřejnou službu, musí zákonitě vést k absurdním situacím. V tomto případě k evropskému unikátu, ke generování dětských exekucí. Dítě je pro politiku založenou na tržních principech těžko uchopitelným subjektem. Jelikož prozatím není možné, aby bylo již od útlého věku produktivním tržním individuem (srov. Beck 2004), za použití selského rozumu se předpokládá, že finanční odpovědnost nesou zákonní zástupci. Myslí na to např. i Úmluva o právech dítěte, mezinárodní dokument. V českém zákoně však do loňského roku neexistovala žádná explicitní ochrana před vznikem dětských dluhů. Naopak, občanský zákoník ve stěžejním §31 uváděl:

„Má se za to, že každý nezletilý, který nenabyl plné svéprávnosti, je způsobilý k právním jednáním co do povahy přiměřeným rozumové a volní vyspělosti nezletilých jeho věku“.

A právě tato formulka umožňovala do novelizace v roce 2021 vznik dětských dlužníků. Pokud je dítě schopné realizovat smluvní akt v podobě výpůjčky knihy či (ne)koupení tiketu, předpokládá se, že musí být též schopné dohlédnout případné konsekvence za řádné neplnění onoho závazku v podobě exekucí.

Výklad práva formou textualismu nebo legalismu, tedy sledováním doslovného písemného popisu bez ohledu na okolnosti, dává jistě prostor formalismu. Důležité je se ale zaměřit i na, řekněme, vyšší kontext, na společnost samotnou, ve které je právo vykládáno. Pokud je rozhodováno v rámci společnosti založené na tržních principech, efektivizaci a osobní odpovědnosti, nemůže být výsledný stav jiný. Postsovětské země jako laboratoře neoliberalismu (Lupták a kol. 2013) dokázali ve svých paradoxních podmínkách vytvořit takové poměry, které v původcovských zemích ideologie neoliberalismu nejsou zcela myslitelné. Logika Miltona Friedmana (1962), představitele Chicagské ekonomické školy, která je ideovým základem neoliberalismu, byla dovedena k (tržní) realitě. Ve

svých úvahách aplikuje myšlenku volného trhu i na děti, které mají být pojmány jako konzumenti zboží a služeb, jako stejně odpovědní členové společnosti. Důsledkem takového přesvědčení je, že společnost samotná nereprodukuje pouze strukturální nerovnosti na základě jejího stratifikovaného rozložení, ale i ze standardní diferenciační nerovnosti (jako je v tomto případě věk) činí zásadní exkludující faktor. Jakýkoliv člen společnosti může být vyloučen z plnohodnotného života i kvůli skutečnosti, že je, nebo byl, dítětem.

Současný stav se má tak, že je v ČR vedeno na tisíce exekucí, které vznikly osobám mladším 18 let.³² Některé dlužné částky jsou alarmující. Aktéři/aktérky volali po změně praxe i legislativy roky. Problém byl však veřejnosti dlouho skrytý, skoro nikdo netušil, že může mít dítě v České republice jednu nebo více exekucí a navíc, na počátku vyjednávání s lokálními a státními reprezentanty daný stav nikoho spíše neznepokojoval. Děťští dlužníci byli chápáni jako aktéři, kteří neprošli přes trh jako režim pravdy (Foucault 1980: 131) a jsou tudíž kolaterální/vedlejší škodou systému. Představitelé institucí a politická reprezentace utvrzovali „pravdivost“ nastaveného systému uplatňováním rétoriky osobní odpovědnosti. Bylo argumentováno nutností upevňovat individuální odpovědnost od útlého dětství, a pokud nemá dítě doma dostatečně vhodné zázemí, které by ho to naučilo, berou na sebe tuto výchovnou roli ony instituce. Instituce (jako dopravní podniky, fakultní nemocnice apod.), kterým takováto role nenáleží. Svou koncepci výchovy navíc pojímaly hlavně represivně. Děti, které použily prostředek veřejné městské dopravy bez tiketu víckrát, dluží po letech městu třeba i statisíce českých korun. To je stav, kdy se trestající přístup stává mstou (Young 2007).

Podle Jocka Younga je současný sociální kontext charakteristický uvalováním nepřiměřené odpovědnosti za porušení pravidel a vede ke snadnému uchylování se k punitivě (Young 2007). Napravování

---

³² Badatelka disponuje datovým souborem od Ministerstva spravedlnosti, který uvádí, že k červenci 2022 je v ČR aktivních 15 701 exekucí započatých před 18. rokem věku. Ministerstvo data extrahovalo z Registru zahájených exekucí (dále jen RZE).

opakováním pokutováním, přeprodáváním závazků firmám, které obchodují s dluhy, přesouváním důkazního břemene za zpětné narovnání nemorálního stavu na děti a mladé dospělé. Přívlastek kafkaevský nebo absurdní snad ani nedokáže obsáhnout realitu popisovaného stavu. Neoliberální responzibilní přístup způsobuje znevýhodnění a prohlubuje marginalizaci od útlého věku. Ten, kdo potřebuje pomoci, je na obtíž. Do popředí se naopak dostává požadavek houževnatosti, protože *co tě nezabije, to tě posílí*. Ten odpovídá kýžené konkurenceschopnosti jednotlivce. Motivace tu je, neboť *když se chce, všechno jde*. Oblíbená pohádka všech, kteří reálně nic spíše nemuseli.

Problém dětských exekucí, rétoriku zainteresovaných subjektů a politický diskurz spjatý s onou problematikou odborně sleduji od roku 2015. Výpovědi participantek a etnografický přístup je níže v analytickém textu doplněn o citace z mediálních sdělení lokálních i státních politiků a dalších zainteresovaných límečků, ze společných pracovních jednání v dané problematice a o politicko-ekonomickou analýzu diskurzu, ve kterém byly narativy komunikovány. Žitou sociální realitu participantek a vůbec, existenci fenoménu dětských exekucí, je nutné zakotvit do širších makrostrukturálních vlivů, zpředmětněných v dominantních institucích a promlouvajících skrze jejich jednotlivé reprezentanty.

4.1 Teoretická východiska výzkumu

Autorka svou badatelskou pozici prezentuje již v úvodních částech práce. Tedy pouze pro připomenutí. Analytickým rámcem celé práce je tvrzení, že sociální pozice, které aktéři a aktérky v rámci společnosti zaujímají, významně určují strukturální síly. To je v rozporu se současným dominantním diskurzem, jenž je reprodukován zejména mediálními a politickými aktéry a v rámci nějž je naopak akcentována osobní odpovědnosti jako jediný faktor určující sociální pozici každého jednotlivce. Tento étos osobní odpovědnosti je součástí tzv. neoliberální revoluce (viz například Hall 2011; Harvey 2005; Wacquant 2009), která odstartovala v 80. letech 20. století, a která mimo jiné měla za cíl především tři věci.

A to jednak nastolení trhu jako režimu pravdy (Foucault 1980: 131), který na základě ekonomické racionality definuje, co je „pravda“ a co „lež“, nastoluje nástroje, jak „pravdu“ od „lži“ poznat, a implementuje sankce za odklon od „pravdy“ do všech společenských sfér. Nicméně trh, tržní principy a samotnou ekonomickou racionalitu je nutné chápat velmi specificky. Trh v současné době reprezentuje spíše cyklus založený na ekonomické aktivitě a následně spotřebě, což je nová forma ekonomické efektivizace. Cílem současných neoliberálních systémů je tedy zajistit, aby docházelo ke konzumerismu, který zajišťuje vnitřní dynamiku systému. K maximalizaci zisků následně nedochází systémově, ale pouze u individuálních subjektů, které zajišťují a poskytují dané komodity a služby. Součástí celého procesu je velmi výrazný tlak na privatizaci a komodifikaci veřejných služeb, které zajišťují soukromým subjektům stálý příjem, neboť majorita občanů se bez nejrůznějších veřejných služeb již neobejde (srov. například Jessop 2013).

Sociální vědci (například Bauman 2007; Beck 1992; Young 1999) dále poukazují na tzv. individualizaci společenských rizik, která spočívá v upozadění významu strukturních společenských faktorů (do jaké společenské pozice a situace se člověk narodí a jak jsou jeho život a možnost vykonávat aktivity v rámci něj ovlivňovány společností, v níž žije) a akcentaci individuální odpovědnosti za vše, co se jednotlivcům v životě přihodí. Pokud má někdo problém, je to čistě jeho odpovědnost a je na něm, aby situaci vyřešil, přičemž existuje minimální institucionální pomoc založená spíše na moralizujícím přístupu. Takto se fráze, která začala svůj život jako politické heslo, pomalu proměnila v kulturní fenomén (Mounk 2017: 7). Stimulace osobní odpovědnosti na souhrnné úrovni již nemá znamenat pouze řešení ekonomických problémů státu, ale stává se z ní všelék, který může měnit životy jednotlivců.

Transformoval se i přístup k prevenci a nápravě. Sociální a prevenční instituce zůstávají zachovány, ale plní kontrolní a disciplinarizační roli (například Garland 2001; Lazzarato 2009; Young 1999) a i vliv punitivních institucí je zesílen a rozšířen (Wacquant 2009).

Celou transformaci lze názorně vysvětlit pomocí metafory levé a pravé ruky státu, kterou zformuloval Pierre Bourdieu (2000), kdy levá ruka reprezentuje sociální instituce, tedy sociální práci, službu veřejnosti a spolupráci, a pravá ruka představuje instituce související s technokratičností, ekonomickou logikou, trhem, konkurenčním prostředím a individualismem. Po neoliberální revoluci převládly právě instituce související s pravou rukou a začaly realizovat ideologickou i praktickou změnu, která měla za cíl oslabit instituce levé ruky a využít je k podpoře nového společenského nastavení založeného na étosu osobní odpovědnosti, konkurenci a trhu jako režimu pravdy.

Pokud se tedy někdo dostane do jakéhokoliv životního problému nebo problematické společenské pozice, je problém vždy na jeho straně, ne například na špatně nastavené struktuře v podobě problematicky fungujících společenských institucí. Dle této logiky je například materiální deprivace, a s ní související další problémy (nedostatečný sociální kapitál atd.), způsobena neschopností, leností nebo morální nevyzrálostí daného člověka. „Problematictí“ lidé jsou následně diskurzivně vnímáni jako sociální devianti, které je nutné represivně „napravit“, kultivovat a paternalisticky vychovávat, jelikož sami nejsou schopni řídit svůj život. Výše popsaná logika se ale již neváže pouze k třídní nebo kulturní otázce, v současné společnosti musí svou obstojnost prokazovat děti od útlého věku. Jak jinak si vysvětlovat existenci dětských dluhů? Jsou produktem neoliberálního experimentu v prostředí postkomunistických zemí. Chceme tak rychle dohnat ekonomickou prosperitu, až se dopouštíme takových společenských škod, které jsou v západních tržních společnostech nemyslitelné.

V následující kapitole, ostatně jako v celé práci, je zastáván přístup kritické, potažmo advokační sociální vědy (viz např. Bhavnani a kol., 2014; Bourdieu 2003; Creswell 2007), jenž je založen na analýze společenských interakcí, které jakýmkoliv způsobem marginalizují, stigmatizují nebo utlačují jakoukoliv skupinu nebo jednotlivce. Autorka se zaměřuje na strukturně-diskurzivní praktiky a perspektivy, jež analyzuje a zároveň

sleduje prosazování diskurzivního obratu, který se v praxi proměňoval i za její účasti. Cílem počínání bylo dosáhnout změny v recepci a řešení problematiky dětských exekucí a z velké části se tomu podařilo. Diskurzivní obrat byl navrhován a veden v duchu myšlenek politické filozofie, zejména konceptu sociální spravedlnosti (Fraser, Honnet 2004; Honnet 1996; Nussbaum 2006).

4.2 Základní charakteristika případu dětských dlužníků

Problematice dětských exekucí se badatelka profesně i akademicky věnuje více než 7 let. V následné analytické části a jejích kapitolách budou představeny geneze dané problematiky, její vyvrcholení i popis stávajícího stavu a jeho zhodnocení. Badatelka se nevěnovala pouze malým a mladým dlužnicím a dlužníkům, komunikovala a vyjednávala se odpovědnými institucemi a politickými představiteli a představitelkami. Proto se domnívá, že může prezentovat vcelku ucelený stav vývoje dané problematiky a podat odpověď na to, jak dětem dluhy vznikají, kdo za ně nese odpovědnost a jak je právě ona otázka odpovědnosti polarizující, resp. odpovědi na ní kopírují strukturální rozdělení společnosti a mocenský diskurz.

Kromě nejznámějších případů jízd „na černo“ ve veřejné dopravě dětské dluhy nejčastěji vznikaly a stále existují kvůli neplacení poplatků za komunální odpad, neuhrazení faktur za telekomunikační služby, při nevrácení či poškození knihy z knihovny nebo třeba za hospitalizaci v nemocnici, a to nezaplacení regulačních poplatků za pobyt a další základní zdravotní služby. Dluhy samotné mnohdy příliš vysoké nejsou, ale postupem času narůstají o příslušenství, na základě kterého se často vyšplhají až na závazky v řádu desetitisíců či statisíců korun. Přičemž záleží na lokální praxi, ale u fakultních nemocnic a obcí se mohly stát děti dlužníky prakticky dnem narození, u dopravních podniků, telefonních operátorů a knihoven závazky vznikaly nejčastěji v základkovém věku.

Celou situaci dále komplikuje i praxe přeprodávání pohledávek věřiteli soukromým firmám, firmám specializujícím se na obchod s dluhy,

firmám se sídly v daňových rájích a s neznámými vlastníky³³. To nejen znesnadňuje orientaci povinných v již tak komplikované závazkové agendě, ale po prodání dluhu není již možné uplatnit argument volající po morálce veřejnoprávních institucí a veřejných služeb a též se navyšuje výše dluhu. Změna „vlastníka“ dluhu však ještě astronomickou částku nedělá. Hlavní a nejhorší roli hrály v exekučních složkách do roku 2013 neregulované odměny advokátů neboli náklady nalézacího řízení. Tvář dluhového byznysu v počátcích nového tisíciletí byl Pavel Němec, tehdejší ministr spravedlnosti. Nejen, že v roce 2001 stál u zrodu exekučního řádu, který umožnil vznik soukromých exekutorů. Těsně před svým odchodem z postu ministra do advokátní praxe, v roce 2004, zvýšil odměny právníků za vymáhání dluhů, několikanásobně (Hábl, Lucie Trlifajová, Adam Gajdoš, Daniel Kotecký, Jindřich Fejfar 2021: 18-20). Přerod jednoho nekoupeného lístku v částku, jež je vyšší než minimální mzda, je stav, jehož zhodnocení jako neadekvátní trestu je meliorativem. Nutno podotknout, že úkon, za který si mohla externí právní firma právě třeba dopravních podniků náúčtovat až osm a půl tisíce korun, spočíval ve vyplnění tzv. formulářové žaloby, mustru, který nevyžaduje žádnou odbornou dovednost.

Tabulka vývoje záchytu do r. 2014. Zdroj vlastní.

Lístek	Pokuta	Náklady nalézacího řízení	Náklady exekučního řízení	Náklady exekuce	Celkem
6 Kč	1 000 Kč	8 520 Kč	2 541 Kč	7 865 Kč	19 932 Kč

Desetitisícové, až statisícové exekuce dnes již mladých dospělých jsou reliktem kombinace odměn, resp. nákladů a úroků, které, než se o svém dluhu dítě nebo mladý dospělý vůbec dozvěděli, v ústraní tiše bobtnaly. Realita byla pak taková, že o konečné exekuci se povinní, tedy mladí lidé, začali dozvídat kolem 15 let, kdy si zakládali studentské účty, nebo v 18 letech, kdy se stali před zákonem svéprávními a tedy teď již i za své dluhy,

³³ Jedná se např. o firmy jako Marsa Limited, Dry Cleaner Line, Prague Debt Collection, PJ Trade apod.

potažmo exekuce, právně odpovědnými.³⁴ Dětské exekuce se objevily a objevují v domácnostech napříč třídní strukturou společnosti. Logicky jim ale více podléhají ty, které jsou méně socioekonomicky stabilní, nebo se v nich objevují různé sociopatologické jevy.

Mezi participantkami a participanty výzkumu jsou dívky, kterým se podařilo vymanit z primárních podmínek marginalizace, do kterých se prakticky narodily – vystudovaly, začaly pracovat, zajistily si standardní bydlení – zdálo se, že výtah sociální mobility se rozhýbal, zdání je ale klamné. Vlna sekundární marginalizace v podobě exekucí buď jejich budoucí plány značně zabrzdila, nebo způsobila opětovné výrazné zhoršení životní situace. V roce 2021 sice v dané problematice došlo k podstatným legislativním změnám, ty ale nejsou retroaktivní. To znamená, že dokážou zamezit novému vzniku dětských dluhů, ty staré ale nevypořádávají. Děti na svých lustracích mohou stále najít číslo spisové značky jejich exekuce, mladé dospělé a mladí dospělí se stále potýkají s exekučními srážkami ze mzdy nebo čelí hrozbě mobiliární exekuce. Fakt, že máte dětskou exekuci, si musíte velmi často zjišťovat sami/y, a pokud tomu tak je, sám/a se následně aktivně bránit, tedy, najmout si právníka/právníčku, nebo se obrátit na organizace s dluhovými poradci.

4.3 Morální ekonomie dětských exekucí

Viníky za daný stav nejsou pouze subjekty dluhy generující a ti, kteří se na něm dokázali přizvít, ale též české soudnictví. Kvůli formalismu české justice dětské pohledávky buď soudci/soudkyně vůbec neprojednávali, a pokud ano, šly zájmy dítěte instrumentálně stranou. Nebyly přezkoumávány podmínky zázemí dítěte, nebyl zjišťován vztah dítěte a zákonného zástupce, zdali nejsou například tzv. v konfliktu, nebyly přešetřeny vyživovací a další povinnosti zákonných zástupců, dětem nebyl určován opatrovník, jenž by hájil jejich zájmy. Odpovědnost za dluhy byla skoro dvě dekády mechanicky a formalisticky přenášena výhradně na děti.

---

³⁴ Dostupné z <https://www.novinky.cz/finance/clanek/exekutori-si-na-detske-cerne-pasazery-radi-pockaji-pokuta-pak-notne-naroste-130393>. Navštíveno dne 9.6. 2022.

To je důsledek rozvolněných pravidel v letech devadesátých, kdy následně musela část společnosti čelit opačnému extrému v podobě absolutní důslednosti a nevhodně nastavené politiky odpovědnosti (Uhl 2021: 5). Ač soudy nižších instancí argumentují, že není v jejich možnostech posuzovat jednotlivé případy individuálním přístupem, v případě dětí lze toto vyjádření jen těžko přijmout. Obzvláště, když v praxi zasáhlo desetitisíce českých dětí a mladých dospělých. K danému lze konstatovat, že nebyla pečlivě vážena práva všech účastníků, a to na úkor práv věřitelů.

Ať už jde o justici, která měla v daném problému poslední slovo, nebo o věřitele – veřejnoprávní instituce jako obce a jejich příspěvkové organizace, fakultní nemocnice apod., jedná se o místa, která reprezentují stát. Stejně jako Fassin (2015) a jeho kolegyně a kolegové se badatelka v analýze níže zaměřuje jak na ideologický kontext, v němž je rozhodováno, tak na fyzické osoby, které dle výzkumu skrze své instituce stát utváří. Studovat stát v určitém historickém období znamená zjišťovat, co dělají aktéři a aktérky, kteří pro něj pracují, a vážit politiky, které provádí, a to skrze své instituce, jež onen stát vytváří (Fassin a kol. 2015: 4, 6). Důležité je zdůraznit, že tato produkce neprobíhá ve vakuu, ale funguje v ideologickém prostředí, stejně jako neexistuje v abstrakci, ale vychází právě z individuálního a kolektivního jednání aktérů. Instituce by nás měla zajímat právě do té míry, do jaké se nachází na průsečíku politik a praktik, na rozhraní mezi tím, co se děje ve veřejné sféře, a tím, co odráží profesní habitus (Fassin a kol. 2015; obdobně Douglas 1986).

Postavení dětí před zákonem je hluboce ovlivněno těmi pravidly, která jsou běžně klasifikována jako pravidla patřící do soukromoprávní sféry, a ta se promítají do konkrétního chápání a posuzování role, kterou by děti měly ve společnosti hrát. Normy soukromého práva nejsou morálně ani ekonomicky neutrální, naopak: od 19. století se normy soukromého práva ve většině evropských národních jurisdikcí hlásí ke smluvní svobodě, soukromé autonomii a logice *laissez faire*, což naznačuje jasný odkaz ke kapitalizaci společnosti (Ferreira 2011: 8). Referenci k hodnotám solidarity a rovnosti sice nacházíme v národních ústavách, role státu je ale na úkor

liberalizace a tržních řešení sociálních otázek regulována (Comandé 2004 citováno z Ferreira 2011) a transformována. Příkladem může být náleží Ústavního soudu z roku 2017³⁵, jehož autorem je Jiří Zemánek, který v interpretaci níže sděluje, že v konkrétním případě, kdy:

„11leté dítě cestovalo s matkou hromadnou dopravou, oba bez lístku, nese dítě stejný podíl odpovědnosti za dané jednání a je mu vyměřena stejná sankce, neboť se mělo situaci vzepřít a do autobusu nenastoupit, nebo matku upozornit na fakt porušení smluvních podmínek přepravy. V možnostech přepravce totiž není, aby zjišťoval, zda má dítě v dopravním prostředku zákonného zástupce, a proto je třeba k cestování bez lístku přistupovat jako k individuálnímu selhání dítěte a připsat mu jeho díl zodpovědnosti. V opačném případě by se jednalo o zásah do práv dopravního podniku, tedy do jeho práva vlastnického a práva podnikat“ (ÚS 1864/16 dne 28. listopadu 2017).

Ústavní soud, který by měl klást ve všech svých nálezech vysoké nároky na individuální posouzení každé věci, obzvláště u bezbranné části populace, tak v této věci a potažmo v celé oblasti práva tyto nároky natolik zvýšil, že namísto jasného návodu, jak uchránit děti nechtěných dluhů, celou situaci spíše paralyzoval (Uhl 2021: 3). V zobecnění můžeme tvrdit, že stát není ani místem, kde se nestranně pracuje pro obecné blaho, jak předpokládala klasická tradice, ale je spíše donucovacím aparátem sloužícím pouze dominantním zájmům, jak tvrdili marxističtí teoretici.

Výše popsaná praxe je ilustrací ideologické a hodnotově zatížené povahy soukromoprávních norem konkrétně ve vztahu k dětem: ačkoli se domníváme, že právní normy týkající se smluvních povinností jsou ustanoveními neproblematickými a neutrálními, ve skutečnosti odrážejí hluboce zakořeněné společenské a morální představy o tom, za co by děti měly být odpovědné, o jejich povinnostech a o moci dospělých vůči dětem, potažmo o vztahu rolí v rodinách (Ferreira 2011: 9). Badatelka má k dispozici desítky soudních rozsudků, které nemohly vzniknout

---

³⁵ Zdroj sp. zn. II. ÚS 1864/16 dne 28. listopadu 2017.

nedopatřením. Např. rozsudek 16 C 88/2012 ve věci žalobce Fakultní nemocnice Plzeň a 1. žalované EŽ, rok narození 2009. V roce svého narození byla EŽ tři dny hospitalizována v nemocnici a též „žalovaná (rozuměj několikaměsíční dítě) využila návštěvu pohotovosti u žalobce, a to ve 3 případech“. Ohledně nesplacené pohledávky se soud roku 2011 obrátil na matku žalované, aby se k danému vyjádřila. Dost pravděpodobně si tedy uvědomoval, že tehdy, ve dvou letech, neměla EŽ nejen dovednost se vyjádřit, ale neměla ani procesní způsobilost, resp. svéprávnost. Závěr okresního soudu tomu nicméně neodpovídá. Zákonná zástupkyně se nevyjádřila a „soud k dané věci nenařídil jednání, neboť ve věci bylo možné rozhodnout jen na základě žalobcem předložených listinných důkazů“, tedy byla vzata v potaz pouze evidence žalobce v podobě EŽ nezaplacených faktur, výzev apod. Rozsudek soudu tedy v roce 2012, v EŽ 3 letech, shledal její povinnost zaplatit regulační poplatky, úroky z prodlení a náklady řízení. To se samozřejmě nestalo a o 5 let později, v jejích 8 letech, byla uvalena exekuce.

Představitelé a představitelky institucí jsou konfrontováni s explicitními i implicitními tlaky formulovanými v diskurzích, zákonech a pravidlech, přičemž jim ale nemůže být odepřen jistý manévrovací prostor při konkrétním řízení situací a jednotlivců (Fassin a kol. 2015). Advokáti dopravních podniků a fakultních nemocnic se mohli rozhodnout, zda nechají vzniklý dětský dluh žalovat, nebo se třeba obrátí na orgán sociálně právní ochrany dětí a pokusí se zvolit nerepresivní přístup, administrativní aparát obcí mohl pozměnit vyhlášku o poplatcích za svoz komunálního odpadu a z jejího vyměření vyjmout děti a tím je ochránit před dluhy, soudci a soudkyně měli příležitost zvážit, zdali je zrychlené řízení bez řádného zastoupení dítěte vhodné, či zdali k věku žalovaného dítěte není třeba obrátit pozornost k zákonnému zástupci. Ve skutečnosti, ať už z přílišné horlivosti, nebo z přesvědčení, představitelé institucí v určitém historickém, politickém a socioekonomickém období stát a jeho ideologii nejen reprezentují, ale i utvářejí. Soudní rozhodnutí v dané době korelují s dominantní politikou doby, s politikou zhmotněnou v regulačních

poplatcích ve zdravotnictví, které reprezentují demontáž sociálního státu státem neoliberálním. Nutno podotknout, že o zavedení regulačních poplatků též několikrát rozhodoval Ústavní soud. Ve svém prvním nálezu³⁶ mimo jiné zkoumal, zda se úprava nedotýká samotné existence sociálního práva, „...*příčemž neshledal, že by regulační poplatky měly 'rdousící efekt' a činily by reálně pro kohokoliv zdravotní péči či zdravotní pomůcky nedostupnými*“. Ústavní soud konstatoval, že je nutné dopady některých poplatků sledovat, zdali se neukáží v praxi v rozporu s právy v oblasti zdraví. Dané ponechal na zákonodárci, aby tyto dopady vyhodnocoval a případně přijal potřebné změny. Což se nestalo a konsekvence v podobě dětských dluhů nikdo nedohlédl.

Proti danému stavu se začaly ozývat slabé hlasy, které nabyly na síle až o mnoho let později, kdy důsledky výše popsaných postupů a kroků obdobných čítaly na desetitisíce dětských dluhů. Část aktivní společnosti začala volat po morálce a daný stav označila za amorální. Badatelka se proto rozhodla výše prezentovaný rozměr institucí a jejich rolí v problematice dětských exekucí sledovat v kontextu konceptu morální ekonomie a morální subjektivity a to tak, jak je vykládá Didier Fassin (2009, 2012, 2015). Morální ekonomie se zaměřuje na studium produkce, cirkulace a přivlastňování norem a hodnot na makro úrovni a sleduje reakce a emoce v současných společnostech na mikroúrovni (Fassin 2009, 2015). Jak instituce myslí (Douglas 1986), hodnotí a cítí (Fassin 2015: 9) a jak to dopadá na jednotlivce? Jak se propojují emoce a hodnotící soudy představitelů institucí s racionalitou byrokracie a ideologie? A co z toho vzniká? Morální ekonomie sleduje konkrétní sociální problém v určitém historickém, politickém a socioekonomickém okamžiku, sleduje, jak je tento problém konstituován a kolektivně pojímán (Fassin 2015). Aby badatelka zachytila proměny hodnot a afektů kolem popisované problematiky, koncipuje ji jako morální ekonomii dětských exekucí. Její součástí je sledování morální subjektivity, tedy procesů a postupů

---

³⁶ Zdroj sp. zn. Pl.ÚS 1/08 ze dne 20. 5. 2008. Dostupné např. zde: http://nalus.usoud.cz/Search/GetText.aspx?sz=PI-1-08_1

jednotlivců ve vztahu k druhým (Fassin 2015), zpravidla k těm, o kterých je rozhodováno. V kontextu předkládané práce jsou předmětem morální subjektivity otázky, zdali je revizory nutné pokutovat děti v dopravních prostředcích, když často plní „jen“ povinou školní docházku, zda je exekuce opravdu vhodným „trestem“ za onu jízdu na černo, jak se představitelé dopravních podniků a část lokální politické reprezentace domnívá a další otázky již např. položené výše.

Zkoumání sociální empatie institucí odhaluje různé obsahy představ o spravedlnosti a morálce, o normalizaci represe a jejím plíživém rozpínání se. Zároveň odhaluje rozměr zacházení se zranitelnými populacemi, jejichž problémy jsou představitelům a představitelkám požímaných institucí natolik vzdálené. Předmětem morální antropologie tudíž není najít definici „správné morálky“, o což se snaží např. filozofie, ale předmětem jejího zkoumání jsou politické, sociální, ekonomické a další problémy. Cílem zkoumání touto optikou je posunout naše obvyklé vidění nejen morálních poměrů a zpochybnění jejich samozřejmosti, stejně jako odhalování přeformulovaných nemorálních skutečností za morální (Fassin 2012: 5). Morální a etické otázky jsou ve veřejné sféře součástí každodennosti. Ať už se jedná o etiku podnikání, moralizaci financí, péči o chudé, rozšiřování lidských práv, rétoriku odpovědnosti, stejně jako odsuzování nerovnosti, vyloučení, násilí, korupce, útlaku. Všechny tyto pojmy odpovídající skutečnosti jsou součástí našeho politického jazyka – našeho způsobu interpretace světa a ospravedlňování našich soukromých či veřejných činů prostřednictvím morálních soudů a morálního cítění (Fassin 2012: 12).

Morální antropologie je zároveň reflexivní. Přestože se antropologové hlásí ke kulturnímu relativismu, nevyhýbají se ani formám morálního univerzalizmu, ať už kritizují rasovou diskriminaci tu nebo ženskou obřízku tam, kapitalistické vykořisťování nebo nadvládu mužů (Fassin 2012). Nejsme neutrálními činiteli, když se zabýváme společenskými problémy. To, že autorka zastává opačné pozice, než jsou předmětem její analýzy a deskripce, je v práci na mnoha místech zřejmé. Daná dialektika represe a empatie je nejen jádrem současné politiky, ale i

existence státu a jeho institucí, pokud vzpomeneme na bourdieuovské pojetí pravé a levé ruky. Střet morálních konfigurací a jejich variování dobře ilustruje právě problém dětských exekucí. Proměny v rámování problému, v převládajícím diskurzu, diferencující přístupy a slovníky, představy o tom, jaké řešení je to správné, a vůbec samotný fakt, že dlouho toto téma nebylo vůbec tématem. Proto jsou dětské dluhy, potažmo exekuce vhodným předmětem analýzy optikou morální ekonomie.

Na počátku této podkapitoly badatelka identifikovala slepá místa petrifikované justice a legislativy, která zapříčinila vznik dětských exekucí. Ve světle dané sociální reality se důvěra ve spravedlnost zdá lichá a odkazování k právnímu státu pak působí jako pouhá floskule (Uhl 2021). Morální apel a představování jednotlivých dětských kazuistik veřejnosti sehrály podstatnou roli pro změnu diskurzu, Ústavní soud začal hovořit o „rdousícím efektu“³⁷ exekucí na děti a věcnou i procesní stránku problematiky shledal jako protiústavní. Není možné, aby děti v České republice, která je součástí EU a svázána konkrétními dohodami a povinnostmi, např. Úmluvou o právech dítěte, měly podstatně horší kvalitu žití než jiné děti Unie z důvodu specifické legislativy a soudní praxe (Ferreira 2011). Obrat v chápání dětských exekucí ale bylo třeba ještě legislativně ukotvit. Návrh změny zákona však opět narazil na odpor, a to zejména v některých odborných akademických (právních) kruzích, obecně konzervativních (Uhl 2021: 4). Svou kritiku stavěly na předpokladu, že problém, který má novela řešit, jako takový neexistuje, popřípadě, že existuje v jiné podobě nebo je řešitelný nepochybně jinými nástroji, ideálně nástroji mimo právo (Uhl 2021: 4). Nejprve se budeme věnovat problému dětských dlužníků rámovanému jako problém nedostatečné výuky finanční gramotnosti na základních školách, poté se podíváme na protiargumenty novelizace občanského zákoníku z řad jejích autorů a odborné veřejnosti (obě témata shrnuta např. v časopisu Právník 2022: 89)³⁸.

---

³⁷ Zdroj sp. zn. I. ÚS 1775/14 dne 15. února 2017.

³⁸ Záznam konference je dostupný z: <<https://www.youtube.com/watch?v=e0NeoN6okvE>>.

V kontextu pravicové ideologie, jejíž rétorickou zbraní je koncept finanční gramotnosti, můžeme obecně hovořit o zadluženosti „normální“ (hypotéky, podnikatelské úvěry apod.) a o zadlužení tzv. „nezvládnutém“, které je vnímáno jako selhání jednotlivce, případně jeho okolí a rámováno morálním jazykem. V tomto typu diskurzu jsou nezvládnuté dluhy důkazem nedostatečné kontroly nad vlastními financemi a schopností s nimi žádoucím způsobem nakládat, důkazem nedostatečné kontroly nad vlastní spotřebou, případně jsou výsledkem oné nedostatečné finanční gramotnosti, která tvoří svébytný systém v rámci diskurzu o dluhu a předlužení jako selhání (Szénássy, Kňapová, Dvořáková 2017: 11).

Dle základních a přijímaných definic má finanční gramotnost představovat schopnost orientovat se na trhu s finančními produkty, ale také „jejím základem je samotný vztah k penězům a způsob zacházení s nimi, konkrétně pak např. to, zda jsou lidé schopni plánovat rodinný rozpočet, zda myslí na budoucnost, zda si vytvářejí finanční rezervy pro případ nouze, zda v případě nutnosti dokážou sami najít rezervy na straně svých výdajů (např. snížit platby za telefon, omezit kouření apod.)“ (Agentura pro sociální začleňování 2012: 13). Jádrem finanční gramotnosti je také již výše zmiňovaná kategorie odpovědnosti: „Ekonomicky odpovědný člověk je ten, který lépe využívá finanční produkty nebo se odpovědněji rozhoduje ve světě financí.“ (Ministerstvo financí 2016). Diskurz finanční gramotnosti také pracuje s tématem žádoucího způsobu zacházení s osobními nebo rodinnými financemi. Dominantní jsou přitom dvě oblasti: plánování a tvorba rezervy, spotřebitelské chování (Szénássy, Kňapová, Dvořáková 2017: 14).

Badatelka považuje za důležité vyjasnit, že nezpochybňuje význam finančních znalostí. Každopádně úvaha, že finanční vzdělání zpravidla zvyšuje míru finanční gramotnosti, není vždy plně platná. Dokazují to např. americké výzkumy zaměřené přímo na toto téma (např. Carlin a Robinson 2012). Zároveň ze své praxe považuje výzkumnice za důležité zdůraznit, že je podstatný rozdíl mezi finanční a dluhovou gramotností. Dluhová gramotnost má mnohem blíže k právnímu povědomí, a že existence dluhu

a s ním spjatých poplatků velmi často podléhá politické vůli. Ani sebelépe finančně vzdělané dítě a ani jeho okolí nedokázaly domyslet důsledky svého narození ve fakultních nemocnicích nebo jízdu bez lístku. Pojďme tedy mocichtivost a touhu po penězích nezaměňovat za individuální odpovědnost, natož za tu dětskou. Debata o dluzích nemůže být redukována pouze na finanční gramotnost. Ta nefunguje sama o sobě a ani není řešením, protože se nezaměřuje na příčiny.

Na rozdíl od vítaného řešení dětských exekucí v podobě navyšování finanční gramotnosti, se legislativní novelizace občanského zákoníku, které mohly dosáhnout objektivní změny, s takovou otevřeností v odborných kruzích nesetkaly. Autor nového občanského zákoníku, prof. Karel Eliáš, již prý „zákoník nějakou chvíli za své dítě nepovažuje“³⁹, navrhované změny v podobě např. zákazu platebního rozkazu, vyjasnění zodpovědnosti zákonného zástupce za smluvní jednání jejich dětí, posílení finanční odpovědnosti zákonného zástupce za děti apod. nicméně označuje za destrukci hodnou „parního válce“⁴⁰. Původ problému dle něj nespočívá v zákoně samotném, ale v jeho justičním výkladu.⁴¹ Toto tvrzení badatelka nijak nerozporuje, ale dle jejího názoru je nutné konstatovat, že pokud existuje nějaká legislativa nejednoznačného vyznění a velké výkladové volnosti, není třeba hledat zástupná a nedostatečná řešení, ale jít ke kořenu problému a ten vyřešit. Odborné kruhy hájící legislativní čistotu na úkor politické vůle řešit existující problémy cestou změny zákona, jen potvrzují, jak vzdálené jsou jim problémy běžné populace.

Reakce protistran se brzy přestaly držet věcnosti a staly se emotivní, až demagogické. Například v již výše citovaném článku, jejímž autorem je zmiňovaný prof. Eliáš, dochází k účelné manipulaci s počtem dětských dlužníků:

---

³⁹ Dostupné na <https://www.ceska-justice.cz/2020/12/karel-elias-na-obcansky-zakonik-se-uz-nedivam-jako-na-sve-dite/>. Navštíveno 1. 6. 2022

⁴⁰ Dostupné na https://www.lidovky.cz/byznys/komentar-kvuli-detskym-dluhum-neni-nutne-vjet-parnim-valcem-do-obcanskeho-zakoniku.A190517_205605_In_byznys_pravo_ssu. Navštíveno 1. 6. 2022.

⁴¹ Záznam konference je dostupný z: <<https://www.youtube.com/watch?v=e0NeoN6okvE>>.

„V roce 2017 bylo v exekuci 3500 dětí. [...] Ale tehdy u nás žilo 1,7 milionu dětí. Problém, nutný k řešení, se týká dvou promile z tohoto počtu. Je tedy nutné vjet parním válcem do občanského práva...?“⁴²

Každému pozornému čtenáři dojde, že stávající stav neodpovídá stavu celkovému, tedy že podstatná část původních dětí s exekucemi dnes již dospěla, a z dětských dlužníků jsou mladí dospělí v exekuci. Pokud se jim exekuci/exekuce nepodařilo vypořádat. Podle anonymizovaných dat Ministerstva spravedlnosti je stále aktivních více jak 15 000 exekucí započatých před dovršením svéprávnosti. A i když část jich je jistě vedena oprávněně, např. za záměrně způsobené škody, přestupky a trestné činy, je třeba připomínat, že se problém vleče v čase a nejde argumentovat pouze aktuálním stavem. I v případě, kdy by se jednalo o jednotky dětských exekucí, neměl by být problém takto bagatelizován. Jedná se jak o objektivní legislativní nespravedlnost, tak fundamentální morální nespravedlnost. Badatelka je zároveň přesvědčena, že pokud by šlo o jiný problém bližší dominantním a ekonomickým vrstvám společnosti, tisícový počet by byl argumentem pro jednání.

Z navrhované novelizace se též stal společenský strašák a zdroj dezinformací. Působivá, leč klamná vyjádření od jejího přijetí politickou ani laickou veřejností neodradily a my máme další materiál k analýze. Novela totiž zasahuje i do úpravy deliktní odpovědnosti. Upravuje přesněji hranici deliktní odpovědnosti, kterou klade do třináctého roku věku a současně zavádí určité výjimky z takto zavedeného pravidla. I mladší může být za škodu odpovědný, pokud se to jeví jako spravedlivé s ohledem na poměry obou stran deliktního vztahu, popřípadě pokud škoda vznikla jednáním, které má povahu úmyslného trestného činu (Uhl 2021: 4). Z úst autorit oboru však zaznívaly výroky o rozkvětu dětských gangů, na něž už ani civilní právo nedosáhne⁴³ a připomínali se „*sedmnáctiletí vrahové, již*

---

⁴² Dostupné na https://www.lidovky.cz/byznys/komentar-kvuli-detskym-dluhum-neni-nutne-vjet-parnim-valcem-do-obcanskeho-zakoniku.A190517_205605_In_byznys_pravo_ssu. Navštíveno dne 2. 6. 2022.

⁴³ Záznam konference je dostupný z: <<https://www.youtube.com/watch?v=e0NeoN6okvE>>.

neuhradili náklady na přiděleného advokáta⁴⁴, a které by měl trest snad minout. Vášně spjaté s přijetím novely můžeme uzavřít citací prof. Eliáše, že „dobrý úmysl chránit děti však může zrodit generaci finančně negramotných a nezodpovědných sobců“⁴⁵ a badatelčinou otázkou, kde byla obdobná přísnost představitelů zákona, když si advokáti účtovali neadekvátní odměny nebo když se z metody vymoci dluh, z exekuce, stal trest⁴⁶. A to nejen pro děti, ale i pro oběti tzv. rozhodčích doložek, nezákonných postupů při mobiliárních exekucích apod. Máme každopádně již skoro rok od novelizace a nezdá se, že by se porušování smluvních podmínek stalo novým dětským sportem, nebo že by se významně zvýšila dětská kriminalita.

„Dají se změnou zákona odstranit sociální problémy, jejichž příčina je někde jinde než v legislativě?“, ptá se v závěru svého příspěvku prof. Eliáš. Dovolte, aby badatelka z otázky vyvodila otázku jinou, a to – jsou sociální problémy natolik odděleny od legislativy? Sociálně a ekonomicky spravedlivá společnost zásadně a v konečném důsledku závisí na pravidlech stanovených soukromým právem (Collins 2008). Navíc, jak uvádí Joerges (2002), moderní soukromé právo je intenzivně provázáno s předpisy určenými ke kontrole ekonomické moci a sledování cílů sociální politiky státu a podílí se na utváření této politiky (Joerges, 2002: 4). Z toho vyplývá, že k dosažení hospodářské a sociální spravedlnosti ve vztahu k dětem je třeba harmonizovat nebo alespoň náležitě zvážit soukromoprávní normy, které se jich týkají (Ferreira 2011: 10).

Debata k dětským exekucím kontinuálně přehlížela tři aspekty: strukturální socioekonomický kontext, nerovné mocenské postavení a vzdálenost sociální problematiky těm, kteří rozhodují a způsob vnímání cílových skupin (děti a míra odpovědnosti). Ignorováním společenských

---

⁴⁴ Z komunikace s bývalým šéfem Exekutorské komory.

⁴⁵ Dostupné na https://www.lidovky.cz/byznys/komentar-kvuli-detskym-dluhum-neni-nutne-vjet-parnim-valcem-do-obcanskeho-zakoniku.A190517_205605_In_byznys_pravo_ssu. Navštíveno 10. 6. 2022.

⁴⁶ Parafraze citace JUDR. Karla Havlíčka na konferenci věnující se dětským exekucím. Záznam konference je dostupný z: <<https://www.youtube.com/watch?v=e0NeoN6okvE>>.

hodnot a ideologického rámce, které stojí za soukromoprávními normami, se v procesu evropské právní harmonizace maskuje skutečná povaha soukromého práva a ignoruje se, nebo ještě hůře, popírá časová a prostorová relativní povaha pojmu dětství (Ferreira 2011). Tím, že k tomuto trendu přispívají i akademici, riskují dehumanizaci práva tím, že eliminují morální vnímání (Gerstenberg 2004: 782) a vnucují neoliberální agendu (Hesselink 2004: 687; Kenny 2006: 804).

4.3.1 Komodifikace veřejných služeb a konzumerismus jako nástroj sociální kontroly

Rigidita problému dětských exekucí byla nastíněna již výše v textu, a to zejména v činech české justice. Kolektivní postoj odpovědných institucí, tedy kromě soudů i obcí, jejich příspěvkových organizací, lokální i státní politické reprezentace, exekutorských kanceláří apod. v počátcích přímé konfrontace s problémem a snah o jeho řešení, bude prezentován v dalších třech podkapitolách. Názvy podkapitol byly inspirovány Wacquantovým přístupem k identifikaci neoliberální redefinice státu (Wacquant 2009: 5). Za prvé dle něj dochází ke komodifikaci veřejných statků, služby státu se proměňují ve zboží. Za druhé dochází k nahrazení sociální stability a kolektivních práv individualizací povinností. A za třetí nastává zesílení a rozšíření punitivního státního aparátu. Pojdme se tedy nejprve podívat na komodifikaci veřejných služeb, na konzumerismus jako nástroj sociální kontroly a jako generátor sociální újmy na problematice dětských dlužnic a dlužníků.

Jedním z hlavních rysů neoliberální reformulace privatizace veřejného sektoru je prosazování tržní logiky v jeho pozůstatcích (Jessop 2013). Spotřeba, konzumerismus a další fenomény spjaté s kapitalismem se poměrně rychle rozšířily do všech oblastí života – od každodennosti, přes kulturu, zdraví, po veřejné služby. Neoliberální prostředí konzumního kapitalismu, v němž je jedinec hnán k soutěžení, k projevování statusu a úspěchu, k plnění cílů a k oceňování individuálních úspěchů, odpoutaný od etické odpovědnosti a kolektivních kodexů (Hall 2012), vede ke

společenským škodám (*social harm*)⁴⁷. Jedná se o společenskou škodu nebo újmu způsobovanou podniky, společnostmi, ale i státními institucemi, které jsou trestním právem nepostižitelné, přesto mají zásadně negativní důsledky na fungování společnosti (Simončič 2019) a marginalizaci jejích členů. Jako společenskou újmu shledává badatelka i generování dětských dlužníků, v tomto případě veřejným sektorem.

Cílem veřejně zřizovaných institucí je poskytování dostupných a kvalitních služeb všem občanům, kteří se bez těchto služeb již neobejdou, protože hrají v jejich životě klíčovou roli. Mezi takové služby můžeme zařadit především lékařskou péči, vzdělání i hromadnou dopravu. Nespornou podstatou existence veřejných institucí by měl být zájem o to, aby jejich fungování korespondovalo s naplňováním kolektivních potřeb. Služba by tedy měla být zřizována za férových podmínek, měla by být dostupná a její ekonomická efektivita by neměla být hlavním cílem, který je v rámci poskytování služby sledován. Jak je již argumentováno výše, diskrepance aktivní tržní praxe u instituce zajišťující veřejnou službu, musí mít zákonitě negativní důsledky. V našem případě je to proces generování dětských dlužníků, a to za účasti města Plzně.

Pojďme se nejprve podívat na dětské exekuce u městských dopravních podniků. Presentovaná data (dokumenty a rozhovory) pocházejí zejména z let 2016-2018, z doby, kdy se badatelka společně s dalšími kolegyněmi a kolegy zasazovala o změnu přístupu v oblasti veřejné dopravní politiky města Plzně ve vztahu k dětem. Pro pokrytí veřejné dopravy v Plzni byly městem zřízeny Plzeňské městské dopravní podniky (dále jen PMDP), které jsou sice právní formou akciovou společností, nicméně PMDP jsou kontrolovány správní radou vedenou zastupiteli města Plzně. Provoz podniku je zajišťován z rozpočtu města, ale vyhrazená částka náklady podniku komplexně nepokryje, takže je třeba zajišťovat financování z dalších zdrojů. Vedle samotného jízdného je z komunikace se zástupcem Magistrátu města Plzně patrné, že jedním ze

---

⁴⁷ Koncept *social harm* je již v disertační práci tematizován v předchozích kapitolách. Viz např. sborník Hillyard, Pantazis, Toms a Gordon, 2004.

základních příjmů jsou i pokuty, což implikuje, že je v podstatě žádoucí, aby k pokutování docházelo. Revizoři jsou navíc k pokutování motivováni výkonnostní odměnou, tedy podstatnou složkou mzdy, která v některých případech (v Praze a Brně) činila až 30 % z celkové mzdy.⁴⁸ Revizor ještě získává podíl z uložené pokuty, v řádu 15-20 %.⁴⁹ V případě Plzně ovšem přesná čísla neznáme, jelikož PMDP odmítly konkretizovat způsob výdělku revizorů. A to jak na přímý dotaz badatelky, tak na dotaz médií⁵⁰.

Na informačních stránkách dopravního podniku⁵¹ se každopádně můžeme dočíst, že např. v roce 2016 plzeňští revizoři pokutovali celkem 47 tisíc krát, z toho přibližně 11 % pokut bylo uděleno dětem, tedy přes 5 000 pokut pro nezletilé v jednom roce. Příloha č. 2 je materiál přímo od PMDP a ukazuje nám detailnější strukturu dětských dluhů. Vynecháme-li věk nad 15 let (včetně) a pokuty, které byly zaplacený na místě a do tabulky se nepromítají, tak ve zranitelné kohortě 6-14 let máme v letech 2014–2017 přes 3 000 dětských dlužníků a dvojnásobek pohledávek. Přičemž, pro příklad, v daných letech se počet nezletilých ve věku 6-14 let s trvalým bydlištěm v okrese Plzeň-město pohyboval kolem 14-16 tisíc⁵². Badatelka si samozřejmě uvědomuje, že pokutovány zajisté byly i děti z jiných okresů, a proto počet obyvatelstva v daném věku nepracuje exaktně, ale uvádí jej pro dokreslení představy. Nepopíratelně však dominantním vzorkem dlužníků a dlužnic budou děti žijící na území Plzně, které využívají veřejnou hromadnou dopravu především k dojíždění do ZŠ nebo na volnočasové aktivity, a které jsou pro revizory snadným kontrolním cílem.

---

⁴⁸ Dostupné z <https://www.nasepenize.cz/kolik-maji-revizori-z-pokut-264831> nebo <https://www.novinky.cz/finance/clanek/revizori-maji-z-kazde-pokuty-140-korun-vymahaci-tisice-155095>. Navštíveno 20. 5. 2022.

⁴⁹ Dostupné z <https://www.nasepenize.cz/kolik-maji-revizori-z-pokut-264831> nebo <https://www.novinky.cz/finance/clanek/revizori-maji-z-kazde-pokuty-140-korun-vymahaci-tisice-155095>. Navštíveno 20. 5. 2022.

⁵⁰ V Plzni v r. 2013 pracovalo 23 revizorů, o jejich platech ale tamní podnik nechce mluvit. „Výše platů revizorů je interní záležitost, kterou nebudeme zveřejňovat. Příplatky za noční služby jsou,“ napsala Mediafaxu Kateřina Fránová z Plzeňských městských dopravních podniků. Zdroj: <https://eurozpravy.cz/doprava/mhd/76212-sokujici-fakta-o-revizorech-na-kolik-si-prijdou-z-pokut/>

⁵¹ www.nemamcernysvedomi.cz

⁵² Data z veřejné databáze ČSÚ.

Kontroly logicky často cílí zejména na nejvíce zranitelné jedince. Mezi revizorem/revizorkou a dítětem existuje výrazná věková, symbolická a mocenská disproporce, která usnadňuje realizaci kontroly, potažmo zisku. Je empiricky podloženo, že složky vykonávající jakoukoliv kontrolu se při své činnosti zaměřují na představitele a představitelky konkrétních skupin (Fassin 2013). V případě přepravní kontroly jde o nezletilé a mládež, cizince z východních zemí a místní menšiny, osoby bez domova, tedy obyvatele ubytoven či osoby zcela bez přístřeší. Tyto charakteristiky navíc neexistují odděleně, ale často se propojují. Jako např. u dětí z romské populace. Na základě teorií implicitního sociálního poznávání (Winter 2008) a sociální konstrukce cílových populací (Schneider, Ingram 1997) badatelka konstatuje, že rasová schémata mohou fungovat jako mocné kognitivní struktury, které řídí výběr objektů kontroly, a to i v případě absence zjevných předsudků nebo diskriminačních záměrů.

Rasové a socioekonomické profilování totiž není vlastní pouze policejním složkám (Fassin 2013), ale osobám s funkcí kontroly obecně, od revizorů po „securitky“ v nákupních centrech a místech určených k zábavě. Vysvětlení můžeme představit dvě a jsou inspirována teorií diskriminace Michaela Bantona (1983). První kontrole v davu nakupujících, plné tramvaji nebo v řadě před diskotékou apriori podlehnou ti, kteří nesou nějakou výše zmíněnou charakteristiku. Výběr objektů kontrolních složek je jednak kategoriální, vychází z přiřazování negativních stereotypních předpokladů, a je předsudečný, tedy, že „*děti mají jízdu bez lístku jako sport*“⁵³, nebo se oprašují teorie fyziognomie a dle vnějšího vzezření se automaticky předpokládá porušování pravidel. A jednak můžeme výběr kvalifikovat jako statistický, tedy že k němu dochází na základě předpokladu, že jedinci s určitými objektivními vlastnostmi (opět nejčastěji vzhled, oblečení, barva pleti apod.) se častěji dopouštějí tematizovaných praktik, v tomto případě jízdy na černo, a proto je u nich snáze dosaženo kýžených výsledků. Je to předsudečné myšlení, rasismus,

---

⁵³ Parafráze prof. Eliáše ze článku https://www.lidovky.cz/byznys/komentar-kvuli-detskym-dluhum-neni-nutne-vjet-panim-valcem-do-obcanskeho-zakoniku.A190517_205605_In_byznys_pravo_ssu. Navštíveno 20. 5. 2022.

kteřé pohání kontrolní složky, v tomto případě revizory a revizorky, nebo se jedná o jakýsi smysl pro spravedlnost, potřebu satisfakce, neboť u výše popsaných cílových skupin dosáhnou kontroloři a kontrolorky „úspěchu“, tedy že dojde k záchytu a pokutování, s vyšší pravděpodobností.

Předpoklad „úspěchu“ pokutování u výše vypsanych cílových skupin není bezpředmětný. To, že budou pravděpodobněji při kontrole přistiženy bez lístku, ale nevychází primordiálně z jejich barvy pleti, národnosti apod., ale z jejich socioekonomické situace. Resp. příslušníci a příslušnice menšin u nás objektivně patří mezi chudší vrstvu obyvatelstva. Paradoxně, původní myšlenka veřejně dostupné dopravy je spojena s úmyslem dostupnosti přepravy po městě právě pro nižší třídy. První snahy o veřejnou dopravu, co do podoby dnešní, jsou umístěny do Paříže 17. století a jsou spojeny se jménem filosofa Blaise Pascala. Doprava měla být zřícena za účelem rychlého pohybu po městě, který byl do té doby dostupný a určený pouze bohatšímu obyvatelstvu (Garrison, Levinson 2005). Výnos podniku, nutno podotknout, že jízdné bylo velmi přívětivé, měl financovat chudobince a řešit další sociální problémy. Blaise Pascal by tak dnes byl řazen k sociálním podnikatelům, resp. jeho počín k sociálnímu podniku. Jeho ideu omnibusu (doslova bus pro všechny) po letech však zakazuje vláda, resp. restrikce míří k nižším třídám, ty jej musí přestat používat, aby se poddaní nemísili s panstvem, a navyšuje se též jízdné.⁵⁴ To znamená konec myšlenky veřejně dostupné dopravy.

Badatelka s náměstkem pro dopravu v Plzni záchytu dětí v MHD v jednom z rozhovorů tematizovala. Celá situace ale byla ještě v r. 2016 vnímána zcela neproblematicky.

„Diskuse na téma „dětští černí pasažéři“ na politické úrovni již proběhla. Žádný ze zastupitelů – ať již koaličních nebo opozičních nenavrhl žádné usnesení, kterým by postup představenstva PMDP zpochybnil. Ani dozorčí rada PMDP, kde jsou odborníci nominovaní jak koaličními, tak opozičními kluby v ZMP, nezpochybnila postup představenstva PMDP. Neznám jediný případ, ve kterém by v posledních

---

⁵⁴ Dostupné např. zde <https://www.ozy.com/true-and-stories/the-first-buses-in-the-world-were-in-paris-and-they-ate-hay/90088/>. Navštíveno 15. 6. 2022.

25 letech zasahovala Rada Města Plzně (ve funkci valné hromady) do kompetence představenstev firem ve vlastnictví města, k tomuto precedentnímu postupu by primátor města Plzně přistoupil jen z velmi závažného důvodu.“

Nezúčastněný přístup dominantních aktérů je vystavěn na principu (neo)liberálního kapitalismu a trhu jako režimu pravdy (Foucault 1980: 131), v rámci nichž je podnikatelská činnost (i ve veřejném institucionálním diskurzu) legitimizována sama o sobě a musí být osvobozena od veškerých vnějších zásahů. Vzhledem k tomu, že je náměstek straníkem za KDU-ČSL, je trochu nasnadě otázka, kam se vytratilo pověstné křesťanské pochopení a láska k bližnímu? Bez ironie. Podle Honnetha (1996) může být společnost spravedlivá pouze tehdy, pokud umožní, aby se její členové navzájem uznali jako rovnocenní ve třech sférách – lásce, právech a solidaritě – pouze tehdy se mohou autonomně vyvíjet a cítit se bezpečně, čímž zpětně vytvoří spravedlivou společnost. Lásku ovšem Honneth (1996: 95–107) nedefinuje dle křesťanského principu „miluj bližního svého“, ale hegelovsky jako vcítění se do druhého člověka. Láska k druhému je v tomto ohledu myšlena jako pochopení druhého (jeho potřeb, emocí, tužeb atd.) a vytvoření určité společenské symbiózy položené na vzájemném porozumění.

Výzkumníci a týmu odbornic a odborníků, kteří se pokoušeli vyjednávat změny, přišlo při jednáních s institucemi logické navrhnout jízdné pro děti základkového věku zdarma. Právě z důvodu důvěrné znalosti konsekvencí dětských závazků není třeba přemýšlet nad jinou zástupnou prevencí než v situaci nejvyššího počtu dětských exekucí v České republice vyřešit problém v jeho základu. Návrh se ještě do roku 2017 zdál neprůchodný a kontroverzní. A to i přes to, že v některých českých městech obdobná praxe již existovala a fungovala⁵⁵. Myšlenka jízdného zdarma byla prezentována v intencích povinnosti plnění základní školní docházky. Bylo proti zdravému rozumu sankcionovat děti za to, že cestují z nebo do základní školy. Kromě toho, že jejich přítomnost ve škole

---

⁵⁵ V České republice má například Praha zavedené jízdné zdarma pro děti do 15-ti let či existují města, kde je hromadná doprava zcela zdarma (Frýdek-Místek, Hořovice nebo Třeboň).

je povinná, je přeci i veřejným zájmem, aby v ní trávily pravidelný čas a byla jim dostupná bez bariér či negativních konsekvencí.

„[...] Já se domnívám, že za službu je třeba platit. Podle stanovených tarifních podmínek. Je to přeci stejné, jako kdybychom si vzali máslo v obchodě a nezaplatili se zdůvodněním, že jsme ze sociálně slabé skupiny obyvatel a prostě máme hlad. To máslo nám nikdo tolerovat nebude a jízdu bychom tolerovat měli?“⁵⁶

Ředitel PMDP ve svém příběhu o krádeži másla a krádeži jízdy nastavuje rétoriku současných tržně orientovaných západních společností, kde musí být každý jednotlivec ve společnosti nejdříve produktivní, čímž si vyslouží uznání ostatních a nárok na místo ve společnosti. Dítě je pro politiku založenou na takových principech pak těžko uchopitelný subjekt. V důsledku je postulováno, aby bylo též plnohodnotným tržním individuem (srov. Beck 2004) a podílelo se tak ve stejné míře na konzumní odpovědnosti. Opačný náhled nám nabízí teoretička poskytování dispozic, Martha Nussbaum (2006). Nárok na důstojnost má každý člověk tím, že je člověkem, přičemž ekonomická aktivita a produktivita jsou pouze jedny z mnoha společenských činností a zdaleka ne nejdůležitější. Z tohoto netržního pohledu je možné tolerovat krádež jídla z důvodu hladu i jízdu bez lístku při plnění povinné školní docházky. Navíc, tarifní podmínky PMDP jsou zcela arbitrární – platit, žalovat a vymáhat jsou kroky čistě závislé na uvážení daného subjektu, pouze morálně rámované jako vyšší moc trhu.

Dle výše uvedených citací lze konstatovat, že generování dětských dlužníků je lokálními reprezentanty bráno jako zcela běžná součást tržního prostředí. Na pokutované děti je pohlíženo jako na aktéry, kteří neprošli trhem a jsou pak traktováni jako kolaterální (Bauman 2007a), vedlejší škoda systému. Škoda jejich optikou není kvantitativně významná, tudíž zanedbatelná. Jak verbalizoval náměstek pro dopravu:

---

⁵⁶ Citace vychází z rozhovoru v Českém Rozhlasu Plzeň a jeho následného přepisu, 2016. Český rozhlas Plzeň. Plzeňský dopravní podnik šikanuje seniory a zadluhuje dětské černé pasažéry, radní by měli praštit do stolu. Dostupné na <https://plzen.rozhlas.cz/dalibor-hapl-plzensky-dopravni-podnik-sikanuje-seniory-a-zadluhuje-detske-cerne-6740248>.

„Kolik je těch 6-ti letých dětí, kteří se pak stanou dlužníky? Je jich 98 %?“

Cílem náhodně vyřčených čísel je delegitimizovat kvalitativní rozsah problému. Je ale přeci ve veřejném zájmu, abychom měli férově a spravedlivě fungující společnost, kde není možné deklasovat byt' jediné dítě. Společenské instituce by měly aktivně participovat na utváření společenského prostoru, zejména v intencích zmenšování dominance, útlaku a represe a podněcování společenské kooperace, namísto konkurence. Společenské instituce by měly samy zjišťovat a hodnotit, jak společenský prostor funguje a podle toho upravovat svoji politiku (Nussbaum 2006).

Přistoupit k systematickému řešení dětských exekucí odmítla i Fakultní nemocnice Plzeň (dále jen FN Plzeň). Z dat, která nám k roku 2020 poskytla, vyplývalo, že eviduje přes 250 exekucí vzniklých nezletilým. Většinu z nich tvoří nezaplacené regulační poplatky. Přitom ale ústavní soud již v roce 2015 judikoval⁵⁷, že: *„Pokud nedojde k dobrovolnému uhrazení regulačního poplatku za poskytnutí lůžkové péče nezletilému, není v souladu s obsahem Úmluvy o právech dítěte, (...) že by měla být úhrada tohoto regulačního poplatku vymáhána na osobě, která v době vzniku povinnosti jeho úhrady byla nezletilá,“* píše se v dokumentu. Jinými slovy – vymáhání regulačních poplatků po dětech je protiústavní. Dle výkladu FN Plzeň lze konstatování Ústavního soudu však uplatnit pouze v jednotlivých případech – pokud se jedinec aktivně brání, a to prostřednictvím advokátky/advokáta, potom je FN ochotna se dohodnout a dětskou exekuci zastavit. Na požadované plošné zastavení prý postup vztáhnout nemohou.

Slovy právníka FN Plzeň je prý překážkou tzv. péče řádného hospodáře, s níž musí státní instituce hospodařit. Stejně argumentovaly PMDP a obce a vyjádřily obavu z případných sankcí za porušení této povinnosti. Je to však jednostranný výklad, když instituce nevymáhá pohledávky, nemusí toto automaticky znamenat porušení povinnosti péče

---

⁵⁷ Zdroj ÚS nález sp. zn. II. ÚS 728/15.

řádného hospodáře. Vymáhání nedobytné pohledávky by totiž mohlo být v rozporu s náležitou péčí též, neboť na vymáhání musejí být vynaloženy náklady spojené s podáním žaloby, právním zastoupením, soudním poplatkem, a i následným exekučním vymáháním, které nejsou v případě některých dlužnic a dlužníků reálně návratné. Převládající paralýza výkladu péče řádného hospodáře je důsledkem opačného extrému let devadesátých, kdy odpovědnostní vztahy správců majetku selhávaly (Uhl 2021: 5). Tato absolutní důslednost ve své vyhraněné podobě brání pragmatickým řešením (Uhl 2021: 5) a dopouští se újmy na nejzranitelnější části populace.

4.3.2 Všudpřítomnost punitivního aparátu a nového paternalismu

Řízení chudoby se dnes uskutečňuje prostřednictvím rozptýlené sítě aktérů, kteří se nacházejí v kvazi tržních vztazích a mají za úkol vnést do života chudších disciplínu (Soss, Fording a Schram 2011). Trestní logika byla importována do programů a služeb, s kterými by původně tuto myšlenku snad nikdo nespojoval. Neoliberalismus pro skupiny deklasovaných, vyloučených a chudých vytváří měřítko *prisonfare* (Wacquant 2010) – určité skupiny obyvatel jsou častěji nebo markantněji penalizovány pouze z důvodu příslušnosti ke konkrétní sociokulturní nebo socioekonomické kategorii. V praxi to znamená, že více podléhají kontrolám, nedůvěřivosti a sankcím, což je následně často uvrhá do situací, k jejichž řešení mají velmi limitované možnosti. Dětské dluhy se objevovaly napříč třídní strukturou společnosti, nejvíce samozřejmě ale dopadly na děti z rodin, kde se objevovala momentální nebo dlouhodobá nestabilita, chudoba, patologie. Díky exekucím zůstaly tyto děti uvězněny na okraji společnosti a staly se rukojmími neoliberálního státu, který na ně následně v brzké dospělosti poukazoval jako na ty, co se dostatečně nesnažily.

Aneta: „Adélka ne, sestřenice, minulej tejden, když jeli se školou, a ona je v první třídě ne, odchytl je revizor, když akorát nastoupili, a protože ona si nezvládla dojít štípnout...jak jich tam bylo hodně, ne... Celá třída když pak vystupovala, čekala, až revizor Adélce vypíše tu pokutu. [...] strašně plakala a úplně křečovitě držela

ten nešťápnutej lístek v ruce. [...] přede všema dětma. [...] podle učitelky se nešlo s revizorem nějak domluvit, nevím...“

Frída: „[...] To jsme ještě neměly se ségrama občanky a nechtěly jsme jim [revizorům] nic říct, nechtěly jsme pokutu, tak skrz to zavolali policajty. Nebo já tomu moc nerozuměla, jsem byla malá, ale ségry... No, těm [policii] jsme nechtěly taky nic říct, tak nás odvedli tam na stanici, víš, dokud prej nepřijdou pro nás rodiče. [...] normálně jako zadržený jsme byly. Chvíli jsme ještě nadávaly, ale pak jsme jim číslo řekly a přišla máma. [...] Tak 10 mi mohlo bejt. [pozn. starším sestřám klientky bylo 12, 13 a 14 let]“

Berta: „Vždycky vim, že budu první [při kontrole] a já vždycky mám plzeňskou...ten pocit mého úspěchu (směje se)“

Při prezentaci takových a obdobných příkladů na schůzkách s PMDP, radními, právníky apod. se badatelka vždy dozvěděla, že příkrý přístup je výchovný, nutný a správný. Stát a jeho představitelé mají povinnost vnést do života jednotlivců disciplínu a vymezovat jim hranice, aby pak nebyli přítěží, ale jako kompetentní tržní subjekty mohli fungovat v neoliberální společnosti (Soss, Fording a Schram 2011). Podle nového paternalismu nemá nejen dítě, ale ani dospělí, schopnost vědět, co je v jeho nejlepším zájmu, a musí si vypěstovat sebekázeň potřebnou k tomu, aby na základě tohoto poznání účinně jednalo. Představitelé institucí nebo státu jsou v lepší pozici, aby věděli, co je v nejlepším zájmu dítěte. A ve své pozici mají morální povinnost podle těchto znalostí jednat. Musí využít své legitimní autority a řídit a dohlížet způsobem, který pomáhá (Soss, Fording a Schram 2011: 23-24).

„A já se ptám, či je výchovné, když se dítě dopustilo nějakého protiprávního činu, řešit to jen s jeho rodičem, že dítěti se nic nestane a bude jezdit nadále MHD? [...] Čím je delší doba mezi tím, kdy si to dítě uvědomí a tím výkonem toho trestu, to je prostě blbě, žejo.“

„[...] Vy si myslíte, že je výchovné ty děti z toho vynechat? [...] Pojede [po potrestání] i druhý den to dítě načerno, nebo ne?“

Úkolem neoliberálního státu již není garantovat práva všem občanům, ale sankcionovat a trestat (Janebová 2020). To v důsledku znamená, že paternalistická neoliberální rétorika není k sociálním problémům překvapivě ignorující, nýbrž moralizující (Hamann 2009; Soss, Fording a Schram 2011). V politice ekonomické racionality převládá přesvědčení, že chudí nemají dostatečné kompetence k tomu, aby mohli spravovat své vlastní záležitosti. Chudí sice mohou rozpoznat, co je v jejich zájmu, ale chybí jim disciplína potřebná k tomu, aby "chování odpovídalo záměrům" (Mead 1997: 5). Nástrojem k dosažení jsou buď již zmíněné opakované sankce, nebo různé preventivní aktivity, které ve svém důsledku zosobňují paradox doby. Prevence v daném případě mají různé podoby – od besed s revizory ve školách po obrázkové materiály (Příloha č. 3), komiks o černých jízdách ústící v morální ponaučení (Příloha č. 4)⁵⁸. Komiks samotný je prezentovaný jako edukační pomůcka pro sociální a vzdělávací služby pracující s dětmi a dospívajícími. Na místě je třeba připomenout analogii pravé a levé ruky státu, kdy dominantní instituce vytváří amorální a asociální problém v podobě dětských exekucí, přičemž vyzývá sociální služby, nevládní organizace a školy k tomu, aby paralelně s jejich stávající praxí generování dětských dlužníků, distribuovaly komiks a tím zmírňovaly dopady jejich punitivní logiky. Namísto pohrůžek v podobě exekucí za jízdu hromadnou dopravou bez lístku na debatě s revizory ve školní tělocvičně, badatelka shledává dostupnější a pro společnost i ekonomicky výhodnější řešení, neb konsekvenci dětských exekucí pak trpí sociálně i ekonomicky celá společnost.

Výchovné apely a abstraktní pohrůžky směrem k dětem z prostředí, kde přetrvává nějaký momentální nebo dlouhodobý nestandardní stav, logicky nefungují. Dětské klientky a dětští klienti často vypovídali, že v době záchytu se např. stěhovali a informace o pokutě dorazila na starou adresu, rodiče se rozváděli, zákonní zástupci ztratili zaměstnání a děti se bály svou

---

⁵⁸ Advokátní komora vydala v roce 2020 komiks „Jak Katku dostal dětský dluh“, kde je dítě v podání zlobivé Katky vykresleno, jako nezodpovědné, dluhy účelně generující. Fragment diskuze autorů a kritiků např. zde: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/laska-kritika-advokatni-komora-komiks.A200113_160838_domaci_zaz. Navštíveno dne 13. 4. 2022.

pokutou přihoršovat nestabilní ekonomickou situaci domácnosti, nebo byla rodina z důvodu výskytu různých sociopatologických jevů, či jejich kombinací, zcela dysfunkční. Počínání dítěte žijícího v takovýchto podmínkách povede i druhý den a dny další k jízdě na černo, pokud se bude muset dostat do školy nebo ze školy. V tomto světle se výše zmíněné moralizující soudy odtržené od reality chudších domácností, jeví jako absurdní a stigmatizující, přičemž stejně absurdní je i chování dopravních podniků a města Plzně, kteří zcela bezprecedentně přebírají role represivních orgánů, vychovatelů a normalizátorů, které jim nenáleží.

Dětství není jen proces individuace, ale i životní etapa socializace, kdy se dítě stává členem společnosti a utváří pak její budoucí charakter. Opakované pokutování a žaloby, které mají dítě ponaučit a napravit, působí zcela opačně, integraci do společnosti zamezí a vytlačí dítě na okraj, daleko od zdrojů a možností. Podle Jocka Younga (2007) je současný systém charakteristický uvalováním nepřiměřené odpovědnosti za porušení pravidel a snadným uchýlováním se k punitivitě. Penální systém dokáže z pár jízd na černo vytvořit statisícový nebo i milionový dluh. To je okamžik, kdy se jednoduché potrestání stává mstou.

Frída: „[...] Jak tam můžu mít přes devadesát tisíc?“

Irja: „Od 2014 jsem splácela aspoň pět set měsíčně, už na střední díky brigádám, a teď mi přišel papír, že to mám vyplacený, a když jsem tam volala, tak mi řekli další částku, nějakých 26 000. [...] Já byla na tom, že u jednoho exekutora se mi to sloučilo a já mám jakoby tři pokuty u dvou exekutorů? [...] Celkem teda víc jak 60 000 Kč.“

Míša: „Tatínek je ve výkonu trestu.“ [...] mamince se snažím od 15-ti brigádama pomáhat [...] Dluhy na jízdny mám asi od svých osmi let. [...] Bydlíme mimo Plzeň, kam ale se segráma jsme dojížděly na základku. Maminka někdy prostě neměla na jízdenky [...] a co, jsem měla jít s malejma ségrama osm kiláků každý ráno pěšky do školy? [...] Celkem je to přes million.“

Izzy: „Máma brečí, ani nemůže zavolat. [...] Betyně [13 letá Izziina sestra] zmrazilý [exekutoři] účet. [...] Chodily tam mámě teď výplaty a nebude na Vánoce...“

[Bety měla exekuci za jízdu bez dokladu u dopravních podniků. Rodina 18. 12. díky zmražení jejího dětského účtu exekutorem, kam chodila i mámina výplata, a díky chybnému postupu bankovní úřednice, byla na několik dní odříznuta od veškerých finančních zdrojů.]

Problém části politiků/političek a představitelů/představitelky institucí není v tom, že by byli záměrně zlí. Je v tom, že nechápou každodennost jiných lidí, kromě těch, s kterými sdílí stejné nebo blízké socioekonomické a kulturní pole. Jiné žití je jim natolik vzdálené, že jejich problémy považují až za nereálné. Pravděpodobně tolik nevdává, že bývalý ředitel PMDP neměl zcela vzhled do pohledávkové agendy, více zarážející ale je, že nedokázal dohlédnout konsekvence počínání své společnosti, resp. je popíral. Ne v každém velkém městě je běžné žalovat dětské jízdy na černo, např. Brno tak nečinilo, a proto tam problematika dětských dlužníků, konkrétně ve věci jízdného, zcela absentuje. Žalování dětských jízd bez lístku je arbitrární čin závisející na rozhodnutí a morálce dané instituce. Neoliberalní paternalismus redukuje občanství na tržní roli, kdy politikou podniku je hlavně generovat zisk, poskytování veřejné služby občanům a dalším členům společnosti je upozaděno, nebo zcela zapomenuto.

„[...] jsem přesvědčen, že takové případy nejsou, protože my, pokud žalujeme, tak žalujeme průběžně. Tedy i ve věku mladistvých. Druhá věc, neznám tvář ani jméno člověka, který by měl u nás milionový dluh při vstupu do plnoletosti.“

Neoliberalní reformy posílily schopnosti státu sloužit trhu, restrukturalizovaly jeho fungování na základě tržních principů a rozšířily jeho působnost prostřednictvím spolupráce s organizacemi občanské společnosti (Soss, Fording a Schram 2011: 6). Například taková knihovna, kulturní esence, místo rozvoje ducha i mysli, a přitom též svázána rigidními postupy. Renata díky prvnímu legálnímu zaměstnání v 21 letech zjistila, že má exekuci z roku 2008 (z osmi let) a oprávněným je Knihovna města Plzeň. V osmi letech z důvodu stěhování nevrátila do knihovny dvě knížky a k dnešku dlužila přes šestnáct tisíc korun. Advokát knihovny zpočátku odmítal kompletní zastavení exekuce a v návaznosti na to začala exekuční kancelář posílat výzvy o zaplacení celé částky. Kauza nakonec dopadla ve

prospěch Renaty, advokát si ale neodpustil „*poznámku na okraj*“, jak sám konstatoval.

„Můj klient [knihovna] se s požehnání zřizovatele [města Plzně] velmi detailně a pečlivě věnoval akci „Milostivé léto“, oslovili jsme všechny dlužníky v exekuci – bohužel s minimální reakcí dlužníků učili nás, že „právo přeje bdělým“ – bohužel mnozí skutečně „spí“. Rozhodně ani můj klient ani já nechceme zneužívat situace, ale to musejí jít vstříc i dlužníci.“

Paternalismus je autoritativní vztah založený na nerovném postavení a moci, zastavením exekuce jakoby svou pozici advokát na chvíli ztratil, a proto musela být narovnána alespoň rétoricky, připomenutím, že Renata mohla využít akce Milostivé léto, a tím pokorně přijmout a zaplatit svou část odpovědnosti za exekuci. Badatelka je přesvědčena, že děti, které nezpůsobily úmyslně přestupek nebo trestný čin, nenesou za exekuci žádnou odpovědnost a takových exekucí mají být plně zbaveny. Nemají platit ani část exekuce v akci Milostivé léto, do které navíc nespádají původně veřejnoprávní závazky přeprodané soukromým firmám, nemají mít ani v dospělosti možnost rychlejší insolvence za 3 roky, jak bylo uzákoněno. Jejich exekuce mají být prostě a jednoduše zastaveny a zaniknout. Netřeba hledat zástupné nástroje, které narovnají stav částečně, a navíc nepoměrně a nespravedlivě.

Diskurzivní obrat od sociálního pojetí životních rizik ke konceptu osobní odpovědnosti znamená odtržení se od strukturálního chápání trestání, které spočívalo v přesvědčení, že trest je výrazem selhání společnosti, a že je to společnost, která by se následně měla snažit preventivně řešit příčinu vzniku trestu, resp. společenského problému (Fassin 2016, Mertl 2017). A následně případně pracovat na rehabilitaci dané osoby, aby se mohla začlenit zpět. Toto strukturální pojmání bylo vystředáno představou, že trest není symptomem sociálních problémů, ale naopak je jejich řešením, protože se jedná o jednoduchý a účinný nástroj, který lze využít jako motivace. Sankční politika ale nedopadá pouze a domněle na jednotlivce, na „viníka“, a je pouze jeho odpovědností, tresty v podobě dětských exekucí dopadají na celou společnost. Jsou to

společenské újmy, na jejichž řešení musí být vynaloženo nezměrné úsilí orgánů sociální práce a další finance z veřejných rozpočtů. Efektivní systémy, které slibují zastánci tržních reforem, se běžně ukazují jako těžkopádné a neefektivní (Soss, Fording a Schram 2011: 19). Pokud bych měla závěrem parafrázovat Fjodora Dostojevského, civilizovanost společnosti lze posuzovat dle přístupu k sociálním problémům a vhodnosti jejich trestů.

4.3.3 Eroze solidarity a é(pa)tos osobní odpovědnosti

Opakovaně v textu výše badatelka poukazuje na dobře známou skutečnost, že během druhé poloviny sedmdesátých let, a zejména v osmdesátých letech 20. století, došlo k tzv. neoliberální revoluci, kterou je potřeba chápat ve smyslu diskurzivního obratu od sociálního pojetí životních rizik ke konceptu osobní odpovědnosti (např. Fassin 2015; Mounk 2017; Soss, Fording a Schram 2011; Wacquant 2009, 2010). Základní odpovědností každého z nás je to, že jsme zcela a stoprocentně odpovědní za to, jak se vyvíjí náš život. Mantra, která byla původně pouhým politickým heslem, byla následně úspěšně koptována do společenských teorií, vládních programů a praktické politiky. Sociální vědci a historikové plní své publikace posledních třicet let snahami charakterizovat náš politický a ekonomický okamžik. Podle různých autorů žijeme v „rizikové společnosti“ (Beck 2004), v kentauřích státech (Wacquant 2012), v hegemonním politickém projektu (Harvey 2007) apod. Každý z těchto popisů upozorňuje na důležité aspekty naší doby. Podle mého názoru však všichni zanedbávají další, stejně důležitou vlastnost nedávných společenských a politických změn. Mounk (2017) dle badatelky přichází s označením, jež reflektuje to, jak se právě pojem osobní odpovědnosti stal ústředním bodem našeho morálního slovníku, filozofických debat a představ o spravedlnosti (Mounk 2017). Mounk (2017) říká, že nyní žijeme ve „věku odpovědnosti“.

Badatelka považuje za důležité zdůraznit, že je do jisté míry správné připisovat lidem odpovědnost, vlastní rozhodování a případnou reflexi

konsekvencí. Velmi však záleží na kontextu a povaze činu. Stejně, jak píše Young (2011), nelze popřít, že existují strukturální nespravedlnosti, které vytváření rozdíly v kvalitě i počtu možností, ze kterých (ne)mohou, zejména jednotlivci z nižších sociálních pozic, čerpat. Pro lidi na různých sociálních pozicích platí různá pravidla a mají k dispozici různé druhy zdrojů, které (ne)mohou mobilizovat (Janebová 2021: 133). Není tedy logické manifestovat osobní odpovědnost jako univerzální kvalitu morálního a úspěšného života. Avšak obsah pojmu osobní odpovědnosti podléhá době, prostoru a mocenským zájmům a zneplatňuje předchozí tvrzení.

Obsahová neukotvenost činí pojem lehce zneužitelný (Fromm 1969) a poplatný. Jen v českých a britských a amerických základních jazykových příručkách⁵⁹ nacházíme různé definice osobní odpovědnosti, některé z nich jsou navíc zcela protichůdné a rétoricky zapadají na opačné póly pravolevé rétoriky. Tři následující se opakují nejčastěji. První dvě definice reprezentují neoliberální jazyk individuální odpovědnosti, když říkají, že *odpovědnost může být chápána jako vina připisovaná za něco, co se odehrálo v minulosti* anebo v případě dalším se jedná o *vlastnost osoby činit dobré úsudky a správně jednat a rozhodovat se*. Problém s takovýmto rámcem odpovědnosti je několikerý (Mounk 2017): zamlčuje všechny další společenské hodnoty; odvádí naši pozornost od strukturálních faktorů; zužuje důležité politické otázky na hru na vinu; predestinuje, že existuje skutečný důvod zacházet s (údajně) odpovědnými lépe než s (údajně) nezodpovědnými; podporuje udržovat postavení moralizujících. To ilustrují i segmenty z citací reprezentantů/reprezentantek institucí odpovědných za generování dětských dluhů.

„To není dobře z toho ty děti vynechat. Takhle to nefunguje. Jak k tomu přijdou ty odpovědné domácnosti, které to s dětmi řešily?“

---

⁵⁹ Internetová jazyková příručka 2008-2022, dostupné na: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=odpov%C4%9Bdnost>. Slovník spisovného jazyka českého, 2011, dostupné na: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=odpov%C4%9Bdnost&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>. Oxford Learner's Dictionary, 2022, dostupné na: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/responsibility?q=responsibility>.

„Jde o zodpovědnost. Morálně s tím nesouhlasím, byť se může zdát, že jsme herodesové, kteří ubližují dětem. Jsou to většinou děti z nepřizpůsobivých rodin. [...] Neuhradili nic. Je logické, že potom to vymáháme po dětech, když dosáhnou dospělosti.“

„Stěžovatel dodává, že výklad soudu by byl v budoucnu zneužíván nezletilými, popř. jejich zákonnými zástupci k účelovým tvrzením směřujícím ke zproštění se odpovědnosti za porušení přepravních podmínek. Ochrana práv nezletilého není a nesmí být absolutní. V daném případě by byla ochrana práv nezletilého nadhodnocena na úkor ostatních subjektů, resp. na úkor práv stěžovatele, na úkor vlastnického práva i práva svobodně podnikat.“ (ÚS 1864/16 dne 28. listopadu, BOD 7)

„Dobrý úmysl chránit děti však může zrodit generaci [...] nezodpovědných sobců.“

Úsilí neoliberalismu zdůrazňovat individuální odpovědnost má za cíl jediné – zbavit odpovědnosti za řešení sociálních problémů struktury a tím depolitizovat sociální problémy (Etherington, Jones 2018). Zatímco starší generace si myslely, že odpovědnost zahrnuje povinnost pomáhat druhým, koncepce odpovědnosti, která nyní převládá, je hluboce represivní (Mounk 2017) a moralizující. Aby ale mohla být hodnocena odpovědnost v intencích morálního jednání, musí mít subjekt na výběr z více vhodných možností, musí mít volbu jednat, bez omezování jiným subjektem nebo okolnostmi a musí mít kapacitu a schopnost své jednání řídit (Sokol 2010). Omezovat možnosti a volbu mohou různé prvky kontextů a jejich shluk (etnikum, rasa, socioekonomický status, rodinné zázemí apod.), zároveň konsekvence v podobě dětských exekucí nebylo v objektivních možnostech subjektů dohlédnout.

Irja: „...to bylo, když jsem nastoupila na střední, hned myslím. Přišli do bytu exekutoři, že nám vezmou věci. Já ani máma jsme nechápaly [...] Tak, domluvila jsem se, že to budu platit z brigád a z praxe...“ [Irja měla 4 nezaplacené jízdy MHD z prvního stupně. Exekuce činily přes 60 tis. Kč a vše vyplatila.]

Irji máma: „Tak já jsem nevěděla, že to i u dětí může dopadnout takhle. Víte, že jsem to pak chtěla jako vzít na sebe, aby ty exekuce převedly na mě, z holek, ale

to nešlo. Tak jak nejde, nejde. [...] Tak voni [dcery] za to nemohly, že jsem tenkrát zůstala na mateřský sama...“

Elen: „Já to vůbec nechápu. To je moje? Jak jsem to měla vědět?“ [Elen se ve 13 letech z lustrace dozvěděla o exekuci u FN Plzeň. Její závazek vznikl v době, kdy jí bylo pouhých několik měsíců].

Frída: „[...] Máma nechtěla, abych chodila do školy, no na pomůcky nic, na oblečení, hygienu nic nedala, to od Vás jsem měla do začátku. [...] A ty dvě pokuty jsou ze září a listopadu, myslím, než jsem našetřila a měla pak plzeňskou. [...] Tak já chodila na střední a z toho exekuce...“

[Frídaův případ se dostal až k Ústavnímu soudu, neb v době oněch záchytů již navštěvovala střední učiliště a bylo jí 15 let.]

Piha: „Dlouho jsme bydleli na Naději [azylový dům]. [...] Ať byl, jaký byl, bylo to nejlepší, když s náma žil holek táta [pozn. Biologický otec Pižiných třech mladších sester]. [...] Jak máma začla víš co [stala se drogově závislou a začala dělat sex byznys], stěhovaly jsme se po celý Plzni, nechávala nás u cizích, víš u ní, u který, občas u báby [...], přišly jsme o všechny věci, věci do školy, oblečení, jak nás odněkud někdo vyhazoval nebo jsme to, nešlo to zas všechno pobrat [...] dyk, neměly jsme ani na jídlo, natož na jízdenky.“

Piha: „[...] Nikoho to nezajímá... S tímhle a normální práce?“ [Piha z výpisu zjišťuje, že má přes 400 tis. Kč na exekucích u PMDP]. „To mi nemůžeš pomoci, to nikdo...to, já nevím, jen chci vědět, jako proč mě, já [...], kdo s tím jako něco udělá? Všechno se na mě vys...., nemůžu nic, jsem neexistující člověk“

Poslední, třetí ze tří, z výše předestřených slovníkových definic odpovědnosti obsahuje *povinnost něco dělat nebo řešit ve vztahu k nějaké situaci či osobě* a reflektuje pozici a možnosti nás, kteří daný jev sledujeme, stejně jako těch, kterých se situace přímo dotýká. Je tedy třeba brát v úvahu, zdali v konkrétních případech neexistuje nějaká „vyšší“ společenská odpovědnost, jež by měla zasáhnout. Konkrétní jedinci a skupiny disponují vyšším vlivem a mohou rozhodovat, nebo alespoň rozhodování ovlivňovat. Proto je třeba otřásat jejich petrifikovaným pojetím fungování společnosti a upozorňovat na to, že takovéto nastavení odpovědnosti není nic jiného než etický postulát zdůvodňující tendenci

autorit trestat (Fromm 1969: 123), a že označovat jako nezodpovědné ty, kteří mají omezené možnosti volby či možnosti jednat, je jen další z forem útlaku, se kterými se chudí setkávají (Janebová 2021: 132). Však uznání, že soužití lidí funguje nejlépe, když mají jistotu, že k nim budoucnost nebude zbytečně krutá, i když by během cesty někde např. přišli o práci, narodili se do nestabilních podmínek nebo jejich rozhodnutí nebylo momentálně nejvhodnější, je přece základem nejen společnosti, ale i všech nukleárních vztahů. Do určité míry je tato myšlenka obsažena i v citaci ředitele PMDP.

„Takže nevím, proč bychom měli pomíjet jejich povinnost platit za veřejnou službu. [...] Osobní zkušenost, jestli dovolíte, když moje dcera jela zadarmo, tak prostě přišla domů, a byť to pro ni byl stresující zážitek, tak jsme prostě uhradili pokutu. Umím si představit, jak takové situace nastávají, ale nevidím důvod, proč by neměly být řešeny zcela standardním, přirozeným, normálním způsobem fungující rodiny“ (Kraus, ředitel PMDP).⁶⁰

Důležitým momentem, který můžeme ve výpovědi identifikovat, je naznačené uznání, že se dané situace stát mohou. Ukazuje se, že se stávají napříč socioekonomickými třídami. Takové uznání zakládá rovnocenný vztah a přibližuje nás spravedlivé společnosti, tak, tak jak jí popisují Fraser a Honneth (2004). Zneuznání však přichází v druhé části výpovědi, a to použitím moralizujících adjektiv, která mají popsat odpovědnou rodinu – ta řeší věci standardním, přirozeným, normálním způsobem, jakoby výchozí podmínky pro vypořádání stavu byly univerzální. Takový přístup nás vrací do stavu zneuznání, do stavu statusové podřízenosti, kdy institucionalizované kulturní hodnotové vzory (Fraser, Honneth 2004: 53) brání v pochopení odlišného kontextu. Napříč sociálními třídami a kontexty se samozřejmě hodnoty, vnímání, očekávání i jednání mění. Skutečnost, která se jedné skupině zdá možná, logická, standardní, normální, funkční, nelze nereflexivně uplatňovat na skupinu

---

⁶⁰ Citace vychází z rozhovoru v Českém Rozhlasu Plzeň a jeho následného přepisu, 2016. Český rozhlas Plzeň. Plzeňský dopravní podnik šikanuje seniory a zadluhuje dětské černé pasažéry, radní by měli praštit do stolu. Dostupné na <https://plzen.rozhlas.cz/dalibor-hapl-plzensky-dopravni-podnik-sikanuje-seniory-a-zadluhuje-detske-cerne-6740248>.

jinou, obzvláště pokud je jejich vzájemné postavení v rámci sociálního pole asymetrické. Na základě vlastní žité reality máme tendenci konkrétní jevy v komparaci se skupinou z jiného socioekonomického nebo sociokulturního prostředí rámovat jako (ne)přirozené (Bourdieu 2010). Hodnotíme a zjednodušujeme, což je do jisté míry běžné a přijatelné. Zároveň je též běžné svou pozici revidovat a o jiných obsazích přemýšlet, ne je pouze traktovat nejasnými pojmy, jako například „(ne)standardní“, „(ne)přirozený“ nebo „(ne)normální“. Uchylování se k jednoduchému binárnímu dělení ignoruje fakt, že problém, resp. jeho řešení, je třeba hledat na obou stranách pomyslné společenské linie (Young 2007: 22).

Stejně, jak sděluje v rozhovoru antropoložka Lucie Trlifajová⁶¹, i autorka disertace se domnívá, že snad většina představitelů a představitelk politik a institucí nemá intencionální záměr drtivě penalizovat chudší vrstvy obyvatelstva, problém spíše shledáváme v tom, že nedokáží dohlédnout, jak náročné, nemožné nebo neprioritní jsou pro ně situace, jež jsou pro jiné standardní sankcí například. Vycházíme ze stejných zkušeností, když slýcháme, že zaplatit jednotky tisíc přeci jde. Možná bude nutné se trochu uskromnit, pro jednu, ale to k sankci patří. Dopad musí být trochu citelný. Jenže, zatím co vrstvy vyšší výdaj v řádu jednotek tisíc prakticky ani nepocítí, lidé v ekonomické nestabilitě mnohdy nemohou vydat ani sto korun. To, co některé může zruinovat a jiní si ani nepovšimnou, nevede ke spravedlnosti, nejedná se o rovně nastavené podmínky. Je to dvojí metr, který se jen mantra o osobní odpovědnosti snaží překrývat.

Stranický způsob vykládání lidských skutků můžeme ve výpovědi ředitele PMDP identifikovat i při deskripci přepravy dcery, která dle citace výše využila hromadnou dopravu „zadarmo“. Pravděpodobně, pro jiné zákazníky a zákaznice dopravního podniku, by byl použit překlad např. jeli „na černo“. Ale eufemismus „zdarma“ je neutralizační technikou, která přerámovává fakt porušení pravidel do přijatelnější podoby, a to jak pro

---

⁶¹ Dostupné na <https://a2larm.cz/2022/05/nebavme-se-o-socialnich-davkach-ale-o-danich-a-vysi-mezd-rika-lucie-trlifajova/>. Navštíveno 17. 6. 2022.

osobu mluvčího, tak pro veřejnost. Člen/ka rodiny vysoce postaveného manažera nejezdí „načerno“, „bez lístku“, nebo „neporušuje přepravní podmínky“. Kognitivní mechanismus privilegovaných hbitě nahrazuje dočasné „morální rozvolnění“ (Bandura, Barbaranelli, Caprara a Pastorelli 1996) rétoricky obratnou formulí. Takovéto verbální neutralizační techniky jsou pro bílé límečky typické. Zjevný konflikt mezi postulovanými hodnotami, normami a zákony je obratně jazykově minimalizován a k osobnímu selhání tudíž nedošlo. Navíc, tím že došlo k okamžité nápravě, je domněle legitimní použít označení vyhýbající se jakékoliv konotaci obsahující překročení norem nebo pravidel. I takto konstituuje (Althusser 1971) a racionalizuje neoliberalismus sociální realitu a udržuje svou dominanci.

4.4 Konsekvence dětských dluhů

Dluh má na první pohled jasnou konsekvenci v podobě nutnosti jej splácet. Základní, hluboko zakořeněná představa, která ale nemá nic společného s řešením ekonomického vztahu. Spíše než o finanční závazek se jedná o závazek morální (Graeber 2012: 6-7). Dluhy se mají splácet je působivý morální imperativ, nicméně konkrétně u dětských dluhů je z pohledu badatelky tato morálně ekonomická povinnost více než diskutabilní. A o tom bylo nutné přesvědčit odbornou i laickou veřejnost. Nahlédnout, jak potřebné je odmítnout dětské exekuce jako legislativní faktum a čelit strukturálním interpelacím (srov. Althusser 1971), které výše uvedený imperativ udržují a posilují. Badatelka upozorňovala, že pomoci dětem a mladým dospělým z jejich dluhové pasti tím, že budeme domlouvat splátkové kalendáře nebo vyjednávat výhodnější formu oddlužení, není cestou. Je to jen roubování jejich života na nespravedlivé společenské podmínky a prohlubování jejich marginalizace. To odporuje principům sociální práce, právnímu státu i zdravému rozumu. Protože, jak už bylo napsáno výše, dětská exekuce není obyčejný finanční závazek ke splacení, ale má mnohem zásadnější a drtivější celospolečenské dopady. Zásadně zasahuje do života dítěte, potažmo jeho rodiny i na úroveň státního blahobytu. To dokazují níže prezentované konsekvence.

Exekuce je mnohdy rozhodným podnětem při volbě (ne)zaměstnání. Pokud se mladí dospělí rozhodnou nastoupit pracovní poměr, vzhledem k okolnostem jsou často vedeni preferovat formu práce „na černo“ a tím se alespoň dočasně vyhnout exekučním srážkám.⁶² Nezáměrně tím však dochází k podpoře šedé ekonomiky a jejím dalším negativním průvodním jevům. S „nehlášenou“ prací je spojena zejména všudypřítomná skutečnost, že za svoji práci nedostanete zapláceno. „Zaměstnanci“ jsou obecně postaveni do pozice prekarizovaných pracujících, kteří mají nejistý a nestabilní příjem, žádné jistoty, čelí různým formám vykořisťování a mají velmi špatné a nedůstojné pracovní podmínky. Zájem zaměstnávat tyto lidi a nehlásit je, je i ze strany zaměstnavatelů. Vzhledem k exekuční situaci ČR musí firmy na zprocesování pravidelných exekučních srážek najímat a platit další účetní nebo se zavalovat administrativou a situacemi, jejichž řešením se nechtějí zatěžovat. Stát v obou případech přichází o daňové plátce⁶³.

I s trendem navyšování minimální mzdy, životního minima a snižování pravidelných exekučních srážek, pomineme-li, že tyto kroky jsou to spíše symbolické, než pro důstojný život citelné, se lidem s exekucemi stále více „vyplatí“ být na sociálních dávkách. I zde na rozdíl od příjmů stát musí vydávat. Nadto, spousta dávek je subvencí nestandardních forem bydlení a byznysu s chudobou, což otevírá etické otázky a přispívá k fragmentarizaci společnosti. Tzv. strádající třída (Prokop 2019) navíc prakticky nechodí k volbám, nemá motivaci čerpat občanské výhody příslušníka/příslušnice českého státu. Dluhy mohou působit i jako kriminogenní faktor – mladí dospělí mohou začít páchat trestnou činnost, aby se materiálně zabezpečili. Pokud si není možné vydělat i mimo legální trh práce, situace je často může vést k nelegálnímu či extralegálnímu způsobu pouliční obživy (od prostituce po majetkovou až násilnou trestnou činnost). S tím jsou spjaté další státní výdaje na vězeňský systém a

---

⁶² Ve výzkumu Medianu padesát tři procent lidí se zkušeností exekuce ve své domácnosti přiznává, že odešli ze zaměstnání a začali se žít brigádami, prací placenou na ruku a podobně. Což potvrzuje závěry dřívějších výzkumů, podle nichž mohlo kvůli exekucím odejít do šedé ekonomiky přinejmenším okolo dvou set tisíc lidí. Prokop 2019: 49.

⁶³ Roční ztráty na odvodech a daních dosahují podle odhadů mnoha miliard. Prokop 2019: 49.

probační a resocializační programy. Navíc ve vězení přicházejí exekuce další, jako např. za neplacení alimentů, zdravotního pojištění apod. Předlužení a exekuce jsou jedním z důvodů vysoké recidivy vězňů v Česku. Osmdesát procent vězňů je zadluženo a vězeňskou prací si nevydělavají ani na pokrytí stále rostoucích dluhů, na „svobodu“ jdou předlužení s vidinou navrácení se ke krádežím či jiným druhům zločinu (Prokop 2019: 49).

Nejistota vzniká i v oblasti bydlení jako základním životním standardu. Dosáhnout na komerční trh s nemovitostmi je samo o sobě komplikované, a pokud daný člověk splácí exekuci, dát dohromady peníze na kauci a poplatek realitní kanceláři je v podstatě nemožné. Navíc, naprostým standardem je, že komerční trh s bydlením požaduje bezdlužnost a své potenciální klienty si lustruje. Ohrožena je i možnost získat městský byt, neboť např. ve městě Plzeň je jednou z podmínek k přidělení bytu neexistence dluhů vůči městu. Přičemž za překážku v podobě pohledávky bývala považována např. i nezaplacená pokuta u PMDP. Nutno podotknout, že příležitost bydlet ztrácí kvůli takové pohledávce u dopravních podniků nejen mladý dospělý člověk, ale i celá rodina. V případě žádosti o městský byt nesmí být dlužníkem vůči městu žádný/á člen/ka domácnosti, tudíž ani dítě. Dostupným bydlením se pak v takových případech pro mladé dospělé stávají ubytovny nebo azylové domy. Obecně nestandardní formy bydlení nejsou podle zákona, a ani prakticky, koncipovány jako stálé bydlení, čímž dochází k vysoké mobilitě obyvatel, absenci domova a pocitu vykořeněnosti.

„*Jaký má vše teď smysl?*“ ptala se informantka, které bylo teprve 19 let. „Její“ několika set tisícový dluh ji uvrhl do hlubokých depresí a přemýšlení o sebevraždě. Podařilo se jí vystudovat, zařídit si standardní bydlení a pak přišly exekuce. Namísto ocenění a podpory pocítila represí a lhostejnost. Není následně překvapivé, že tito mladí lidé ztrácí brzy iluze o společnosti, mají psychické problémy, zpochybňují ideologii práce a vzdělání jako mechanismu sociální mobility a cesty k získání důstojné pozice ve společnosti. Tato situace se může stát dítěti, které se „jen“

narodilo nebo se v průběhu života dostalo do komplikovaných rodinných poměrů. Upírání či popírání práva jednotlivce na důstojnou existenci, či čerpání výhod z jejího narušení, musí být na obecné morální rovině, i na rovině selského rozumu, považováno za naprostou rezignaci na lidství.

I přesto, že již téměř rok máme novelizaci NOZ, která vzniku nových dětských dluhů zamezuje, dluhy novele předcházející stále existují. Badatelka kontinuálně oslovuje a kontroluje veřejné instituce a vyzývá je k dodržování zákona a ústavních judikátů. Některé instituce nadále neumí nebo odmítají problém řešit plošně a odkazují na aktivitu jedinců – ti se musí o svou dluhovou situaci zajímat a aktivně se bránit. Na straně prozatímních povinných však můžeme narážet na problém obdobný. S exekucí nejsou obeznámeni, nebo neví, že je možnost ji zastavit. Problematika dětských exekucí vymizela z mainstreamových politických a mediálních hledáček, neb byla „zalepena“ novelizací NOZ a OSŘ. Přitom je stále neznámá i populaci s širším kulturně politickým rozhledem. Její konsekvence se však nadále propisují do kvality života v naší společnosti.

5 PARTNERSKÉ NÁSILÍ: ZE ZLATÉ KLECE NA „JIPKU“⁶⁴

Odlišnou kapitolou a zároveň bariérou vnitřní k prostředí sociálního vyloučení, se kterou se participantky výzkumu setkávají v hojné míře a která smazává jejich potenciální nebo už existující stabilitu a úspěšnost v sociálním životě, je partnerský vztah, potažmo partnerský život. Jak bude vysvětleno níže, z populace, se kterou badatelka jako sociální pracovnice pracuje již přes deset let, byly v cílech, studiích i zaměstnáních vždy úspěšnější dívky. Nezřídka se ale stávalo a stává, že jejich aspirace utnul nový či stávající partner. Po dobu výzkumu chodily všechny dívky vždy s chlapci a muži ze stejného marginalizovaného prostředí. V tomto tradičním prostředí nadále silně převládá představa nadvlády muže, a to i přes to, když je statusově, socioekonomicky či kompetenčně slabší než jeho partnerka. Vzhledem k absentujícím kapitálům si své postavení vydobývají násilnými formami, nebo iracionálně, různými zákazy, které navíc mohou partnerům společensky škodit. Typicky se jedná o zákaz studia, chození do práce, individuálně do společnosti apod. Dívky se sice zákazům, často i na doporučení obou rodin, podřizují, vnitřně se svou situací ale bojují. To pak vytváří reálnou toxicitu jejich partnerského vztahu.

Fenomén partnerského násilí můžeme z makro pohledu definovat jako vnitřní příčinu vyloučení, na mikro úrovni ji ale badatelka chápe vůči dívkám jako sílu vnější. A to nejen z výše popsaných důvodů, že je výsledkem struktur, že do jejich života vstupuje v určitém věkovém období (ač je v prostředí vyloučení přítomen stále), ale i pro to, že když hledají pomoc, jsou to právě instituce, které ne vždy umí poskytnout adresnou asistenci. Tím, že se z mého pohledu jedná vůči participantkám o příčinu vnější, jim však neupírám aktérství. To ortnerovské (Ortner 2006). Jejich aktérství je možné pouze do té míry, do jaké je jim umožněno okolním

---

⁶⁴ Kapitola částečně využívá vědění a dat již publikovaných in Kupka, Toušek, Walach, Dvořáková a kol., 2019. *Analýza možností a širších souvislostí prevence kriminality v SVL: Koncepční příloha Metodiky prevence kriminality v sociálně vyloučených lokalitách*, konkrétně se jedná o kapitolu *Domácí násilí*, jejíž autorkou je badatelka.

světem (partnery, rodinou, institucemi). Podstatné je zdůraznit, že institucemi nemá badatelka na mysli pouze orgány přímo zainteresované v problematice domácího násilí (policie, sociální služby apod.), ale i instituce ovlivňující kvalitu života dívek obecně, jako např. školy, další služby, zaměstnavatele apod. Ve výzkumu se totiž ukázalo, že čím větší prestiže dívky nabyly (výše nebo doba vzdělávání, oblast zaměstnání, kontakty mimo prostředí vyloučení v sociální síti, volnočasové aktivity, program mentoring apod.), tím emancipovanější jsou a stejně jejich vztah. Kapitola, stejně jako ty předchozí, dokládá, že čím jsou základní společenské zdroje dostupnější, tím větší potenciál důstojného a stabilního života pro své členy společnost má.

Autorka násilí mezi mladými páry na okraji společnosti a násilí v sociálně vyloučeném prostředí nahlíží několika antropologickými a sociologickými teoriemi. Nestaví je do opozice, hledá spíše syntézu, či doplnění jedné druhou apod. Logicky tradičně využívá teorii sociálního učení (např. Gelles 2003) a teorii zdrojů (Gelles 2003; Pikálková 2004). Též je využíváno teorií z oblasti kriminologie a maskulinity, konkrétně např. klasická *strain theory* (Cohen 1965, Merton 1938). Násilí je v určitých případech vysvětlováno perspektivou *exchange theory* (Gelles 2003; Pikálková 2004), celkově rámováno takovými teoriemi, které zohledňují genderové aspekty domácího násilí. V celé práci je domácí nebo partnerské násilí pojímáno jako zastřešující označení pro fyzické, psychické, ekonomické, sociální a sexuální formy násilí (např. Bednářová, Macková, Wünschová, Bláhová 2009; Gelles 2003; Pikálková (ed.) 2004; Yllo 1993).

První zmíněné, násilí fyzické, bývá dobře prokazatelné. To samé bohužel u dalších forem násilí neplatí. Podat důkazy např. o psychickém násilí, o slovním ponižování, zavražďování, vyhrožování, urážení, dozorování a systematické kontrole, je mnohem komplikovanější. Obdobně ponižující, ale těžko průkazný účinek, má i násilí ekonomické. Obětem bývají např. odebrány veškeré finanční prostředky, nejčastěji na provoz domácnosti, o které musí posléze prosit. Ve sdílené domácnosti

ženě nic nepatří, dochází k zamezování ekonomické soběstačnosti, docházení do zaměstnání apod. Návazné odepírání styků s vnějším okolím, rodinou, přáteli a zákaz vycházení z obydlí pak chápeme jako násilí sociální. Spadá sem i nepřiměřená kontrola soukromí, jako jsou časté návštěvy v zaměstnání, dohled nad elektronickou komunikací či až zákaz používání komunikačních prostředků (telefon, počítač, tablet). Poslední z výčtu konkrétních forem domácího násilí je násilí sexuální, které cílí na narušení intimity a integrity těla a oběť je nucena k sexu a dalším sexuálním praktikám.

Domácí násilí se z podstaty věci odehrává mezi stávajícími nebo bývalými partnery, nejčastěji ve sdílené domácnosti. Nikoli však nutně. Osobu ohroženou můžeme nalézt v dalších sociálních kontextech, jež nemusí být na první dojem zřejmé.⁶⁵ V terénu jsem se setkala s matkami žijícími s dětmi v azylovém domě určeném pouze ženám, jež partner, bývalý partner nebo otec dětí pouze navštěvoval, a podléhaly jedné nebo více formám násilí. V některých případech nemusel domácnost ani navštěvovat, ale svou roli si stále násilnický nárokoval – na ulici, po sociálních sítích, ve společném sociálním okolí. Násilí podléhaly a podléhají i mladistvé a náctileté dívky, kdy každý z mladého páru bydlel/bydlí v jiném obydlí, velmi často ještě se svými zákonnými zástupci. Za těchto okolností není z pohledu práva naplněna trestněprávní podstata týrané osoby žijící ve stejném obydlí (a ani definice některých dalších trestných činů souvisejících s domácím násilím) a útoky jsou kvalifikovány jako jiné trestné činy či přestupky. Ve společenskovědním rámci jsou však i takové případy chápány jako domácí násilí a budou tak i pojmány v předkládané práci. Autorka neomezuje pojetí domácího násilí pouze na sdílenou domácnost o minimálně čtyřech stěnách, nýbrž se zaměřuje

---

⁶⁵ Marvánová Vargová a kol. (2008) udávají, že partnerské násilí se odehrává mezi jedinci, kteří jsou či byli spojeni společným soukromím a může se odehrávat nejen mezi páry sdílejícími domácnost, ale také mezi osobami, které spolu nebydlí. Úřad vlády ČR (2015) definuje rovněž domácí násilí jako „veškeré akty fyzického, sexuálního, psychického, ekonomického či dalších forem násilí, k němuž dochází v rodině nebo v domácnosti anebo mezi bývalými či stávajícími manžely, partnery či osobami blízkými, bez ohledu na to, zda násilná osoba sdílí nebo sdílela společnou domácnost s osobou ohroženou tímto násilím— (Úřad vlády, 2015, s. 6).

zejména na povahu partnerského vztahu. Proto je vedle termínu domácí násilí v textu ekvivalentně používán i termín partnerské násilí.⁶⁶

Výskyt domácího násilí v prostředí mezi marginalizovanými úzce souvisí s chudobou, stresem, maskulinní statusovou frustrací, procesem osvojování si ženských a mužských rolí apod. Domácí násilí je tedy podmíněno socioekonomicky, kulturně i genderově. Při výzkumu a analýze dat nebyla autorka schopna striktně oddělovat účinky kulturního pozadí a vliv socioekonomického statusu jednotlivců, a proto stejně jako jiné zahraniční autorky a jiní zahraniční autoři (např. Anderson 1997; Sokoloff, Dupont 2005) perspektivy dále v textu propojuje. Důležité je totiž poznamenat, že varíují nebo kumulují jak formy násilí, tak jejich příčiny. Některé násilí odeznělo s ekonomickou stabilitou páru, jiné se v plíživých formách objevuje i v párech se stabilním socioekonomickým statutem. Nepopíratelně je však domácí a partnerské násilí v marginalizovaném prostředí často spojeno s jedním nebo více strukturálními omezeními – zejména se vzděláním, příjmy, lokalitou, izolací apod. Tyto strukturální charakteristiky však nutně neovlivňují násilí mezi muži a ženami podobným způsobem, monoliticky, záleží, v jaké kultuře se odehrávají, jak se vztahují ke genderu, Iví podíl má samotná rodina a její environment. Badatelka proto nehledá žádný jeden univerzální vzorec, kterým by daný stav vysvětlila, popisuje partnerské násilí na okraji společností z více perspektiv, prostřednictvím více výkladových teorií. Dle ní je to fenomén podléhající mnoha vlivům a v prostředí sociálního vyloučení může být spouštěčem násilí prakticky cokoliv. Což je vlivem stresu, omezených možností, etnického vylučování a dalších faktorů nesporné. Neobhajované nebo obhajitelné, nesporné. Násilí plodí násilí.

Násilí v domácnostech probíhá kontinuálně i nárazově a formy násilí se často prolínají. I v prostředí sociálního vyloučení podléhá domácí násilí vysoké míře latence, avšak v trochu jiném smyslu než u populace

---

⁶⁶ Marvánová – Vargová a kol. (2008) rozděluje domácí násilí na partnerské a mezigenerační. Partnerské násilí definují jako násilné chování v intimních vztazích. Mezigenerační násilí pak jako násilné chování směřující od rodičů k dětem nebo od dětí směrem k rodičům.

nevyložené. Obvykle se tvrdí, že domácí násilí probíhá neveřejně, tzv. za zavřenými dveřmi. Toto tvrzení však při znalosti charakteru sociálně vyloučených lokalit není možné plně přijmout. Neveřejnost incidentů a jejich důsledků není v lokalitách prakticky možná. Ať už z důvodu fyzického stavu domů a bytových jednotek, vícegenerační povahy domácností (v bytě s jedincem či párem žije často i širší příbuzenstvo), všudypřítomnosti návštěv, nebo četnosti šetření veřejné správy a sociálních služeb. Potenciální poloveřejnost domácího násilí ale (ne)překvapivě nijak neovlivňuje snižování jeho latentní povahy. To vychází z obecné podstaty přístupu k partnerskému násilí. Odborníky je zdůrazňován fakt, že veřejnost i oficiální instituce, namísto toho, aby k němu přistupovaly jako k trestnému činu nebo přestupku, jej rámuje buď jako privátní partnerskou záležitost, či v případě zkoumané populace jako „kulturní“, „etnický“ nebo „komunitní“ problém. Zdá se tedy, že tento „respekt“ ke „kulturnímu soukromí“ žen (a ostatních) přispívá k tomu, že ženy jsou ve svých komunitách umlčovány, přičemž neochota organizací zpochybňovat kulturní normy posiluje patriarchální představy o vztazích v menšinových komunitách a činí domácí násilí v podstatě přijatelným (Burman, Smailes a Chantler 2004: 347).

5.1 Násilí a gender na okraji společnosti

Jak již bylo zmíněno v textu výše, kapitola integruje dva přístupy teoretizující domácí násilí – přístup feministický, ten, co reprezentují gender teoretičky a teoretici a přístup strukturální, sociodemografický. Feministický přístup odmítá pojímat partnerské násilí jako genderově neutrální problém a zdůrazňuje, že násilníky bývají ve většině případů muži a oběťmi ženy (Caldwell, Swan a Woodbrowne 2012). Feministické vědkyně a feminističtí vědci tvrdí, že domácí násilí je zakořeněno v genderu a moci a představuje aktivní pokusy mužů udržet si nadvládu a kontrolu nad ženami (např. Dobash a Dobash 1979). Dle pozorování badatelky stojí za to upřesnit, že mezi marginalizovanou populací nejde ani tak o snahy si svou pozici udržet, jako vůbec vytvořit. Neboť spíše absentuje. Násilí slouží jako „alternativa“ k patriarchálním hodnotovým stereotypům (ekonomická

stabilita domácnosti, stálé zaměstnání, uznání živitele rodiny apod.), k těm, které jsou na okraji přítomné v podobě nějakého ideálu, ale reálně se jich nedostává. Motivací pachatelů k násilí je tedy snaha o získání statusu a zhmotnění maskulinní představy o řádném mužství.

Násilí v marginalizované populaci bývá, často a mylně, připisováno na vrub kultuře (Kasturirangan, Krishnan, Riger 2004). Kultura bývá dokonce zaměňována s patriarchátem a skrze něj vysvětlována. Pokud dochází k násilí v etnických nebo přistěhovaleckých komunitách, má kultura často mimořádně vlivnou vysvětlující sílu. Konkrétní případy jsou etnocentricky stereotypizovány na celé skupiny (Bourgois 1996; Pratt, Sokoloff 2005) a je odhlíženo od dalších faktorů, jako jsou např. životní podmínky konkrétních skupin. Jak tvrdí Volpp (2005), chování marginalizovaných skupin je obecně vnímáno jako kulturně determinovanější než chování kultury dominantní. Namísto srovnávání by nás mělo ale zajímat to, jak patriarchát odlišně funguje v různých kulturách (Imeida, Dolan-Delvecchio 1999; Baker, Gregware, Cassidy 1999) a hlavně socioekonomických třídách.

Feministické vysvětlení partnerského násilí, tedy že se násilí dopouštějí převážně muži, a to z důvodu rozvržení moci a zdrojů ve společnosti, bez zohlednění důležitosti socioekonomických faktorů, je v případě sociálního vyloučení nedostatečné. Pro analýzu partnerského násilí ve vyloučené populaci feministický a strukturální přístup nedichotomizují, ale jejich vztah chápou jako nutně synergický, resp. socioekonomický stav zkoumané populace je pojímán jako jeden z hlavních původců násilí nutný k pochopení prevalence domácího násilí na okraji společnosti. Gender interaguje se strukturami etnicity, rodinného a socioekonomického stavu, aby ovlivnil moc ve vztazích, klidně eskalací k domácímu násilí (Anderson 1997). Výzkumy, recentní i starší, zabývající se násilím v rodině potvrzují, že jsou to právě sociodemografické ukazatele

strukturální nerovnosti, které významně ovlivňují sklony k domácím útokům (Anderson 1997; Yoshihama 1999; Sokoloff, Dupont 2005 apod.).

Nejpříznačnějšími rysy sociálně vyloučeného prostředí jsou ekonomická nestabilita, nízký vzdělanostní status populace, prakticky nulové externí sociální sítě. Rodiny kontinuálně čelí finančním rozvahám a nejen v situacích nenadálých výdajů se napětí mezi partnery stupňuje. Prekarizované zaměstnání, dlouhodobá nezaměstnanost, hrozící chudoba, to vše produkuje stres, jehož sublimací pak mohou být nepřiměřené interakce. Vlivem objektivního násilí (Žižek [2008] 2013)⁶⁷, jako je např. opakující se institucionální rasismus, dlouhodobá bytová diskriminace, komplikovaný nebo v podstatě žádný přístup k většinovým zdrojům, vede na individuální úrovni k frustraci, stresu, materiální deprivaci, ústící v násilí subjektivní. Navrhovaná integrovaná teorie naznačuje, že prvky těchto strukturálních činitelů mohou přímo ovlivňovat násilí a jeho podobu, neboť ovlivňují také zdroje moci v mezilidských vztazích, a to v interakci uvnitř vyloučené populace, ale i vně.

Třída, etnicita, gender jsou struktury útlaku, které jsou větší než jednotlivci, jenž je vytvářejí (Mann a Grimes 2001: 11) a jsou nedílnou součástí porozumění domácímu násilí. Bourgois (1996) ve svých studiích o přistěhovalcích v USA a o životě na ulici za onu strukturu útlaku považuje neoliberalismus a doslova jej obviňuje z toho, že násilí na individuální úrovni je jeho důsledkem, důsledkem násilí systémového. Ti, kteří jsou nejvíce vystavení násilným strukturám pak, bez etnografova podivu, násilí páchají na svých nejbližších. Bourdieu to již před ním nazývá tzv. principem zachování násilí. Jakmile je nějaká skupina vystavována ekonomickému nebo sociálnímu útlaku, přenáší jej v jiné formě dál. Žižek personální násilí konceptualizuje jako násilí subjektivní (Žižek [2008] 2013) a

---

⁶⁷ Objektivní násilí má dle Žižeka dvě formy – symbolickou a systémovou. Symbolické násilí se objevuje ve vztazích sociální dominance a podřízenosti a jejich reprodukce, v uspořádání společnosti. Systémové násilí je následkem fungování našich ekonomických a politických systémů (Žižek [2008] 2013)

v interpersonálních vztazích je genderově podmíněno. Spojení násilí a postavení s nízkým socioekonomickým statusem koreluje více u mužů než u žen. Statusové vztahy mezi muži a ženami a používání násilí nejsou genderově neutrální; jsou ovlivněny kulturními názory na maskulinitu a feminitu. Gender teoretičky a teoretici upozorňují, že maskulinita a feminita nejsou individuální rysy, ale vztahové sociální konstrukty vytvořené prostřednictvím sociální praxe (např. Anderson 1997). Navíc tvrdí, že konstrukce mužské identity je obecně obtížnější a nejistější, obzvláště v podmínkách neoliberalismu, který část konkrétní populace zbavil všech socioekonomických jistot. Muži na okraji společnosti stále čelí výzvám patriarchy, které však nemají jak jinak demonstrovat, než zástupnými sociálními praktikami.

Disjunkce mezi aspiracemi a stávající situací způsobuje statusovou frustraci⁶⁸ vedoucí k tomu, že se z postulovaných živelů stávají násilníci. Pomyslné „náklady“ ve smyslu toho, co svým chováním útočník riskuje ztratit, jsou ve srovnání s okamžitým „ziskem“ zdánlivě velmi nízké (Gelles 2000). Původce násilí docílí rychlého uvolnění napětí, získání respektu nebo posílení pocitu sebeuznání. Přehnané zdůrazňování mužství (machismus) násilím představuje v tomto ohledu reakci na zpochybňování jeho genderové identity (Pikálová ed. 2004) a absentující socioekonomické postavení. Ve vypjatém prostředí sociálního vyloučení slouží násilí k dosažení postulovaného genderového převážení a je jím dočasně nahrazen i mužův vyčpělý socioekonomický status.

---

⁶⁸ Tzv. *strain theory* je v kriminologii zpracována např. Mertonem (Merton R. K, 1938) Podle ní disjunkce mezi aspiracemi (respektive očekáváními) dosáhnout určitých cílů (spojených s prestiží a celkovým socio-ekonomickým statusem) a aktuálními „výsledky“ či reálnou situací, která těmto aspiracím neodpovídá, způsobuje bázi pro sklon k delikvenci. Viz též Pikálová, ed., 2004. Mezinárodní výzkum násilí na ženách – Česká republika/2003: Příspěvek k sociologickému zkoumání násilí v rodině. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

5.2 Reprodukce partnerského násilí

Rodina je primárním místem, kde dochází k modelaci rolí. Děti se zde „učí“ nejen násilnému chování, ale i způsobům jeho ospravedlňování, racionalizování (Gelles 2000) a neutralizování. Osvojování role násilníka i oběti se děje nejen skrze přímé vystavení násilí a účasti na něm, ale i tím, jak se o násilí doma a v referenční skupině hovoří. Již malé děti z takového prostředí doplňují do běžných vět vulgarismy, které se doma opakují a které neumí nahradit z důvodu omezené jazykové vybavenosti, stejně jako podléhají negativním náladám a jejich eskalaci, neb z důvodu všudypřítomné domácí tenze jinou formu sublimaci neznají. Stejně tak partnerské násilí se pak v prostředí sociálního vyloučení objevuje mezi poměrně mladými páry, již u žáků a žákyň druhých stupňů základních škol. Není to nijak překvapivé. Děti jsou narozené a socializované do prostředí s různými projevy a vlivy patologií. V rodině probíhá mezigenerační přenos vzorců jednání a souběžné vyrůstání ve vyloučené lokalitě více podnětné není. Děti jsou kontinuálně vystavovány působení vnitřních i vnějších exkludujících mechanismů.

Rodinné vztahy, respektive charakter rodiny jako instituce a k tomu ještě umístěné na okraji společnosti, jsou jedním z původních katalyzátorů domácího násilí. Čas trávený dohromady je intenzivní, dochází k nevyhnutelným interakcím a konfrontacím, odehrávají se zde důležité rozhodovací procesy, dochází k obnažení intimity a osobnostních rysů. Stresové podněty jsou všudypřítomné. Někdy je stres přirozenou součástí vývoje a patří k jednotlivým rodinným etapám (narození dítěte, nemoc aj.), někdy je způsobován externími faktory v podobě ztráty zaměstnání, problémů ve škole, rozporů s institucemi apod. (Vymětalová 2001). Obyvatelé vyloučených lokalit navíc žijí v prostorové a sociální izolaci, takže širší příbuzenstvo, které ne výjimečně tvoří i sousedstvo, jsou mnohdy jediní, s nimiž udržují sociální vztahy. Dynamika sociální sítě je ze společenského hlediska spíše nepodnětná a z hlediska zdrojů nezisková. Všichni mají obdobně nízký status, existenční problémy a omezené možnosti.

Důsledkem toho příbuzní vytváří pevnou sociální síť. Vedle její podpůrné kvality přinášejí však úzké příbuzenské vztahy i vysokou míru sociální kontroly. Domácnost ztrácí sféru soukromí a pocíťovaný nekomfort může ústít v partnerské konflikty. Přítomnost příbuzných nelze regulovat podle vlastních preferencí. Hlavní rolí sociální sítě je její ekonomická funkce a „otevřené dveře“ jsou jednou z jejích podmínek. Všichni vědí, kdo a kdy bere výplatu, neboť členové a členky domácností často pracují u stejných zaměstnavatelů, stejně tak vědí, kdy chodí dávky, protože jsou odesílány poměrně stejně, anebo se to pozná z nákupu, který si rodina nese domů, nebo dle vůně na chodbě, co se akorát vaří. Být součástí sítě znamená být prakticky neomezeně solidární s potřebami ostatních. Odmítnutí žádosti o pomoc či návštěvy může způsobit vyloučení z participace na potenciálních zdrojích sítě a v nejistotě vyloučení takovou situaci nechce nikdo riskovat. Partneři, nejčastěji mladí lidé, kterým se podařilo vymanit ze sociálního vyloučení a lokalit a vybudovat si domácnost mimo sociální síť, hovoří o úlevném pocitu soukromí a stability, který má významný vliv na jejich soužití.

Emča: „Jako stýská se mi po tetě, ale zas, máme teď divnej, jako dobrej, klid [Emča bydlí se svým partnerem nově v malém bytě na sídlišti, na okraji Plzně]. Zvykám si a vim, že to bude dobrý. Můžu si k nim zajít kdykoliv na návštěvu. Slyšíš, já si můžu zajít [směje se], ne furt oni všichni u nás, u tety.“

Irja: „Řeknu to naplno. Jsem teď mnohem míň vysávaná, jako co se peněz týče a tak. Dřív furt puč řetízek, puč naušnice. Proto on nechce ani, abych tam vysedávala, když jsou tam lidi mimo mojí rodinu.“

Z našeho pohledu se rodiny odlišují i v koncepci dětství a vztahování se k dětem obecně. K dětem se při vyrůstání rodiče a příbuzní vztahují odlišně, což může opět zakládat na budoucím partnerském násilí. Chlapci z romských rodin, ve kterých se výzkumnice pohybovala, byli a jsou v porovnání s dívkami v průběhu socializace mnohem méně kontrolováni a jejich sporné jednání v dětství bylo a je více tolerováno. Sestry a ženy v domácnosti o ně pečují do vysokého věku, dalo by se říci, že jim až posluhují, a na rozdíl od dívek nejsou tak strukturováni povinnostmi

a normami. Chlapci ze zkoumané populace, které se výzkumnice věnovala, též mnohem méně, v porovnání s dívkami, navštěvují sekundární vzdělávání, nemívají ale ani pravidelné brigády, ač deklarují, že by rádi. Okolím jsou chápáni jako autonomní osobnosti, které se ale v reálu paradoxně nejsou schopné o sebe postarat⁶⁹. Sutherland (1947) považuje takovouto podobu dospívání za prediktor delikventního jednání. Další významnou roli při reprodukci partnerského násilí hraje již zmiňovaná sociální izolace způsobená např. segregovaným školstvím a ekonomickou situací domácností, která neumožňuje dětem trávit volný čas smysluplně, v kroužcích a obdobných edukačních zařízeních s dětmi z jiných prostředí. Sociální izolace přetrvává i v dospívání, kdy je mladým lidem ze zkoumané populace zamezován přístup do běžných klubů, barů a diskoték.⁷⁰ V důsledku těchto strukturálních omezení nemají děti a dospívající z prostředí sociálního vyloučení možnost sledovat jiné interpersonální interakce a komparovat své výchozí zázemí.

5.3 Eskalace násilí⁷¹

Pokud se chlapci v rodině s násilím setkali, znají ho jako nějakou formu sublimace a jeví se jim jako možnost nebo východisko z problému. Jsou od mala zvyklí, že dívky a ženy v domácnosti kolem nich jsou v podřadné pozici, která je konstruována patriarchální tradicí, jež je však v reálném důsledku jen prázdnou fabulací. Na svých přítelkyních se dopouští násilí afektivního (Marhánková 2006), reakčního za účelem tzv. „upuštění páry“, které bývá nejčastěji fyzické a které v mužské perspektivě ustavuje ony kýžené patriarchální hodnoty soužití.

Matka Amálky: [Hovoříme o partnerském násilí mezi Amálkou kamarádkou, která je též aktérkou výzkumu, a jejím přítelem. V době rozhovoru nebyli oba ani plnoletí.]

---

⁶⁹ Chod domácnosti, rozpočet, funkční gramotnost, komunikaci s úřady, ale i další praktické věci zastávají převážně dívky a ženy.

⁷⁰ Autorka se ve své bakalářské práci věnovala tématu tzv. situační etnicity, tedy situacím, kdy jedinou možností, jak se dostat na určitou diskotéku, zábavnou akci či do nějakého klubu, bylo předstírat, že jsou dívky ze zkoumané populace příslušnicemi „exotického“ státu (Španělsko, Itálie, Jižní Amerika apod.)

⁷¹ Věk respondentek u uvedených citací odpovídá věku, ve kterém byly s dívkami vedeny rozhovory a další interakce. Proto věk u konkrétních participantek může variovat.

...„víš, ona je vychovávána bábou, to je stará škola celý [rodina]...dostává od bratrů, dostává od něj...je to pro ně zvyklí...“

Frída (19 let): [Sobota odpoledne, telefonát a v něm plačící klientka žádající o odvoz k rodičům] ...„zase mě zbil, ten... [expresivní výraz],... ten chcípák přišel z noční a začlo mu jen vadit, že jen suším kalhotky na topení...chci domu, k mámě a tátovi.“

Piha (19 let): „...segra s dětma neměla kde bejt...nechtěl, aby tu zas byli...no mačkal mě fakt fest, až modřiny jsem měla... jako tady [ukazuje na nadloktí] a jakoby se mnou třás a já se furt bouchala o zavírání na lince.“

Chlapci a mladí muži mohou v náctiletém věku prožívat statusovou frustraci stejně jako muži dospělí a svůj pocit maskulinní nedostatečnosti napřimovat mocenským vymezováním se vůči dívce. Dopouští se tak tzv. násilí instrumentálního (Marhánková 2006). To je motivováno představou o narovnání svého mužského statusu a jeho projevy jsou sofistikovanejší a diverzifikovanejší. Může začínat nepřiměřenou sociální kontrolou, kdy mají páry zcela běžně společný účet na sociální síti, neboť dívka si musí svůj osobní účet zrušit, přestat jej používat či předat heslo partnerovi, aby na něj měl přístup a mohl jej případně kontrolovat. Tato kontrola pokračuje strukturováním času nebo zákazem trávení volných chvil, byť jen s kamarádkami⁷². U dlouhodobějších vztahů se pak psychické a sociální násilí začalo překlopotat do násilí fyzického.

[Máme na víkend odjet s dívkami do kempu]

Výzkumnice: „A kde je Tiffany, však to ještě včera potvrzovala?“

Bělka (16 let): „Ona nemůže, nepustí jí. Ale nepřízná to...“

[Ptám se na Kačeny nového kluka]

Výzkumnice: „A budete mít taky společný profil?“ Kačena (17 let): Né, to ne, Páťa je v tomhle normální, věříme si.“

---

⁷² Pokud chtěla výzkumnice s náctiletými dívkami trávit čas, některé se musely dovolit svých stávajících „kluků“. Chlapci si neuměli bez partnerek strukturovat čas. Jelikož ve větší míře na střední školy a na brigády chodily ze zkoumané populace právě dívky a chlapci byli bezprizorní, vadilo jim, že dívky budou mít zážitky bez nich, vadilo jim, že budou doma sedět na gauči bez nich, vadilo jim, že si budou muset kávu uvařit sami apod.

Tiffany (17 let): „jo, máme společnej profil...to jsme udělali hned na začátku, to musíš, to jako aby věděli, že jsme spolu...“

Věrka (16 let): „dala jsem mu heslo od Facebooku...to je jakože důkaz lásky...“

[Hovoříme o partnerském násilí mezi Amálky kamarádkou, která je též aktérkou výzkumu, a jejím přítelem. V době rozhovoru nebyli oba ani plnoletí.]

Amálčina matka: „Ručičky dozadu, tlustej je, že jen houpe, ale na bití, to je chlap.“

Irja (22 let): [Vypráví o definitivním rozchodu s partnerem.]

„...přišel do mámy bytu a byl zase zfetovanej... Chtěl, aby se to vrátilo, že tohle si nemůžu dovolit, konec...brečel, křičel...vzal takovou skleněnou velkou vázu a hodil jí po mně...no, a pak mi praštil, až mi praskl bubínek...to by bylo na knihu.“

Irja (24 let): „teď žiju ve zlaté kleci, od feťáka do zlaté klece. Nesmím se stýkat s nikým, jen občas s mámou, ségrou...kvůli prý tomu, abych byla od toho všeho z minula v bezpečí no...“

Výzkumnice: „a se mnou se stýkat můžeš?“

Irja: „Jo, jakoby, protože jsi gádžinka, na chvíli...ale jakoby přiznávám, že jsem se musela dovolit, vždycky musím...“

Výzkumnice: „Psala jsem ti i na facebook... Máš ho ještě“

Irja: „Nemám, nemůžu...“ [rozpačitý úsměv]

5.4 Interpretace násilí participantkami

Původci násilí, jejich okolí, ale často i jejich oběti interpretovali partnerské násilí obecně dvěma způsoby. První lze charakterizovat jako normalizaci domácnosti. Odpovědnost za partnerské násilí je dávana ženě, která „*si za to může sama, protože si neumí srovnat chlapa a domácnost, a on si vyskakuje*“. Okolí se k takovýmto a obdobným průpovídkám uchyluje proto, že se snaží reálný problém partnerského násilí zneutralizovat, zlehčit. Je to forma ospravedlnění, která je spoluprodukována imunním postojem vůči násilí i ze strany institucí k sociálnímu vyloučení externím. Logika výroku výše je samozřejmě uplatňována také a hlavně opačně. Když se žena dle svého sociálního okolí chová nevhodně, musí „*si ji chlap srovnat*“. Domácnost je pro muže s „cejchem“ sociálního vyloučení totiž jediným prostorem, kde se může domáhat svých domnělých (mužských) práv

(Marhánková 2006). Nekompromisním řádem chodu domácnosti se snaží odčinit frustraci plynoucí z omezených šancí na své společenské uplatnění. Cílem normalizování domácnosti je dosažení klidu skrze uplatnění a uznání nadřazené role, která má muži náležet. Odlišná reakce na straně partnerky může znamenat opětovné napadení s větší mírou brutality i zavržení sociálním okolím.

Frída (20 let): „On je chlap!“ [ironicky]. „On přijde, nevím odkad, ale z práce určitě ne...a že není uvařeno, že jsem já k ničemu...obrátil celou kuchyň.“ Výzkumnice: „A uvařila jsi mu potom?“ K: „Jo, on by to na mě jinak řekl.“ [Řekl rodičům, příbuzným a pro Frídu by to byla ostuda, že se nestará o domácnost a partnera.]

Druhá interpretace násilí romantizuje. Při výzkumu se opakovaně vyskytovala vyjádření jako „facka je důkazem lásky“ nebo „kdo ženu nikdy nepraštil, tak ji nikdy nemiloval“ (srov. např. Muhic Disdarevič a kol., 2014). Partnerské násilí velmi často doprovází vysvětlující legenda o důkazu lásky. Absence soukromí, přílišná kontrola i fyzické výpady, to vše je prezentováno jako projev lásky. Za ataky muže je opět viněna žena, v tomto případě neprokazuje muži dostatečnou loajalitu, čímž se v něm probouzí žárlivost. Když muž ženu uhodí, ujišťuje jí, že ji stále miluje (Pape 2007). Tato „koncepte lásky“ má ospravedlňovat mužské násilí a popírat poníženi a újmu žen. Ženě má být útoky naopak „dokazováno“, že není muži lhostejná. Ženy pak nemálo často odvozují svou hodnotu od míry mužovi žárlivosti, případně emocionálních projevů vůči nim, tudíž v touze po pozornosti samy vytvářejí situace, které mají v muži vzbudit onen pocit žárlivosti.

Svůj postoj k partnerskému násilí popisovaly informantky ambivalentně. Na jedné straně si uvědomovaly, že sublimace stresu a frustrace skrze násilí není obhajitelná ani romantická. Na straně druhé však dobře chápaly, že vzepření se předpokládané roli je dost riskantní. Zároveň jsou naučené v reprodukováném schématu specifické koncepce lásky existovat a na jeho konstrukci se někdy i podílejí. Schéma partnerského násilí má opakující se scénář, v němž každý hraje svoji roli, přičemž se předpokládá, že vzájemné interakce budou více méně

očekávatelné. Podnět, žárlivostní legenda, forma ataku, žena přijímá vinu za situaci (Burman, Smailes a Chantler 2004), narovnání statusů a sociální situace. Akceptaci útoku ženě „usnadňuje“ plačtivé omlouvání a ospravedlňování útoku jako důkazu lásky, vzduch je vyčištěn, přichází fáze zamilovanosti.⁷³

Takové schéma násilí mezi marginalizovanými páry můžeme interpretovat jako formu komunikace. Tvrzení můžeme ilustrovat pozorovanými situacemi. V několika případech došlo k vyvolání hraniční situace, jež vyvolala partnerovu žárlivost, samotnou dívkou.⁷⁴ Eskalace násilí nebo jeho vyvolávání je způsob, jak komunikovat svou nespokojenost ve vztahu, s životní situací, sám/sama se sebou. Jedinci neumí své prožitky často verbalizovat a zároveň nejednat emocionálně. Interagují tak, jak se v prostředí sociálního vyloučení naučili. Domácí násilí má pro ně známé schéma, jehož vyústěním je forma katarze. Dává vztahu změnu, dočasnou stabilizaci, fázi klidu, zamilovanosti, ženě pocit dočasné hodnoty. Nevůle, aby dívka trávila volný čas mimo vztah, kontrola telefonu, facka, ale i bití se závažnými zdravotními následky, to vše je interpretováno jako důkaz lásky útočníkem a často i obětí.

Tiffany (17 let): „...když pláče, tak to je nejvíc. Představ si to, vidět kluka plakat. To je prostě...to ti fakt dokazuje, že tě miluje, to se nedá nic...“

Piha (20 let): „...on to prej nechtěl udělat, žárlil, bo se bál, že ho nechám...“

Kačena (18 let): „...a pak dala Milku a rúži na den [facebooková forma sdílení obrázků], za to, že jí zbil...to si radši koupim mekáče, sama!“

Irja (21 let): „...plakal, že beze mě a malýho nemůže být...“

Frída (21 let): „Zbil jí jednou tak...psal si s cizí holkou a tak ona na zábavě schválně tancovala s tím od Hlaváčojc. Předě všema, před rodinou [jí zbil], bylo to trapný, ale co měl dělat, když ho ztrapňovala, chtěla, aby žárlil, tak to měla...“

---

⁷³ Obecný cyklus domácího násilí popisuje např. Walker (2009).

⁷⁴ Fotografie na sítích s chlapeckým kamarádem, chatování s chlapcem, večerní zábava s kamarádkami ve městě apod.

Při přímém dotazování bylo partnerské násilí obyvateli v lokalitách odmítáno jako neakceptovatelné, resp. jako něco, k čemu se není třeba vyjadřovat, nebylo chápáno jako problém. Vyjádření určité tolerance, resp. rámování partnerského násilí jako normalizace domácnosti nebo jako důkaz lásky, se začalo objevovat až v neformálních rozhovorech, které reprezentují citace výše v textu. Na interpretaci partnerského násilí jako důkazu lásky či normalizované domácnosti přistupují ženy často právě proto, aby se samy dokázaly s násilnými situacemi lépe vypořádat (Rác, Mátel a Kozubík 2016). Byly ale situace, vůči nimž se informantky a jejich okolí vyhrazovaly přímo, ne jen deklarativně. Jednalo se o kulturně specifické formy týrání, které byly hodnoceny jako podstatně závažnější než strkání, fackování a házení předmětů – toto jednání některé ženy za partnerské násilí vůbec nepovažovaly.

To, co je považováno za domácí násilí, nebo konkrétní význam, který může žena přikládat činu svého partnera, částečně vychází z pohledu dotazované osoby, který je utvářen jejím sociokulturním zázemím (Yoshihamy 1999). To neznamena, že domácí násilí je relativní, ale spíše to, že ženy musí mít možnost vyjádřit své obavy ohledně toho, jak se cítí zneužívány, v kulturním rámci, který je pro ně významný.⁷⁵ U dívek se např. opakovalo označení „špíno“, jako invektiv dotýkající se významně jejich integrity, z činů přikládaly význam tahání a smýkání za vlasy, ostříhání vlasů. Což je zajímavé, protože historicky bylo v tradičních romských osadách trestem za nevěru ženy např. právě ostříhání jejích vlasů (Žlnayová 1996).

Hermína (22): „...ještě v 8. měsíci mě čapnul tady [chytá si kořen culíku na temeni hlavy], a že do něj dávám furt jen nervy. To jsem utekla k mámě, když to šlo, ale tohle jsem jí neřekla. To až, když to bylo znova a zlomil mi tím praštěním ruku, to

---

⁷⁵ Například v Japonsku je převrácení jídelního stolu kulturně specifickou formou násilí, která zpochybňuje legitimní roli ženy v rodině. Nebo podle japonských měřítek polévání ženy tekutinou konotuje, že je nečistá nebo znečištěná (Yoshihama 1999). Podobně Garfield (2001) naznačuje, že vnímání násilí afroamerickými ženami se může lišit od běžných definic i ve způsobu prožívání různých forem násilí. Ve studii zahrnující rozhovory s devíti afroamerickými ženami Garfieldová zjistila, že tyto ženy nepovažovaly fyzickou agresi vždy za násilí, zatímco akty rasismu byly jako násilí vnímány jednotně.

jsem teda pak i řekla a tak jsme to i nafotily [ukazuje fotografie v telefonu], jako důkaz, kdyžtak.“

Bělka (19 let): „...a jeho rodina jí normálně ostříhala! To, aby bylo vidět, kdo jí má.“

5.5 Instituce, strukturální překážky

Nahlášení původce násilí policii nebo svěření se např. sociální službě, která v lokalitě působí, nemusí být na okraji vždy přípustné. Žena riskuje odvrácení ze strany nejen partnerovy rodiny, ale často i rodiny vlastní, která její jednání může chápat jako selhání při výkonu její role partnerky a ženy. Kulturní vysvětlení partnerského násilí však nesmí sloužit jako argument k neutralizaci těchto závažných činů. Ze strany zainteresovaných institucí stále převládají stereotypní názory o tom, že násilí „*v těchto komunitách nebo kulturách je prostě daný fakt, je to normální a neřešitelné*“. Těmito tvrzeními jsou plně zamlžovány aspekty strukturálního prostředí, které přímo i nepřímo ovlivňují individuální sklony k domácímu násilí a ovlivňují i přístup zainteresovaných institucí. Podmínkou účinného řešení domácího násilí je jeho důkladná znalost a pochopení specifík vztahujících se k prostředí, ve kterém se odehrává, a to včetně vazeb k okolnímu společenskému kontextu. Z výše popsaného vyplývá, že je potřebný přístup, který umí reflektovat všechny úrovně problému – individuální, kulturní i celospolečenskou, strukturální. Ovlivňuje totiž pak i praktický problém k řešení dané problematiky – nejde jen o to postihnout všechny stupně prevence, případně jejich sociální a situační modely, ale hlavně o to pomoc vhodně adresovat (Kupka, Toušek, Walach, Dvořáková a kol. 2019).

Participantky výzkumu, případně klientky ze zaměstnání výzkumnice, které se přece jen uchýlily např. k zavolání policie, nezřídka sdělovaly negativní zkušenosti.⁷⁶ Policie nepřijela nebo odmítla hlášení

---

⁷⁶ Obecná nedůvěra v policii panuje u domácího násilí i mimo SVL. V nedávném českém výzkumu zaměřeném mimo jiné na důvody pro neohlášení posledního případu domácího násilí téměř čtvrtina žen-obětí uvedla, že by policie nic neudělala, 14 % předpokládalo, že by policie nic nez mohla, a 6 % bylo přesvědčeno, že by jim policie nevěřila. Pikálková 2015. In: Pikálková, Podaná a Buriánek, ed. *Ženy jako oběti domácího násilí: Sociologická perspektiva*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, s. 65–76.

evidovat, a to např. z důvodu toho, že se násilí odehrává na tzv. špatné adrese, nebo z důvodu svého náhledu na rodinu jako problematickou, protože některý její člen měl třeba v minulosti záznam. Ženám ale policie sdělila i zavádějící informace ohledně zákonného postupu a jejich práv, např. že s daným stejně nemohou nic procesně dělat, nebo že takové záležitosti si musí partneři vyřešit mezi sebou. Styčná osoba pro domácí násilí od Policie ČR své jednání v jedné kauze výzkumnici vysvětlila tak:

„nesmíte se divit, že se do toho klukum nechtělo, když je tam třeba hysterická ženská, s kterou se nedá mluvit a ten chlap vám prostě v klidu vysvětlí, že se nic nestalo, tak prostě příslušníci se budou spíš bavit s tím, kdo je v klidu a nechají to na nich“.

Krajské ředitelství Plzeňského kraje PČR má na svých stránkách v manuálu *Jak postupovat v případě domácího násilí* příznačné sdělení, že „vzájemné potyčky při kterých dochází k výměně názorů a tzv. italská domácnost“⁷⁷ domácí násilí není. Jak se situace posuzují a hlavně odlišují, se můžeme asi jen domnívat.

Matka aktérky (44 let): „...viděli, že už jsem je [policii] dřív párkrát volala...když s ním stále jsem, tak to prej nemůže být tak hrozný, tak odjeli, nahoru ani nešli...“

Klientka (23 let) vzpomíná na starší incident, kdy obětí byla její matka: „...někomu se tehdy povedlo venku volat policajtum, trvalo to hrozně dlouho, pak zas někdo musel volat...přijeli až snad po ¾ hodině...uplně jsem na nich viděla, jak sem nechtějí...no a máma skončila na JIPce.“

Irja (22): „...brečel, křičel...vzal takovou skleněnou velkou vázu a hodil jí po mně...no, a pak mi praštil, až mi praskl bubínek...máma zavolala policajty, ty se jen prošli po bytě, dělali hustý, chodili tam v těch botech v těch střepech, ale Kulíka neodvezli, ani nevyhodili...“

Nežřídko se pracovníci stalo, že byla participantkami požádána o doprovod při jednání s policií. Ženy s etnorasovým stigmatem mají opodstatněná očekávání, ne-li vlastní zkušenosti s institucionálním rasismem (Burman,

---

⁷⁷ Dostupné na <https://www.policie.cz/clanek/jak-postupovat-v-pripade-domaciho-nasili.aspx>. Navštíveno dne 21. 3. 2022.

Smailes a Chantler 2004: 338), a tak se participantky domnívaly, že můj doprovod, jako příslušnice majority, přidá situaci na důležitosti a jejich problémy budou brány vážně. Tato záruka ale nebyla vždy zcela platná, jako v případě Hermíny. Ta opustila partnera z důvodu domácího násilí a trvalo drahnou dobu, než se porozchodová situace uklidnila. Násilí hlásila jednou, když jí v těhotenství zlomil ruku a zdokumentovala i modřiny po těle, vyřešené to bylo domluvou, takže OSPOD⁷⁸ následně nerozporoval nárok bývalého partnera na vídání syna. Bývalý partner společné dítě odmítl vrátit s tím, že se k němu musí partnerka vrátit, jinak syna už neuvidí. Hermína situaci nahlásila na policii, po dvou dnech nečinnosti se na ni obrátila znovu, dostala informaci, že pracovnice, která jí má na starost má dovolenou a musí vyčkat jejího návratu. To se Hermíně, která byla velmi rozrušená, nelíbilo a požádala mě o doprovod na jiné obvodní oddělení. Na oddělení dle místní příslušnosti dle jejích slov neřešili ani ono hlášené fyzické napadení a zranění.

Na recepci obvodního oddělení Plzeň střed nás poslaly do čekárny. Usadily jsme se, výzkumnice uklidňovala značně rozrušenou participantku a nějakou dobu jsme vyčkávaly, až o Hermíninu situaci projeví někdo zájem. Následný vývoj byl pak jak z příručky o neprofesionálním přístupu Policie ČR. Z kanceláře k nám pomalou a houpavou chůzí přišel policista stereotypních charakteristik – zavalitá postava, košile umazaná od jídla, těžký dech a otrávený obličej. Hermína začala opakovat prožité události a v domnění, že přidá situaci na závažnosti, sdělila policistovi, že bývalý partner má několik přestupků, včetně držení drog, že jí v minulosti fyzicky napadal a jala se mu ukazovat fotografie. „*Tak to jste si vybrala dobře*“, nezdráhal se konstatovat policista a pokračoval: „*To jste se asi měla trochu rozmyslet ne, než jste si s takovýmhle člověkem pořídila dítě...*“ Ve dvou větách obsažená osobní odpovědnost ženy za domácí násilí a únos syna. Takovéto selhávání policie představuje jeden z hlavních důvodů

---

⁷⁸ OSPOD – Orgán sociálně právní ochrany dětí.

bagatelizace domácího násilí i samotnými oběťmi, tedy důvod, proč to nenahlásily.

K setrvání v násilném vztahu vedou ženy kulturní interpretace, žádné zastání u policie a dalších zainteresovaných institucí, též však svou úlohu sehrává vědomí ekonomické a existenční závislosti na partnerovi,⁷⁹ potažmo sociální síti. Pokud domácnost opouští žena-oběť bez finančních prostředků, dočasnou střechu nad hlavou jí může zajistit intervenční centrum. Tato služba je sice zdarma, avšak maximální doba pobytu je v řádu dní. Velikost a vybavenost pokoje navíc často neumožňuje ubytovat matku s větším počtem dětí (3 a více). Další nebo návaznou alternativou, již však placenou, může být krizový byt, azylový dům, (městská) ubytovna či podobná sociální pobytová služba. Příznakem takovýchto služeb je však kapacitní vytíženost a dlouhé čekací listiny. Přetrvávajícím limitem se opět stává počet dětí, průměr počtu lůžek v zařízeních poskytujících pobytovou službu, do které spadají oběti domácího násilí, jsou tři lůžka (Janurová, Barvíková, Marvanová Vargová a kol., 2017).

Další bariéry, resp. specifická pravidla ubytovávání si definují samotní veřejní zřizovatelé (kraje a obce). Příliš restriktivní je konkrétně podmínka ubytovávání osob pouze s trvalým bydlištěm v dané obci. Pokud oběti utíkají před násilím do jiného města/kraje, stává se pro ně takováto služba automaticky nedosažitelnou. Z nabídky obecních bytů, azylových domů a obdobných zařízení jsou vyloučeny i osoby, které v dané obci dlouhodobě žijí a pracují, ale bydlí v nějaké substandardní formě bydlení, jež je pro sociálně vyloučené často jediným dostupným způsobem bydlení a která právě často neumožňuje přihlášení se k trvalému pobytu na dané adrese. V kontextu čísel, kdy má skoro 400 000 lidí svůj „pobyt“ hlášen tzv. „na městě/úřadě“ a podstatné procento lidí žije dlouhodobě mimo místo,

---

⁷⁹ Totéž uváděly i informantky z šetření organizace Jako doma, které tematizovalo domácí násilí jako jednu z příčin bezdomovectví. Dotazované ženy uváděly, že kvůli zachování střechy nad hlavou a kvůli dětem často v násilném vztahu setrývaly. Odešly, až když začaly být ohrožovány na životě či vystaveny jinému extrémnímu vyhocení situace, kterou již nemohly dále snášet. Hetmánková 2013. *Zpátky ze dna: Zaostrěno na ženy*. Praha: Jako doma, o. s.

kde má trvalý pobyt hlášen⁸⁰, je třeba tematizovat přehodnocení důležitosti institutu trvalého pobytu⁸¹ pro určení místní příslušnosti správních úřadů.

Irja (22 let): „Mám teď 3 práce [toho času na rodičovské, násilný partner byl odejit do Anglie, kde si má sehnat práci a být daleko od drog]. Mám v životě vytyčený cíle, ale bojím se udělat nějaký velký krok...mám to i v horoskopu...a co cigánka sama, co zmůže...“

Hermín (21 let): „nebylo nic možného, k mámě jsem kvůli majiteli s malým nemohla a na azylák jsem nechtěla...já nechci, aby to znělo nějak jako blbě, ale měla jsem dost z toho všeho a jít na azylák... Měla jsem pěkný věci, měli jsme pěkný byt, Terko...prostě bych takovej propad ještě k tomu nedala...“ [a tak zůstávala v násilném partnerství].

5.6 (Meta) Cesty k eliminaci nejen partnerského násilí

Je možné potlačit vnitřní příčiny okrajovosti a zároveň úspěšně čelit těm vnějším? A to pouze aktérským jednáním? Do jisté míry. Ze zkušeností sociální pracovníce musí badatelka konstatovat, že čím déle dívky odebíraly program mentoring a čím déle studovaly (ne nutně absolvovaly), tím stabilnějšího života dosáhly a měly i rovnější vztah. Nebo našly sílu násilného partnera opustit. Důležitou roli v tomto hrály interakce s vnějším světem, které převažovaly. Škola, brigáda, volnočasové aktivity programu, doučování, reflexivní rozhovory, nové zkušenosti, aspirace, dovednosti. Naopak dívky, které sekundární vzdělávání vůbec nenastoupily, zůstaly žít v široké příbuzenské domácnosti nebo lokalitě, převzaly péči o domácnost nebo pak následně otěhotněly, v násilných vztazích setrvávají. Jsou logicky sociálně a ekonomicky závislejší na příbuzenské síti a emancipace je o to náročnější. Touto komprimací však autorka nijak neodkazuje k

---

⁸⁰ Dle cenzu Českého statistického úřadu z roku 2011 žije 608 886 lidí v místě obvyklého pobytu (ten je definován jednoduše jako místo skutečného bydliště, nikoli trvalého) a naopak 662 935 lidí má trvalý pobyt tam, kde nemá obvyklý pobyt. Jedná se ovšem o minimální počet, neboť logicky spousta lidí vyplnila údaje za svůj trvalý pobyt. Úřad navíc koncept obvyklého pobytu použil poprvé v roce 2011. Český statistický úřad. 2018. *Obyvatelstvo podle druhu pobytu a podle velikostních skupin obcí a krajů*. Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt-vyhledavani&vyhltext=obyvatelstvo+podle+druhu+pobytu&bkv=b2J5dmF0ZWxzZHZvIHVvZGxlIGRydWh1IHVvYnl0dQ..&katalog=all&pvo=ZVCR001>.

⁸¹ Respektive zákona č. 133/2000 Sb., o evidenci obyvatel, ve znění pozdějších předpisů

individuální odpovědnosti jednotlivých akterek. Tedy, že by následný život participantek závisel čistě na jejich snahách. Právě naopak.

Program mentoring dívky odebíraly proto, aby jim pomohl čelit strukturálním bariérám. Individuální edukací a *advocacy* však není reálně pokryt všechny potřebné. Proto je třeba zaměřit se na struktury. Eliminace (nejen) násilí úzce souvisí i se zdánlivě vzdálenými společenskými tématy, jako je sociální a podporované bydlení, inkluzivní školství či dostupná zdravotní péče. Tato témata se řadí pod tzv. sociální práva. Jejich cílem je vyrovnání sociálních rozdílů, a to především v podobě nedostatků jedinců a určitých skupin obyvatel v materiálním zajištění, rovnosti příležitostí a možnosti vlastního uplatnění a rozvoje (např. Veselý J. a kol., 2013). Pokud je záměrem snižování partnerského násilí v celé populaci, uplatňování sociálních práv musí být zahrnuto do soustavy konkrétních opatření. Sociální práva zajišťují důstojnou lidskou existenci a jsou efektivním nástrojem při dosahování sociální změny. V kontextu domácího nebo partnerského násilí mezi marginalizovanými jimi míníme zejména dostupné a podporované bydlení, desegregované a otevřené školství a dostupnou zdravotní péči.

Princip dostupného a podporovaného bydlení vychází z přesvědčení, že důstojné bydlení je základním a nedotknutelným právem, jež zároveň utváří nastavení chodu domácnosti. Zřízení dostupného a podporovaného bydlení je fundamentálním opatřením a počátkem pro nastartování změny. Stabilitu domácnosti neovlivňuje jen fyzický stav obydlí, ale také a především to, zda nabývá charakteru domova a s ním spojených jistot. V kontextu domácího násilí má náležité bydlení potenciál odstraňovat některé spouštěče domácího násilí, např. stres, frustrace či deprivace a jejich další reprodukci.

Psychické zátěže související s životem v sociálním vyloučení mohou mít vliv na duševní a fyzickou funkci těla a způsobovat psychosomatická onemocnění. Neléčené deprese, hormonální a nervové poruchy aj. mohou zapříčiňovat násilnost jednoho z partnerů. Léčbu a tím i prevenci však

znesnadňuje komplikovaný přístup ke zdravotní péči. Pro obyvatele SVL nejsou bariérou pouze finance, ale i opakované odmítní poskytnutí i základní zdravotní péče z rasových či etnických důvodů. Předsudečný postoj zdravotníků snižuje kvalitu poskytnuté péče a zamezuje tomu, aby byla pacientovi v případě potřeby poskytnuta péče odborníka. Jako základní nástroj prevence je třeba prosadit profesionální přístup k pacientovi. Opačná zkušenost může mít logicky za následek to, že pacient bude své problémy odkládat či neřešit vůbec.

A vzdělávání. Byla mu, jeho roli a důležitosti věnována celá jedna kapitola. Proto už jen stručně. Odstraňování etnické segregace ve školství a inkluzivní přístup škol má schopnost rozměňovat sociální izolaci, kterou život v sociálním vyloučení skýtá. S izolací jsou spojeny určité mýty o vnějším světě a vzorce jednání, které přispívají k reprodukci sociálního vyloučení a přenášejí se z generace na generaci. Společné vzdělávání je kromě jiného i nenucenou formou sociálního učení, jež může měnit žitá schémata (nejen) tematizované populace. Škola totiž plní jak formální, tak neformální roli. A právě díky té posledně jmenované nabývají děti prostřednictvím každodenní interakce sociálních dovedností a znalostí včetně informací o tom, že násilí mezi partnery není běžnou součástí vztahu a že „facka nerovná se láska“. Původci násilí, včetně těch potenciálních, ani oběti, zejména mezi tematizovanou populací, nejsou dostatečně seznámeni s postihy, které jim za domácí násilí hrozí. Rozšíření povědomí o možných sankcích je jasným signálem toho, že násilí není běžnou součástí partnerského soužití a jeho uplatňování může být trestné.

6 STÁTNÍ SOCIÁLNÍ POMOC: „SAMA TAM NEPŮJDU“

Jedním z hlavních kořenů stávající společenské nerovnosti je bezpochyby socioekonomická restrukturalizace prováděná pod záštitou různých neoliberálních projektů, které přetvořily principy sociální pomoci a trhy práce, resp. pohled na práci samotnou. Silný diskurz práce je podáván jako lék na všechny deviace ve společnosti. Všichni víme, že úspěšní manažeři vstávají za deset minut pět hodin, začínají den sportem, zdravou snídaní a pokračují ve svém každodenním plánu nabitém na minutu až do pozdních nočních hodin. Ke spánku jim stačí čtyři a půl hodiny, zbytek je plýtvání časem, a tím i penězi. Absolutní zhodnocení lidského kapitálu je ústředním postulátem neoliberalismu. Občané jsou symbolicky i prakticky klasifikováni podle své schopnosti prosadit se na trhu, tedy vyvíjet ekonomickou aktivitu a konzumovat, což je zároveň indikátorem jejich stupně socializace do majoritní společnosti (Mertl 2016: 189).

Za devianty jsou pak považováni všichni ti, kteří stojí na opačné straně osy, lidé pečující, nemocní, staří, osoby bez standardní práce, nebo v zaměstnáních, kde plat nedokáže zajistit důstojný život – tedy recipienti a recipientky státní sociální pomoci⁸² (Maki 2011; Mertl 2016; Wacquant 2009). I zákon o pomoci v hmotné nouzi píše⁸³, že *„každá osoba, která pracuje, se musí mít lépe než ta, která nepracuje, popřípadě se práci vyhýbá.“* Dominantní diskurz nám říká, že zasloužilý je pouze pracující občan, ten, který se o sebe umí sám postarat. V momentě, kdy toho není někdo schopný, kdy selže ve své odpovědnosti, přichází stát. S pomocí, která je na pomezí výchovy, kontroly a represe a s cílem dostat osobu co nejrychleji na trh práce, bez ohledu na okolnosti. V daném kontextu je o to zajímavější, že dle výzkumu Eurobarometr v roce 2015 a 2019 uvedlo 30–

---

⁸² Zjednodušeně hovoříme o dvou státních pilířích: Systému státní sociální podpory a Systému dávek hmotné nouze.

⁸³ zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů a další právní předpisy, zejména zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, ve znění pozdějších předpisů a vyhláška č. 389/2011 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o pomoci v hmotné nouzi.

40 % respondentů a respondentek z ČR, že by se necítili v práci dobře, kdyby měli za kolegu/kolegyni, Roma/Romku.

Následující kapitola uzavírá sledování životních drah aktérek výzkumu v jejich dospělosti. Některé z nich, ne však zdaleka všechny, se v jednu chvíli svého dospělého života ocitly v takové situaci, jež je odkázala na úřad práce a státní sociální pomoc. Badatelka se primárně zaměřuje na důsledky poměrů, kdy ženy opustil partner, a staly se matkami samoživitelkami. Situací, kdy zůstaly aktérky samy s dítětem, toho času na rodičovské dovolené, naplnily skutkovou podstatu hmotné nouze a vznikl jim nárok na finanční sociální pomoc. Na epizodní roli aktérek jako žadatelek a recipientek dávek hmotné nouze se badatelka v následující kapitole zaměřuje nejvíce a analyzuje jí optikou antropologie byrokracie a skrze koncept sociální újmy. Oba přístupy umožňují popsat strukturální produkci marginality v české společnosti, působení strukturálního nebo symbolického násilí, zároveň nesledují pouze konsekvence působení dominantních struktur, ale odhalují byrokratické paradoxy zhmotněné v požadavcích úřednic/úředníků⁸⁴ při jejich performaci sociální politiky státu (Fassin a kol. 2015).

Praktická sociální politika leží v rukou konkrétních úředníků a úřednic, kteří díky správním rozhodnutím, vágnosti zákonů a předpisů a necentralizované libovůli výkladů a vnitřních nařízení ovlivňují naši každodennost, navíc lokálně rozdílně. Vzhledem k tomu, že programy veřejné podpory jsou financovány ze státních zdrojů, ale žádosti jsou zpracovávány na místní úrovni, liší se praxe, výše výplaty a závěry o nároku úřad od úřadu⁸⁵. Vytváření vlastních pravidel dle vlastní

---

⁸⁴ Na oddělení hmotné nouze pracují sociální pracovnice a pracovníci. Sociální práce zde ale vykonávána není. Podle Musila, Hubíkové, Havlíkové a Kubalčíkové (2013) je to důsledkem reformy z roku 2012, která u agendy hmotné nouze proměnila náplň práce z práce sociální na byrokratickou. Byrokratická práce je dle Horáka a Horákové (2009) definována jako rutinní, při níž jsou dodržována stanovená zákonná a organizační pravidla a nařízení, chování vůči klientům je neosobní, formální a asymetrické. Pro to i autorka v daném textu hovoří o pracovnících/pracovnicích na Hmotné nouzi, jako o úřednicích/úřednicích.

⁸⁵ Problém v nejednotnosti postupů, zejména oddělení Hmotné nouze, je např. tematizován ve Zprávě o vyloučení z bydlení [online], 2018. Platforma pro sociální bydlení, LUMOS. Navštíveno 6. 6. 2021.

interpretace postupů a zákonů pak nevede pouze ke zjednodušení a stereotypizaci různých sociálních situací recipientů/recipientek (Graeber 2015; Hertzfeld 1992), ale k velkému obecnému matení klientek/klientů úřadu a dalších osob a institucí⁸⁶, které přicházejí s hmotnou nouzí do pravidelného styku. Oddělení hmotné nouze při žádání konkrétně o dávku mimořádné okamžité pomoci⁸⁷ vypouští vlčí mlhu zahalující zákonné nároky prostřednictvím tzv. správního uvážení⁸⁸ a vnitřními směrnici.

Absence exaktního postupu při rozhodování a odlišné praxe pak způsobují, že má úřad, resp. úředník/úřednice nad osudy žadatelek/žadatelů a recipientů/recipient absolutní moc. Asymetrické vztahy a z nich plynoucí strukturální násilí arbitrární úkony legitimizují a díky tomu se úřednictvo může vyhnout debatám, objasňování a renegociacím typickým pro rovnocenné sociální vztahy. Spoléhají se na to, že z důvodu strachu z moci, který jistě klienti a klientky úřadů mají (Graeber 2015), kvůli jejich obavám z jednání na úřadech, nebo protože mají limitovanou funkční gramotnost, nebudou s výsledky své práce konfrontováni a každou jednotlivou (ne)činnost smaže čas. Jejich asymetrické jednání není univerzální, ale „zapíná se“ ve chvíli, kdy se setkají s odlišností (Bourdieu). Hodnotovou, socioekonomickou, etnickou. O přiznání sociální dávky úřednictvo neojediněle rozhoduje dle své vlastní představy o spravedlnosti, a ne dle zákonného nároku. Přičemž se

---

⁸⁶ Příkladem sociální pracovníci/pracovnice jiných úřadů, státních institucí, neziskových organizací apod.

⁸⁷ Mimořádná okamžitá pomoc je svojí povahou dávkou fakultativní (toto konstatování není jednoznačné u dávky mimořádné okamžité pomoci přiznávané z důvodu hrozby vážné újmy na zdraví), závislou na správním uvážení orgánu pomoci v hmotné nouzi. Zdroj: zákon č. 111/2006 Sb. ze dne 14. března 2006, o pomoci v hmotné nouzi. Mimořádná okamžitá pomoc je dávkou jednorázovou, až na výjimku a nenárokovou, na kterou vzniká nárok v okamžiku, kdy je osoba příslušným pracovištěm Úřadu práce ČR uznána za osobu v hmotné nouzi, protože se dostala do některé z šesti sociálních situací uvedených v zákoně. V odůvodněných případech lze dávku poskytnout opakovaně. Dostupné na: <https://www.mpsv.cz/-/mimoradna-okamzita-pomoc>. Navštíveno 9. 8. 2022.

⁸⁸ Při řízení o dávkách pomoci v hmotné nouzi se často využívá tzv. správní uvážení (diskreční pravomoc). Podstatou správního uvážení je možnost orgánů veřejné správy při řízení o dávkách pomoci v hmotné nouzi, konkrétně orgánu pomoci v hmotné nouzi, po zvážení všech možných okolností, zvolit jedno z možných řešení, které jim konkrétní právní norma nabízí. Zdroj: zákon č. 111/2006 Sb. ze dne 14. března 2006, o pomoci v hmotné nouzi.

v interakci k žadatelkami/žadatelemi uchylují k hodnotícím soudům⁸⁹, čímž překračují profesionální roli sociální práce⁹⁰.

Dle recentního experimentu *Roma and Bureaucrats* Štěpána Mikuly a Josefa Montaga (2022), čelí Romové/Romky v interakcích s veřejnými službami netriviální diskriminaci. A to dokonce zdvojené. Jednak jsou nositeli/nositelkami etnických charakteristik, jednak socioekonomických, tím dochází ke kumulaci stigmat (Mikula, Montag 2022). Dvojice sledovala elektronickou komunikaci ve věci žádosti o podporu v nezaměstnanosti. Nárok na výplatu podpory v nezaměstnanosti je, na rozdíl od výše tematizované mimořádné okamžité pomoci, přesně daný⁹¹, přesto autoři experimentu shledávají, že se úřednictvo snažilo žadatele od nároku odradit, nebo na jejich emaily nereagovalo vůbec. A to ve vyšší míře, než u emailů s „českým“ jménem a příjmením a lepším písemným projevem (Mikula, Montag 2022). V kontextu toho považují za zdroj diskriminace etnické a socioekonomicky slabé populace pouze vkus, protože neexistuje žádná legitimní souvislost mezi etnickou příslušností nebo socioekonomickým statutem a nárokem na přístup ke službám sociálního zabezpečení, konstatují (Mikula, Montag 2022: 3).

Obdobně sděluje i Virginia Eubanks (2011). Ačkoli má byrokracie nejničivější účinky v „barevných“ komunitách s nízkými příjmy, dopadá obdobně na chudé a pracující lidi napříč „barevnou linií“ (Eubanks 2011). Vkus, resp. představy o zasloužené (*deserving*) a nezasloužené (*undeserving*) pomoci za strany reprezentantů/reprezentantek úřadu, často stojí nad etnickým nebo socioekonomickým statutem konkrétního

---

⁸⁹ Uvalování responzibility za problémy klientek/klientů úřadů, hodnocení jejich schopností, normalizace jejich života, podezírání ze zneužívání dávek apod. Obdobně např. Mertl 2016: Problémy žadatelů/žadatelek o dávku jsou individualizovány – nezdar nebo neochota vyvíjet ekonomickou aktivitu a začlenit se do společnosti je problémem čistě daného individuálního aktéra (jeho neschopnosti, lenosti nebo morální nevyzrálosti) a nehrají v něm roli žádné strukturální záležitosti, čímž se podněcuje osobní zodpovědnost jako klíčový prvek pro posuzování každého člověka. (Mertl 2016: 189-190).

⁹⁰ Základním pravidlem nebo metodou sociální práce je princip neutrality. Mj. neutralita k problémům a kontrolovaná emoční angažovanost. Z pozice profesní etiky sociální práce nehodnotíme stav klienta/klientky. (např. Navrátil 2001)

⁹¹ Jednotlivec má nárok na podporu v nezaměstnanosti, pokud se stane nezaměstnaným, ale hradil důchodové pojištění, tj. byl zaměstnán nebo vykonával samostatnou výdělečnou činnost po dobu nejméně 12 měsíců během předchozích dvou let a zaregistruje se jako nezaměstnaný.

žadatele, konkrétní žadatelky. I za takových okolností se má úřednictvo kam odvolat. V prvním případě na vyšší autoritu (Herzfeld 1993: 95), na abstraktní byrokratické struktury, v nichž jsou oni samotní jen mechanickými pěšáky, vykonavateli a vykonavatelkami vůle shora. Nebo reprezentantku/representanta vyšší úřední autority⁹² k jednání přizvou, přičemž umocní asymetrii vztahu recipient/recipientka vs. úřad a internalizovanou byrokratickou rétorikou dovedou jedince ke kapitulaci. Vyprázdňený byrokratický jazyk tvoří neprorazitelnou obrannou zeď – strukturovaný systém kategorií, jejichž autorita se zdá tak koherentní, že ji snad nejde neuposlechnout (Herzfeld 1993: 80). Taková rétorika je pak klíčem k sociální produkci indiference ve státní byrokracii (Herzfeld 1993: 80-81).

V druhém případě své arbitrární postupy legitimizují systémem klasifikace (Herzfeld 1993: 95). Klasifikace lidí a jejich zařazování, které pak definuje náš vztah k nim, je fenomén členům a členkám společnosti vlastní od jejich počátků (např. Mertl 2016). Tím, že úřednictvo popírá autonomii příjemkyň a příjemců sociální pomoci, výroky typu „*neznáte pravidla*“ (Herzfeld 1993: 95-96), „*na to nebudete mít pravděpodobně nárok*“, „*ten proces je administrativně náročný*, apod., znejišťuje jejich vlastní uvažování o sobě, o svých kompetencích, právech. Tyto interakce vytváří kategorie druhořadých občanů, přičemž suspendování jejich práv z důvodu domnělé nezásluhovosti nebo za účelem jejich nápravy (Henman, Marston 2008) je pak touto optikou ospravedlnitelné.

6.1 Pro koho je (ne)výplata sociálních dávek újma?

Konsekvence interakcí aktérek s úřady rámuje konceptem sociální újmy (*social harm*). Podle tohoto konceptu jednání lokálních úřadů, národních států nebo korporací může způsobovat jednotlivcům a skupinám újmu, škodu. A to ve chvíli, kdy dominantní aktéři jednají tak, že je lidem zamezován důstojný život, odpírána základní práva, jsou vystavováni nebezpečí a zdravotním rizikům nebo dochází k narušování integrity těla

---

⁹² Úřední ověřovatele/ku, vedoucí/ho sekce apod.

(Hillyard, Pantazis, Tombs a Gordon 2004; Pemberton 2016). Pod vlivem kapitalismu, a následně neoliberalismu, dochází ze strany mocenských aktérů k činnostem a interakcím, které nelze definovat jako trestné, nezákonné, transgresivní z hlediska trestního zákoníku nebo zákona o přestupcích, avšak zejména v marginalizované populaci vytváří stav nespravedlnosti a bezmoci. Tento stav je navíc umocněn tím, že odpovědní aktéři jsou často abstraktními entitami, tudíž není zřejmé nebo lehce vysvětlitelné, kdo je odpovědným subjektem. Podle Hillyarda, Pantazise, Tombsa a Gordona 2004 je navíc zřejmé, že různé formy škod nejsou distribuovány náhodně, ale dopadají cíleně, nebo jako vedlejší škody, na lidi konkrétních sociálních tříd, pohlaví, stupně tělesné zdatnosti, rasových a etnických skupin, sexuálních preferencí, různého věku (Hillyard, Pantazis, Tombs a Gordon 2004: 19).

Spoluúčast veřejných institucí, které pod vlivem neoliberalismu účelně či neúčelně transformovaly své poslání sociální pomoci v kontrolu, represi a nezáměr (Wacquant 2009: 59), je neoddiskutovatelná. Dopady finančních restrikcí a neefektivnosti v kontextu tématu sociálních dávek pociťují nejvíce logicky recipienti/recipientky pomoci, na které jsou omezení mířena, pociťuje je ale i celá společnost, a to na kvalitě života. To, jak se žije nejchudšímu segmentu života, ovlivňuje to, jak se žije nám, neboť to má, mimo jiné, i přímý dopad na státní rozpočet. Jenže rétorika snižování nebo zneužívání sociálních dávek je populisticky přitažlivé téma⁹³. Podle Mertla (2016) spočívá legitimita sociální pomoci v neoliberálním státu v tom, že zachováním určitého torza institucí sociálního systému má být zároveň chráněna většinová společnost před hrozbou recipientů/recipientek této pomoci. Ti jsou rámováni jako odstrašující případ společnosti, jako (potenciální) morální riziko, které je nutné sledovat a předcházet mu (Dee 2013: 277). Sociální pomoc, potažmo

---

⁹³ Podle průzkumu Median mezi lidmi ve věku 15-25 let bylo zjištěno, že okolo 40 % z nich považovalo za pravdivé informace, že Romové mají nárok na vyšší sociální dávky a důchody a na rozdíl od zbytku Čechů je dostávají, i když nesplní podmínky na minimum odpracovaných let. Přes 40 % respondentů si také myslelo, že Romové tvoří většinu z tehdy asi půl milionu českých nezaměstnaných. Okolo 20 % mladých věřilo, že Romové mají MHD nebo léky zdarma. Median: „Násilí z nenávisti a mládež — zdroje informací, stereotypy, mýty a (ne)snášenlivost“. HateFree Culture, ASZ, 2014.

recipienti/recipientky, sehrávají svou roli, o jejímž cíli nemají plné vědomí a jsou cynicky využíváni pro šíření idejí a hodnot neoliberalismu.

Cesta k sociálním dávkám ale neojediněle vede skrze události jako rozvod/rozchod, dlouhodobá nemoc, stáří, někdy také po narození dítěte a odchodu na rodičovskou (srov. Prokop 2019: 38). To jsou věci, které ve společnosti budou existovat vždy a které postihly i participantky výzkumu. Přičemž dávky pro nejchudší, tedy dávky hmotné nouze, pobírá poslední roky průměrně kolem 100 000 domácností⁹⁴. Rétorika zneužívání dávek se tak v číslech stává naprosto irelevantní. Díky negativním dopadům koronavirové epidemie a válce na Ukrajině čelíme propadu životního standardu, zdražování, prohloubení socioekonomických rizik. Tyto turbulentní společenské změny vedly vládní představitele/představitelky k připomenutí existence tolik nevyužívané dávky příspěvku na bydlení a k snahám o její destigmatizaci. Podle Zprávy o vyloučení z bydlení (2020) využívala v roce 2020 dávku státní sociální podpory z těch, kteří na ní měli nárok, např. jen desetina seniorů nebo třetina domácností s dětmi.

V systému včasné a efektivní pomoci, kterou některé dávky představují, stát selhává. Poškozuje tím pak nejen konkrétní jednotlivce a domácnosti, v důsledku ale i sám sebe. Příjem, který nedokáže zajistit důstojné bydlení a žití neojediněle vede samoživitelky do azylových domů a děti z rodin do ústavní péče. To je ale pro státní rozpočet řádově nákladnější. Ústavní péče pro jedno dítě stojí od šedesáti do osmdesáti tisíc korun měsíčně, azylový dům pro samoživitelku dvacet pět až třicet tisíc (např. Prokop 2019). Jenže včasná pomoc je vidět a může vyžadovat vysvětlení, a tak jsme se rozhodli ji eliminovat a nikomu se nezodpovídat. Doufáme, že když samorodiče a děti přesuneme do azylových domů, ubytoven a ústavů a miliardové náklady rozpustíme v rozpočtu, nikdo si ničeho nevšimne (Prokop 2019: 55).

---

⁹⁴ Odkaz ke statistikám MPSV zde https://www.mpsv.cz/web/cz/analyza-vyvoje-prijmu-a-vydaju-domacnosti-cr-v-roce-2021-a-predikce-na-dalsi-obdobi?fbclid=IwAR0URmJx2W34yzxie1wSayu0bgKfLb11dG_oR_ePpJXFKYwu2Jp1yfseErl. Navštíveno dne 2. 8. 2022.

6.2 Opravdu mimořádná pomoc

Šetření Centra pro výzkum veřejného mínění (2019)⁹⁵ ukázalo, že 58 % dotázaných občanek a občanů České republiky 2019 (n = 1052) se domnívá, že Romové mají při jednání s veřejnou správou lepší příležitosti než neromové, 29 % uvedlo, že Romové mají stejné příležitosti, a 11 % uvedlo, že mají horší příležitosti. Přesvědčení, že jsou menšiny často na úřadech, ale i v jiných institucích a službách, zvýhodňovány, je v české společnosti dlouhodobě konstantní. Faktickým přínosem do této debaty jistě je již zmiňovaný experiment akademiků Mikuly a Montaga (2022), kteří na tvrdých datech výše uvedené vyvrací, alespoň co se týče interakcí s Úřadem práce, oddělením zaměstnanosti. Opatrně otevírají témata diskriminace a *etnického nepřátelství*⁹⁶ a diskutují nad nimi. Badatelka nutně netvrdí, že v interakcích na úřadech docházelo k diskriminaci, neb nemá srovnání s ostatní populací. Praktiky úřadů by však označila jako vysokoprahové, záměrně byrokratizované, na hranici, někdy i za hranicí, služebního zákona a zákonů vážícím se k jednotlivým oblastem (např. k zákonu o pomoci v hmotné nouzi). Předmětem badatelského zájmu disertace se též stal Úřad práce, převažuje však analýza jednání z oddělení Hmotné nouze.

S finanční a dávkovou situací domácností aktérek je badatelka povětšinou seznámena. Některé participantky doprovázela i na úřad, komunikovala s nimi dokumentaci nebo jim asistovala v orientaci práv a povinností nejčastěji v případech nenadálých událostí. Pro takové situace má stát nástroj mimořádné okamžité pomoci, nenárokové dávky hmotné nouze, která je vyplacena jednorázově, žádost se však může podávat opakovaně až do vyčerpání předepsaného ročního limitu. Ze všech participantek výzkumu se epizodně nebo opakovaně staly žadatelkami a

---

⁹⁵ Centrum pro výzkum veřejného mínění, duben 2019. Romové a soužití s nimi očima české veřejnosti. Dostupné na <https://cvvm.soc.cas.cz/tiskove-zpravy/ostatni/vztahy-a-zivotni-postoje/4928-romove-a-souziti-s-nimi-ocima-ceske-verejnosti-duben-2019>. Navštíveno 11. 8. 2022.

⁹⁶ Překlad vlastní, termín autorů v originále, v angličtině, je *ethnic animus* a vysvětlují jej jako rozdílné zacházení s Romy při jednání na úřadech.

recipientkami mimořádné okamžité pomoci čtyři ženy. Jiné dívky pocházely z domácností, kde existuje zkušenost s dávkovým systémem u zákonných zástupců. Na některé taková zkušenost působila preventivně, motivačně, deklarovaly cíl v budoucnu se úřadům a sociálním dávkám nejlépe vyhnout.

Kačena: „Nikdy bych tam nešla. Zním to z bydlení s bábou a dědou. Měli z toho furt nervy a jen se bavili, no bavili, hádali o tom. [...] Furt ten pocit, že to bude doložený určitě špatně, chození tam furt, každé zvonek, že znamená kontrolu... To radši budu dřít do úmoru v těchle dvou pracích.“

Izzy: „Stydím se za to... Nechci, aby to někdo věděl, že máma bere potraviny a tak. [...] Dyť jen, že zpoždění, a že máma musí vysvětlovat a že jinak těch vlastně pár peněz nebude... A s tou poukázkou⁹⁷ mě nikdy nedonutí [máma] jít koupit.“

Irja: „Za to období se stydím, když si na to vzpomenu. Ono nebylo co jinak dělat, ale úplně se děším, že by se to snad mělo ještě někdy stát“

Ve společenských vědách bývá stav úřední kontroly interpretován pomocí Benthamova Panopticonu, resp. skrze foucaultovský koncept disciplinace a normalizace (Foucault 2000). Jedním z jeho cílů je, aby si osoby podléhající státní sociální pomoci dostatečně internalizovaly pocit kontinuálního vlivu úřadu, pocit sledování, ač sledovány reálně být vůbec nemusí. Stačí všudypřítomný dojem, že tato možnost existuje a že k ní může velmi jednoduše dojít. Takové působení má mít (pře)výchovný charakter. Dle Foucalta vede k vyvinutí nebo posílení vlastní sebekontroly, tzv. infrapenality (Foucault 2000: 254–255, 289). Infrapenality je samoregulační mechanismus chování a jednání. Jedná se o povědomí o ne/přístojnosti určitých aspektů každodenního společenského života, které nejsou sledovány formálními regulacemi, sankcí jsou ale hrozby sociopsychologické jako ponížení, společenský pokles, omezení zdrojů apod. Sedimentací infrapenality se stávají neformální normy „přirozenou“

---

⁹⁷ Část výplaty příspěvku na živobytí činí poukázky na zboží.

součástí života a jejich automatické žití, respektování a reprodukování pak zajišťuje jedinci standardní postavení ve společnosti (srov. Mertl 2016).

Některé aktérky výzkumu si převládající diskurz o příjmu sociální pomoci, i té nepeněžní, jako o odchylce od normy, internalizovaly. Odmítají podléhat nejen neustálému asymetrickému institucionálnímu tlaku, ale hlavně společenskému stigmatu, který pro ně dávky z vlastní zkušenosti představují. K těmto aktérkám patřila i Irja. Dokončila střední školu, pracovala, zařídila si s partnerem samostatné bydlení, porodila syna. Odchod na mateřskou se pro domácnost stal zásadní událostí. Snížil se příjem domácnosti, vyvstaly změny, partner situaci neustál, propadl drogám, přišel o práci a byl odejit z bytu. Irja zůstala sama. Měla podporu od rodiny, rodičovský příspěvek i příspěvek na bydlení. Vycházela z měsíce na měsíc. Jednoho dne jí ale přestala fungovat pračka. Spotřebič, který s malým dítětem užíváte prakticky nepřetržitě. Na pořízení nového, nebo použitého ale neměla finance.

Podle Prokopa (2019) si nenadálý výdaj činící cca 10 000 Kč nemůže dovolit více jak 60 % matek samoživitelek, včetně těch pracujících, přičemž každá šestá samoživitelka trpí těžkou chudobou, těžkou materiální deprivací (Prokop 2019: 86-87). I přes to, že Irja občas brala brigády, být na konci měsíce v plusu se příliš nedařilo. Proto se rozhodla požádat o jednorázovou dávku mimořádné okamžité pomoci na nezbytný předmět dlouhodobé spotřeby, na pračku. Na úřadě se dozvěděla, že přijmutí pouze žádosti o dávku je podmíněno potvrzením od opraváře, že spotřebič nelze opravit. Šla tedy domů s tím, že nějakému zavolá. Nejbližší termín, který jí byl asi pátým opravářem nabídnut, byl za tři týdny. Za tři týdny přišel pán, který za pět minut konstatoval nefunkčnost pračky, napsal potvrzení a naučtoval si 800 Kč. To samozřejmě Irja nečekala a daný obnos neměla. Opravář si tedy s sebou odnesl toastovač.

Když donesla na úřad potvrzení o nefunkčnosti pračky a žádost o jednorázový příspěvek ve výši 4 500 Kč (v té době tolik stála nejlevnější pračka), poslala pracovnice úřadu žadatelku opět pryč s tím, ať nejprve

zkusí zjistit, zdali někdo nevěnuje pračku za odvoz (nutno podotknout, že klientka ani její rodina nedisponují autem), případně ať si zjistí ceny praček v bazaru. Na pračku za odvoz, který ani neměla, nenarazila, v bazarech nějaké našla, obávala se však kvality přístrojů. Žádný neměl záruční list a stejnou situaci s rozbitou pračkou záhy řešit nechtěla. Při další návštěvě úřadu předložila dvě pračky, které by tedy z bazaru přicházely v úvahu, ještě před tím se ale s pracovníci snažila otevřít téma ekonomických a ekologických benefitů pračky nové. Argumenty akceptovány nebyly a z těch dvou praček z bazaru úřednice vybrala tu levnější. Navedla klientku přepsat částku v žádosti ze 4 500 Kč na 1 500 Kč s tím, že potom žádost přijme ke zpracování. A Irja tak tedy učinila. Za 3 týdny přišly peníze a pračka v bazaru stále byla. Zcela nepřekvapivě se do půl roku porouchala.

Z příběhu je třeba vypíchnout dvě situace. Na pořízení základních předmětů dlouhodobé potřeby je alokováno 38 600 Kč na rok na osobu, resp. domácnost. Úřednice/úředníci jsou však často pokyny nadřízených vedeni k tomu, stlačit částku žadatele/žadatelky na možné i nemožné minimum. A to i za cenu zmiňované neekonomičnosti výsledku. Dalším neojedinělým momentem, který z praxe znají snad všechny sociální služby stojící na druhé straně přepážky, je obstruování s přijetím žádosti. Pracovníci/pracovnice úřadu mnohokrát manipulují podání žádosti. Motivací takového konání může být ulehčení si práce, vlastní přesvědčení o nezásluhovosti osoby žadatele/žadatelky, subjektivní zhodnocení neadekvátnosti žádosti. Jenže představitelé/představitelky úřadu jsou povinni přijmout žádost i neúplnou, resp. s případným vyplněním žádosti pomoci, řádně ji zpracovat a dopředu nepředjímat, zda žadatel/ka splňuje podmínky pro přiznání dávky.

Odmítá-li příslušný pracovník/příslušná pracovnice žádost přijmout, je možné přivolat vedoucího pracovníka a sepsat úřední záznam o odmítnutí přijetí žádosti. Postupy jsou, měla-li bych parafrázovat jednoho politika. Reálně ale může docházet k jejich ohýbání. Rivina maminka chtěla podat žádost o příspěvek na palandu. Úřednice žádost ke zpracování přijala, záhy však klientce volala ověřovatelka s tím, ať se klientka dostaví

na úřad. Na schůzce bylo paní K vysvětleno, že na ubytovnu úřad příspěvek na postele poskytnout nemůže, že povinnost vybavit jednotku k užívání má majitel objektu a že musí požádat klientka jeho. A je tedy nutné vzít žádost zpět. „*Nevěděla jsem, co říct, co jak je a už vůbec jsem se jich nechtěla prosit, tak jsem to podepsala*“, sdělila badatelce nad dokumentem z úřadu práce. Úřednice připravila formulář o zpětvzetí žádosti o okamžitou mimořádnou pomoc, kam zapsala, že klientka vzala sama žádost zpět s tím, že o postele požádá majitele ubytovny. Dávka mimořádné okamžité pomoci žádné formální limity pro poskytnutí postelí dle konkrétního druhu bydlení samozřejmě nemá.

Po opuštění násilného vztahu vedly i Hermíniny kroky na hmotnou nouzi. Nějaký čas mohli se synem bydlet v matčině čtyřčlenné domácnosti o dvou pokojích, od začátku ale bylo jasné, že se jedná o dočasné řešení. Když se naskytla nabídka na garsonku, dala Hermína dohromady první nájem. Na kauci ve výši 10 000 Kč podala žádost o mimořádnou okamžitou pomoc na nezbytný jednorázový výdaj. Žádost poslala emailem, bylo to v období covidových opatření, takže elektronické podání bylo výjimečně možné. Jelikož se týdny nikdo neozýval, telefonátem na úřad Hermína zjistila, že její žádost neevidují. Majitel již nechtěl s bytem čekat, a tak si participantka na kauci půjčila od vzdálené příbuzné a žádost se vydala podat osobně. I se sepsanou dohodou o půjčce. Žádosti však vyhověno nebylo. Z důvodu nevhodné formulace dohody a samotného aktu půjčky mezi příbuznými. Byla možnost se odvolat na MPSV, to ale Hermína odmítla. Při prošetřování půjčky na kauci byla opakovaně navštívena Hermíny teta, která měla osvětlit smluvní vztah akterek. V rozhovoru s úřednicí byla pak dovedena ke sdělení, že požadavek vrácení půjčky nastaví pro Hermínu benevolentně, s ohledem na její možnosti. I to tedy vedlo k zamítnutí žádosti a Hermína již nechtěla podobným situacím příbuzné vystavovat. Přičemž Prokop (2019) vypočítává, že kdyby se jen pětina samorodičů podařilo díky příspěvku na kauci ve výši 15 000 Kč udržet nájemní bydlení, bylo by to řádově levnější než pak platit azylové domy, nebo dětem pěstouny a kojenecké ústavy (Prokop 2019: 57).

Nástroj mimořádné okamžité pomoci má řešit takové situace, do kterých se může dostat osoba s nízkými příjmy a které je nutné bezodkladně řešit. O žádosti o mimořádnou okamžitou pomoc by tedy měl úřad práce rozhodovat bez zbytečného odkladu, zní v zákoně. Ona maximální doba pro vyrozumění účastníka/účastnice řízení je 30 dnů. Tato doba ale bývá často využita celá, čímž se vytrácí smysl efektivní adresnosti dávky. Bela na svou odpověď čekala skoro 5 měsíců. Bela je samoživitelka se 3 dětmi a potřebovala peníze na kurz plavání pro dceru v mateřské školce. Částku 1200 Kč si ale momentálně nemohla dovolit. A tak se Bela rozhodla požádat o dávku na odůvodněné náklady související se vzdáváním nebo zájmovou činností nezaopatřeného dítěte. Žádost jí ale nebyla přijata s tím, že na plavání se dávka nevztahuje. Aktérka se proto obrátila na sociální službu, kde chtěla sdělenou informaci ověřit. Dozvěděla se, že její žádost je oprávněná a byl jí nabídnut doprovod. Přijetím žádosti však započal několikaměsíční byrokratický kolotoč.

Klientka začala být co týden vyzývána k doložení různých potvrzení. „*Doložte potvrzení, v jakém termínu plavecký výcvik probíhá*“. Když Bela doložila požadované a snad se vyjasnilo, že kurz opravdu bude a rodina nehodlá dávku snad zneužít, přišla další podmínka. „*Doložte potvrzení školy do jakého data je poplatek za plavecký výcvik nutné uhradit, a zda je či není možné částku uhradit prostřednictvím splátkového kalendáře*“. Bela šla tedy za paní ředitelkou školy, aby s ní dané projednala, byl sepsán zápis z jednání a ten zas odnesla na úřad. To ale stále nestačilo. „*Doložte, zda jste žádala o příspěvek na plavecký výcvik u zdravotní pojišťovny*.“ Nebo „*Uveďte, zda jste žádala o příspěvek na plavecký výcvik neziskovou organizací, s kterou spolupracujete, či jinou organizací, nadační fond města Plzně apod.*“. Všechny instituce obešla, vše doložila. Je už více než 2 měsíce po konání plaveckého kurzu a příspěvek stále nebyl vyplacen. Náklady za aktérky dceru uhradila prozatímně školka.

Podle Auyera musí nárok potřebné pomoci chudí lidé prokazovat poslušným čekáním a plněním arbitrárních požadavků (Auyero 2012: 7-9). Aby si příslušnou dávku zasloužili, je nehodnotně nakládáno s jejich časem

a musí neustále prokazovat svůj úmysl dávku nezneužít. Tím je jim dáváno najevo, že jejich čas je pro úřednictvo nehodnotný a lekce, v podobě nestálého dokládání a obcházení dalších institucí, mají zastupovat ekonomickou aktivitu, kterou chudí nevyvíjejí, ačkoliv jistě mohou (Mertl 2016: 190). Stát a dominantní ideologie jsou abstraktní struktury, které se zhmotňují v osobách koncového úřednictva, prostřednictvím něho je pak marginalizovaným ukazováno, kde je jejich společenského místo. Akty státní byrokracie jsou rituály, které potvrzují sociální řád a rozložení společnosti (Herzfeld 1993).

V současném diskurzu se o sociálních dávkách jako o ochraně uvažuje už pouze okrajově. Častěji slyšíme, že mají sloužit jako nástroj motivace a aktivizace⁹⁸ nastoupit do práce. Ale co když to objektivně nejde? Kvůli dětem, péči o nemocného, vysokému věku, ale i kvůli neexistenci vhodného pracovního prostředí nebo úvazku. Hermína je na hmotné nouzi asi rok a půl, od té doby, co utekla od násilného partnera. Má rodičovský příspěvek, občas nějakou brigádu a příspěvek na živobytí. Pravidelně je svou pracovníci posílána do zaměstnání, což ale kvůli péči o 2,5 letého syna není zcela možné. A tak již musela doložit potvrzení od spádových školek, že by syna v tak nízkém věku nevzaly, ač jej tam ani nehlásila. Poté musela přinést zprávu od lékaře, že syn není ještě na školku zralý. Když argumentovala tím, že stále potřebuje plenu a dudlík, bylo jí nařízeno nechat jej přešetřit u dětského psychiatra. „*Malej si toho dost zažil a já chci být ted' prostě s ním, nechci ho furt někam dávat na hlídání. A samozřejmě, že pak půjdu do práce, až bude ve školce, vždyť i ted' dělám brigády*“, sdělila výzkumnici do telefonu, kde ji primárně žádala o radu, zdali má jít s malým opravdu k psychiatrovi a zdali by jí výzkumnice nemohla doprovodit na hmotnou nouzi, protože „*už tam nepůjdu sama, už tomu nechápu*“ svěřila se.

---

⁹⁸ Aktivizační plán a individuální motivační postup byly programy ukotvené v zákoně o pomoci v hmotné nouzi, zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů a další právní předpisy pod §19 a §20.

6.3 Paradoxy sociální pomoci

Participanty a další klienti a klientky sociálních služeb, kterých se badatelka jako sociální pracovnice dotazovala na otázku, zdali se orientují v systému dávek, resp. jestli vždy rozumí tomu, co a proč musí dokládat, povětšinou odpovídají, že nikoliv. A s jejich funkční gramotností to má pramálo společného. Mechanicky plní zadané úkoly, nosí dokumenty, obcházejí další instituce, aniž by si byli jistí, proč. Smysl jejich úkonů otupěl. Mají vybudované automatické vědění nezjišťovat, k čemu jsou další formuláře a úkony nutné, pokud nechtějí přijít o dávku, a tak disciplinovaně plní zadané. Někdy ale ani to není jistotou. Přitom původní idea systému dávek hmotné nouze není špatná. Rychlé finance a sociální podpora pro ty, kteří se dostanou na okraj. Tedy, kromě výplaty samotné dávky má být prováděna i sociální práce, což je ideální stav. Reálně zde ale máme minimální finanční pomoc, která buď nebývá přiznána, nebo z ní nelze žít a redukovanou sociální práci, příznačnou kontrolou, paternalismem a represí.

Výsledkem analýzy zkušeností akterek s žádostmi o státní sociální pomoc je újma. Materiální, finanční, kterou participantky přímo a významně pociťují. Sociální újma má ale i svůj nemateriální/ ne přímo finanční dopad. Kromě nepřiznání dávky nebo příspěvku, řízení o sociální pomoci způsobuje vysoké nároky na čas (pravidelné docházení na úřad, čekání na úřadě, obcházení souvisejících institucí, využívání dalšího poradenství apod.), je zdrojem stresu, ať již v přímé konfrontaci s úřadem, nebo kontinuálně po dobu pobírání dávky (nejistota ve vyhovění žádosti, v pravidelnosti výplaty vzhledem k dalším existenčním povinnostem, nehlášené kontroly ze strany úřadu), způsobuje konflikty v domácnosti a konečně i nedůvěru v instituce a v právní stát.

Sociální pomoc a neoliberalismus v jednom státě jsou ve vzájemném paradoxním vztahu. Stejně jako produkce a kontrola škod, sociální újmy (Hillyard, Pantazis, Tombs a Gordon 2004). Idea neoliberalismu pracuje s postulátem minimálního státu. Vůči marginalizovaným mu však dává do

rukou široké pravomoci kontroly a disciplinace. Každý, kdo z jakéhokoliv důvodu nepracuje, může nebo musí, pocítit rozhodný účinek státu. To souvisí se silně zakořeněným narativem o práci a zásluhovosti, který je u nás pěstován již z dob komunistického Československa a politika neoliberalismu v něm úspěšně pokračuje. A tak se zdá, jako by sociální politika byla konstruovaná primárně z perspektivy velkého zaměstnavatele, namísto pečovatele. Z celého dění kolem sociální politiky a sociálních problémů se vytratily zmínky o lidské důstojnosti a nezbytnosti pomoci. Marginalizovaní/é a chudí/é jsou vnímáni jen jako další podezřelí (srov. Maki 2011, Mertl 2016). Jen se změnou přístupu k těm nejzranitelnějším může přijít opravdová sociální změna.

7 ZÁVĚR: „DOPADNE TO TAK NA PŮL“

Autorka se dílčími analytickými kapitolami pokusila představit snahy o vertikální sociální mobilitu mladých marginalizovaných dívek v tzv. věku odpovědnosti. Termín věk odpovědnosti, který se objevuje i v názvu samotné práce, si vypůjčuje od Yaschy Mounka (2017), předního světového odborníka na krizi liberální demokracie a vzestup populismu. Podle něj nové zaměření na „osobní odpovědnost“ změnilo politické myšlení a veřejnou politiku v Americe a Evropě. Od 70. let 20. století odpovědnost – která kdysi znamenala morální povinnost pomáhat a podporovat druhé – začala naznačovat povinnost být soběstačný (Mounk 2017). Tento postulát maskuje strukturální podmínky, které jednání dívek z marginalizovaného prostředí ovlivňují. Proto je třeba úplně obrátit perspektivu: pro dosažení sociální změny nestačí hodnotit specifika třídních nebo etnických skupin, ale mnohem důležitější je odkrývat mechanismy, které na ně působí (Šotola, Rodríguez Polo a kol. 2016).

Tím ovšem autorka neupírá participantkám aktérství, které se do jisté míry ve výzkumu ukázalo jako platné. I přes to, že např. opustily vzdělání těsně před absolutoriem, že mají epizodní zkušenost se sociální pomocí nebo že žily v násilném vztahu, dokázaly některé dívky a ženy dosáhnout stabilizovaného života. Nutno podotknout, že jejich individuální aktérství bylo podporováno intenzivní sociální službou, která je motivovala, podporovala je, důvěřovala jim, nemoralizovala je a nehodnotila jejich rozhodnutí, která se z normativního pohledu mohla zdát jako kontraproduktivní, poskytovala jim *advocacy* a asistenci při vyjednávání před *directing system*, což jistě mělo podíl na jejich mobilních drahách. A „dopadlo to tak na půl“⁹⁹. Jednak početně, více jak polovina dívek splňuje jeden či více normativů – mají komerční bydlení, vzdělání, zaměstnání, pracujícího partnera, na úrovni jednotlivkyň pak lze konstatovat, že např.

---

⁹⁹ Citace je použita z promluvy jedné z matek aktérky a objevuje se v kapitole 3 Vzdělání a vzdělávání.

Kačena má sice standardní bydlení a příjem, nedokončila však střední vzdělání, protože opustila školu těsně před maturitou. Nebo Piha, též mají s partnerem komerční byt a oba učňovské vzdělání, pracují ale na směny, přesčasy a za nízkou mzdu. Do jejich partnerského života to přináší jistou tenzi, která cyklicky destabilizuje jejich soužití. Hermína též nedokončila učňovské vzdělání, žila ale s finančně zajištěným partnerem, se kterým založili rodinu. Z důvodu násilí jej opustila, což vedlo k významnému ekonomickému propadu, kdy je Hermína odkázaná na sociální dávky.

Není reálné nabídnout individuální asistenci v podobě nějaké služby, programu, mentoringu všem osobám žijícím v nějaké formě znevýhodnění. Proto je třeba podporovat jedince v individuálním aktérství nastavením celospolečenských podmínek. Takovou strategii podle Fraser (2004) nabízí transformativní přístup. Na rozdíl od afirmativního přístupu, který se zaměřuje právě pouze na subvenci jednotlivce, aniž by reflektoval vliv společenských struktur, strategie transformativní naproti tomu míří k restrukturalizaci základního obecného rámce (Fraser 2004: 113). Jednání konkrétních akterek a aktérů je možné rozumět na základě analýzy jejich pozice v rámci sociální struktury, která určuje možnosti a limity jejich sociálního vzestupu (Šotola, Rodríguez Polo a kol. 2016: 243). Socioekonomické nastavení struktur generuje aktérům a aktérkám taková omezení, která se odvíjí od jim přisouzených statusů. Obecně jimi jsou etnicita, třída a gender (Fraser 2004; Šotola, Rodríguez Polo a kol. 2016). Přičemž v kontextu strukturálních omezení akterek badatelka sledovala zejména etnorasové stigma a ekonomické výchozí podmínky.

Gender hrál též svou roli, a to v oblasti partnerského násilí. Daná kapitola je od ostatních analytických kapitol odlišná, protože nepojednává strukturální násilí nebo neoliberální diskurz jako hlavní příčinu okrajovosti, z makro hlediska je k problematice násilí ve vztazích přístupováno spíše jako k vnitřní bariéře. Badatelka však upozorňuje, že život v chudobě, materiální deprivaci a stresu, což jsou jedni ze spouštěčů násilí, bývají

nezřídka důsledky působení širších strukturálních podmínek. Zároveň bylo zajímavé sledovat, jak se většina aktérek výzkumu vztahovala k násilí, jako k něčemu, co je prakticky všudypřítomné. Že určitý druh násilí (ať už sociálního, fyzického, ekonomického a další) nebo toxicity byl ve vztazích, které znají, vždy přítomný. A tak deklarativně násilný vztah odmítaly, současně jim však následná katarze, období líbánek, přišla jako kýžený stav. Badatelka tudíž striktně analyticky nerozlišuje partnerské násilí jako vnitřní nebo vnější překážku v sociální mobilitě, neboť se tyto dichotomie překrývají. Autorka i proto v závěru kapitoly navrhuje systémové změny související s prolomením sociální izolace, včetně desegregovaného školství, důstojného bydlení, dostupné zdravotní péče a adresné sociální pomoci.

Konkrétně v kapitole věnující se školství autorka poukazuje na to, jak jsou interakce s dětmi, jejich hodnocení a celkové vzdělávání ovlivněny třídními, ale hlavně etnorasovými stereotypy. Prostřednictvím *misrecognition*, tedy naturalizací socioekonomických nebo kulturních podmínek, dochází k reprodukci sociálních nerovností, a to v prostředí, které má být cestou k emancipaci. To ovšem neznamena, že bychom se měli tvářit, že takové rozdíly neexistují. Naopak, je třeba na ně pohlížet jako na charakteristiky sociální struktury, které umísťují děti na sociální pozice a formují jejich biografie (Jarkovská 2009), přičemž takovéto vědění se stává odrazovým můstkem pro započítání jejich řešení. Otázka této proměny spočívá v širším pojmání vzdělávání, které nesmí být definováno ekonomickým úspěchem národních ekonomik ani orientováno na výkon jedince, považovaný čistě za výsledek jeho/jejích vlastních zásluh, popřípadě selhání (Jarkovská 2009 a další). Ale musíme v něm začít spatřovat širší společenský prospěch, neboť jednou z charakteristik stabilní společnosti je to, jaké vzdělání může poskytnout svým marginalizovaným populacím.

Třída a ekonomické zázemí se zas jako významný faktor ukazuje v kapitole dětských dluhů. Nemožnost pořídít si lístek na tramvaj, protože jako dítě nemáte kapesné, nebo neuhradit hospitalizaci potomka v nemocnici coby rodič, protože z důvodu širších okolností si to nemůžete dovolit, u nás založilo nechvalně známou praxi dětských exekucí. Shledávat vinu za stávající stav na úrovni jednotlivců, zakrývá větší ekonomické síly, které určují souhrnné výsledky. To, že z nekoupeného šestikorunového lístku má dítě dvacetitísíkový dluh, není jeho osobní odpovědnost, stejně jako tento trest neobsahuje prvek výchovy. Namísto trestání jednotlivců za jejich minulá jednání, která ani nebyla intencionální, by se veřejná politika měla zaměřit na to, aby lidem umožnila příležitosti k převzetí kontroly nad vlastním životem (Mounk 2017), aby mladí lidé nevstupovali do dospělosti s dluhem a mohli být plnohodnotnými členy/členkami společnosti. Právě změnou paternalistického a ekonomického diskurzu se v problematice dětských exekucí podařilo dosáhnout legislativních a praktických změn. Např. jízda dětí základkového věku hromadnou dopravou zdarma, nebo posílení jejich práv explicitním zákazem zkráceného soudního řízení, přítomností opatrovníka při soudních jednáních a další.

Nezbytným úkolem při překonávání „věku odpovědnosti“ je znovu pojímat náš morální a politický život v jazyce jiných, dlouho opomíjených hodnot (Mounk 2017). V problematice dětských exekucí se to podařilo, a Česká republika se tím zbavila nechvalného evropského specifika, současně tím vrátila význam společenské odpovědnosti a reálně bylo pomoheno konkrétním jednotlivcům. V oblasti státní sociální pomoci se pod vlivem neoliberalismu transformovalo původní poslání v přístup založený na nedůvěře, kontrole a nezájmu (Wacquant 2009). V těchto intencích se odehrává současná praktická sociální politika v podobě (ne)výplaty sociálních dávek. Důsledkem socioekonomické restrukturalizace, jež proměnila principy sociální pomoci, je pak sociální

újma (Hillyard, Pantazis, Tombs a Gordon 2004). Jednak finanční, když je participantkám odepřena výplata dávky, a to postupy, které jsou na hraně zákona i služebního řádu. Jednak prohlubující nemateriální stav - řízení o sociální pomoci je stresujícím procesem, který způsobuje nejistotu, konflikty v domácnosti, vysoké nároky na čas, ale i kompetenci a funkční gramotnost. Stát tak paradoxně posiluje nedůvěru v instituce, sám v sebe, ve svůj právní základ.

Sociální realita formovaná neoliberálním diskurzem, který individualizuje sociální újmu a normalizuje fortifikaci zdrojů, reprodukuje pak sociální nerovnosti jako přirozené a legitimní. Součástí tohoto problému je samotný stát, který je ale zároveň nezbytný pro jakékoliv řešení (Madden, Marcuse 2020). Co s tím? Pokud se podaří například dorovnaní výsledků ve vzdělávání, sociální pomoc nebo bezdlužnost dětí prosadit jako obecně sdílený ideál, pak je nejlepším následným krokem držet se tohoto ideálu a snažit se změnit současné podmínky tak, aby se společnost k tomuto cíli začala alespoň blížit. Můžeme formulovat požadavky, které jsou v současném světě dosažitelné a postupně posouvat hranice. V problematice dětských exekucí se to podařilo. Právo na vzdělání, důstojnou mzdu, sociální dávku nebo jinou adresnou pomoc by nemělo být odmítáno rétorikou osobní odpovědnosti. Prosazování diskurzivní změny je předmětem konfliktů, a tak je to v pořádku. Tyto konflikty a jejich témata se pak mohou proměnit ve skutečnost.

8 RESUMÉ

Disertační práce rozvíjí téma strukturálních bariér a snah o emancipaci mladých marginalizovaných dívek. Proces snah o vertikální sociální mobilitu je sledován obousměrně, a to v tom smyslu, že se badatelka zaměřuje na vnější i vnitřní příčiny marginality. Přičemž stěžejním výzkumným zájmem předkládané práce je prezentace analýzy konkrétních bariér, které zamezují mladým dívkám z marginalizovaného prostředí ve vertikální sociální mobilitě a v plné participaci na běžných společenských zdrojích. Badatelka identifikovala čtyři stěžejní bariéry: prostředí vzdělávání, dluhy, státní sociální pomoc a partnerský život, resp. partnerské násilí. Přičemž strukturálními bariérami jsou první tři, domácí násilí je bariérou vnitřní, i když může být vykládáno jako důsledek širších strukturálních podmínek.

Bádání disertační práce bylo prováděno s ohledem na fenomény transformací západních (sociálních) systémů od 80. let 20. století. Tato transformace, mnohými označována jako neoliberalní revoluce, způsobila přeměnu vnímání sociálních problémů a zavedla nové společenské a vládní paradigma. Na základě upřednostňování ekonomických aspektů fungování společnosti, nad aspekty sociálními, jsme vedeni k individualismu, kompetici, přílišné responzibilitě, konzumerizmu a relačnímu nezájmu. Nahlížením oblasti veřejného zájmu z finančního pohledu, který se tváří expertně, spíše než ze sociálního pohledu, prakticky znemožňuje prosazovat cíle sociální spravedlnosti, rovnosti, boje s chudobou, společenské koheze a další.

Výzkum je tedy zasazen do širších diskurzivních a strukturálních podmínek, které se na lokální úrovni manifestují jako tzv. *directing system*. *Directing system* je vykládán jako jakási (pod)strukturální sféra lokálních institucí, reprezentována základními a středními školami, úřady práce, praktickou politikou, institucionálními věřiteli, exekutory/exekutorkami, advokáty/advokátkami a dalšími, kteří přímo i nepřímo ovlivňují životy marginalizovaných akterek. Badatelka sledovala praktiky a jazyk těchto

institucí a jejich představitelů a představitelk, v nichž se uplatňoval sledovaný neoliberální diskurz. Motivací předkládané práce je totiž prezentace poznatků v komplementární podobě. Práce usiluje o propojení dat z etnografického pozorování, diskurzivní analýzy a z rozhovorů s participantkami tak, aby se data vzájemně doplňovala. Samotná analýza diskurzu *directing system* neozřejmuje, jaký efekt má smýšlení a jednání jeho reprezentantů/reprezentantek v praxi, a výpovědi a zkušenosti participantek je zase třeba kontextuálně ukotvit. Akademická role badatelky a profesní role sociální pracovnice tak umožňuje autorce práce obě zmíněné motivace propojit a zabývat se jimi jak analyticky, tak prakticky.

9 RÉSUMÉ

The doctoral thesis develops the theme of structural barriers and efforts of emancipation of young marginalized girls. The process of striving for vertical social mobility is traced in both directions, in the sense that the researcher focuses both on external and internal causes of marginality. In doing so, the main research interest of the thesis is to present an analysis of the specific barriers that prevent young girls from marginalized backgrounds from vertical social mobility and full participation in common social resources. The researcher has identified four key barriers: educational environment, debts, state social support and partner life, more specifically partner violence. While the first three barriers are structural, partner violence is seen as an internal barrier, but can also be interpreted as a consequence of broader structural conditions.

The dissertation research was conducted with respect to the phenomena of transformations of Western (social) systems since the 1980s. This transformation, referred to by many as the neoliberal revolution, has caused a transformation in the perception of social problems and introduced a new social and governmental paradigm. Based on the prioritization of the economic aspects of society's functioning over the social, it leads us to individualism, competition, excessive responsibility, consumerism and relational disinterest. Understanding areas of public interest from a financial perspective, which also appears to be an expert perspective, rather than from a social perspective, makes it virtually impossible to promote the objectives of social justice, equality, social cohesion, the fight against poverty and other objectives.

The research is therefore situated in broader discursive and structural conditions that manifest themselves at the local level as the so-called directing system. Directing system is interpreted as a kind of (sub)structural sphere of local institutions, represented by primary and

secondary schools, labour offices, practical politics, institutional creditors, lawyers and others who directly and indirectly influence the lives of marginalized actors. The researcher observed the practices and language of these institutions and their representatives in which the observed neoliberal discourse was applied.

The motivation of the presented work is to present the findings in a complementary form. The thesis seeks to link data from ethnographic observation, discursive analysis and interviews with female participants in a way that is complementary. The analysis of the discourse of the directing system alone will not reveal the influence of the thinking and actions of its representatives in practice, and the participants' accounts and experiences need to be contextually anchored. The academic role of a researcher and the professional role of a social worker allow the author of the thesis to connect both of these motivations and deal with them analytically as well as practically.

10 RESUMEN

La disertación desarrolla el tema de las barreras estructurales y los esfuerzos para emancipar a las jóvenes marginadas. El proceso de lucha por la movilidad social vertical se monitorea en ambas direcciones, en el sentido de que la investigadora se enfoca en las causas externas e internas de la marginalidad. El marco analítico de la disertación es entonces la suposición de que las posibilidades de los individuos y de los grupos están principalmente condicionadas por las influencias estructurales que dan forma a nuestra sociedad. El trabajo sigue la teoría antropológica y sociológica clásica de la hipótesis básica que las perspectivas de vida, las acciones y las opciones están influenciadas por el lugar en la sociedad o por el campo social de los participantes.

El investigador identificó cuatro barreras clave: el entorno educativo, las deudas, la asistencia social estatal y la vida en pareja, o la violencia de pareja. Mientras que las tres primeras son barreras estructurales, la violencia doméstica es una barrera interna, aunque se puede interpretar como una consecuencia de condiciones estructurales más amplias.. La investigación de la disertación se llevó a cabo con respecto a los fenómenos de las transformaciones de los sistemas (sociales) occidentales desde la década de 1980. Esta transformación, denominada por muchos como la revolución neoliberal, provocó una transformación de la percepción de los problemas sociales e introdujo un nuevo paradigma social y gubernamental. Mientras que las tres primeras son barreras estructurales, la violencia doméstica es una barrera interna, aunque se puede interpretar como una consecuencia de condiciones estructurales más amplias. Mirar las áreas de interés público desde una perspectiva financiera, que aparece expertamente, más que desde una perspectiva social, hace prácticamente imposible promover los objetivos de justicia social, igualdad, lucha contra la pobreza, cohesión social y otros.

Por lo tanto, la investigación se inscribe en condiciones discursivas y estructurales más amplias, que se manifiestan a nivel local como el llamado sistema de dirección. El sistema directivo se interpreta como una especie de esfera (sub)estructural de las instituciones locales, representada por escuelas primarias y secundarias, autoridades, políticos prácticos, acreedores, albaceas, abogados, departamentos de la oficina de trabajo y otros que directa e indirectamente influyen en la vida de actores marginados. El investigador observó las prácticas y el lenguaje de estas instituciones y sus representantes, en las que se aplicó el discurso neoliberal observado. La motivación de este trabajo es la presentación de los conocimientos en forma complementaria. El trabajo busca conectar datos del análisis discursiva y entrevistas con mujeres participantes para que los datos se complementen entre sí. El análisis del discurso del sistema directivo por sí solo no revela la influencia del pensamiento y las acciones de sus representantes en la práctica, y las declaraciones y experiencias de los participantes deben ponerse en contexto. El papel académico de la investigadora y el papel profesional del trabajador social permiten así al autor del trabajo conectar las dos motivaciones mencionadas y tratarlas tanto analítica como prácticamente.

11 ZDROJE

11.1 Literatura

Agentura pro sociální začleňování. 2012. *Příručka pro obce – dluhy*. Praha: Úřad vlády ČR.

ALMEIDA, Rhea a Ken DOLAN-DELVECCHIO, 1999. Addressing Culture in Batterers Intervention: The Asian Indian Community as an Illustrative Example. *Violence Against Women*. Volume: 5 issue: s. 654-683.

ALTHUSSER, Louis, 1971. *Ideology and Ideological State Apparatuses (notes towards an investigation)* [online]. 1971. [vid. 24. duben 2016]. Dostupné z <https://www.marxists.org/reference/archive/althusser/1970/ideology.html>

AMSTEL, van Huib, 2013. The Ethics and Arguments Surrounding Covert Research. *Social Cosmos*, 4 (1), s. 21–26.

ANDERSON, Elijah. 1999. *Code of the Street: Decency, Violence, and the Moral Life of the Inner City*. New York: W.W. Norton.

ANDERSON, Kristin, 1997. Gender, status and domestic violence: An integration of feminist and family violence approaches. *Journal of Marriage and the Family*, 59(3), s. 655–669.

APPLE, Michael W., The Politics of Official Knowledge: Does a National Curriculum Make Sense? *Teachers College Record*, Volume 95, Number 2. s. 222-241.

ARENDT, Hannah, [1961] 1993. *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. Penguin Books.

ATKINSON, Anthony B., 2015. *Inequality. What Can Be Done?* Harvard University Press.

- AUWARKER, Amy E., ARUGUETE, Mara S., 2008. 'Effects of Student Gender and Socioeconomic Status on Teacher Perceptions', *Journal of Educational Research*, 101, s. 243–246.
- AUYERO, Javier, 2012. *Patients of the State: The Politics of Waiting in Argentina*. Duke University Press.
- BAKER, Nancy, GREGWARE, Peter a MARGERY A. CASSIDY, 1999. Family Killing Fields: Honor Rationales in the Murder of Women. *Violence Against Women*. Volume: 5 issue: 2, s. 164-184.
- BANDURA, Albert, Claudio BARBANELLI, Gian Vittorio CAPRARA A Concetta PASTORELI. 1996. Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 71, no 2, 1996, p. 364–374.
- BANTON, Michael, 1983. *Racial and Ethnic Competition*. Cambridge University Press.
- BARŠA, Pavel, 1999. *Politická teorie multikulturalismu*. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- BARTHES, Roland, 1978. *Image-Music-Text*. New York: Hill and Wang.
- BAUMANN, Gerd, 1997. Dominant and Demotic Discourses of Culture: Their Relevance to Multi-ethnic Alliances. In: P WERBNER a T. MODOOD (eds.). *Debating Cultural Hybridity: Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. S. 209–25. London: Zed Book.
- BAUMAN, Zygmunt, 2007. *Collateral Casualties of Consumerism*. *Journal of Consumer Culture*. 3.1., roč. 7, č. 1, s. 25–56.
- BEDNÁŘOVÁ, Zdeňka, MACKOVÁ, Kateřina, WUNSCHOVÁ, Petra a Kateřina BLÁHOVÁ, 2009. *Domácí násilí. Zkušenosti z poskytování sociální terapeutické pomoci ohroženým osobám*. Acorus.
- BECK, Ulrich, 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- BECK, Ulrich, 2004. *Riziková společnost*. Praha: SLON.

- BECK, Ulrich a Elisabeth BECK-GEMSHEIM, 2002. *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage Publications.
- BECKER, Howard S., 1996. The Epistemology of Qualitative Research. In: R. JESSOR, A. COLBY a R. SHWEDER, ed. *Ethnography and Human Development: Context and meaning in Social Inquiry*. Chicago: University Of Chicago Press, s. 53–71.
- BELL, Daniel. [1973] 1976. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. *The Educational Forum*. Volume 40, 1976 - Issue 4, nestránkováno.
- BERNARD, H. Russell, 2011. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. 5th ed. Oxford: AltaMira Press.
- BERTAUX, Daniel a Martin KOHLI, 1984. The Life Story Approach: A Continental View. *Annual Review of Sociology*. roč. 10, s. 215–237.
- BHAVNANI, Kum-Kum, CHUA, Peter, COLLINS, Dana (2014). Critical Approaches to Qualitative Research. In: LEAVY, Patricia (ed.), *The Oxford Handbook of Qualitative Research*, Oxford. Oxford University Press, s. 165–178.
- BOAS, Taylor a Jordan GANS-MORSE, 2009. Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan. *Studies in Comparative International Development* 44(2), s. 137-161.
- BOROFSKY, Robert, 2000. COMMENTARY: Public Anthropology. Where To? What Next? *Anthropology News* 41(5), s. 9-10.
- BOURDIEU, Pierre, 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- BOURDIEU, Pierre, 1986. The Forms of Capital. In: John G. RICHARDSON, ed. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, s. 241–258.
- BOURDIEU, Pierre, 1991. *Language a Symbolic Power*. Polity Press.

- BOURDIEU, Pierre. 1992. The Practice of Reflexive Sociology. In Pierre Bourdieu, Loïc Wacquant. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press. S. 218-260.
- BOURDIEU, Pierre, 1993. Principles for a Sociology of Cultural Works. In: *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. New York: University of Columbia Press, s. 176–191.
- BOURDIEU, Pierre, [1986] 1995. Sociální prostor a symbolická moc. *Cahier du CeFreS*. roč. 8, s. 213–234.
- BOURDIEU, Pierre, 1998a. *Acts of Resistance: Against the New Myths of Our Time*. Cambridge, UK: Polity Press.
- BOURDIEU, Pierre, [1994] 1998b. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- BOURDIEU, Pierre, [1998] 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- BOURDIEU, Pierre, [1994] 2002. Reprodukční strategie a formy nadvlády. *Sociální studia*. roč. 2002, č. 8, s. 77–91.
- BOURDIEU, Pierre, 2006. Cultural Reproduction and Social Reproduction. In: D. GRUSKY a S. SZELÉNYI, ed. *Inequality: Classic Readings in Race, Class, and Gender*. s. 257–271.
- BOURDIEU, P. 2003. *Firing Back: Against Tyranny of the Market 2*. New York: The New Press.
- BOURDIEU, Pierre, 2010. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BOURDIEU, Pierre a Jean-Claude PASSERON, 1977. *Reproduction in Education, Culture and Society*. London: Sage.
- BOURDIEU, Pierre a Loïc WACQUANT, 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. University of Chicago Press.
- BOURGOIS, Philipe, 1996. In search of masculinity: Violence, respect and sexuality among Puerto Rican crack dealers in East Harlem. *British Journal of Criminology*, 36(3), s. 412–427.

- BOURGOIS, Philippe, 1998. The Moral Economies of Homeless Heroin Addicts: Confronting Ethnography, HIV Risk, and Everyday Violence in San Francisco Shooting Encampments. *Substance Use & Misuse*, 33(11), s. 2323–2351.
- BOURGOIS, Philippe, 2002a. *In Search of Respect: Selling Crack in El Barrio*. Cambridge University Press.
- BOURGOIS, Philippe, 2002b. Ethnography's troubles and the reproduction of academic habitus. *QUALITATIVE STUDIES IN EDUCATION*, vol. 15, no. 4, s. 417–420.
- BOURGOIS, Philippe a Jeff SCHONBERG, 2009. *Righteous Dopefiend*. Berkley and Los Angeles: University of California Press.
- BOWLES, Samuel a Herbert GINTIS, 1976. *Schooling in Capitalist America*. New York: Basic Books.
- BRAUN Joachim von a Franz W. GATZWEILER, 2014. *Marginality: Addressing the Nexus of Poverty, Exclusion and Ecology*. Springer Nature.
- BRENNER, Neil a Nik THEODORE, 2002. Cities and the Geographies of Actually Existing Neoliberalism. *Antipode* 34 (3), s. 349–79.
- BRENNER, Neil, PECK, Jamie a Nik THEODORE. 2010. After Neoliberalization? *Globalizations*, 7 (3): 327–45.
- BURCHARDT, T., LE GRAND, J., PIACHAUD, D., 2002. Degrees of exclusion: Developing a dynamic, multidimensional measure. In: Hills J, Le Grand J, Piachaud D. *Understanding Social Exclusion*. Oxford: Oxford University Press, s. 30–43.
- BURMAN, Erica, SMAILES, Sophie a Khatidja CHANTLER, 2004. 'Culture' as a Barrier to Service Provision and Delivery: Domestic Violence Services for Minoritized Women. *Critical Social Policy*. Volume: 24 issue: 3, s. 332-357.
- CALARCO, Jessica McCrory, 2014. Coached for the Classroom: Parents' Cultural Transmission and Children's Reproduction of Educational

Inequalities. *American Sociological Review*, Volume: 79 issue: 5, s. 1015-1037.

CALDWELL, Jennifer E., Suzzane C. SWAN, Diane, V. WOODBROWN, 2012. Gender differences in intimate partner violence outcomes. *Psychology of Violence*, 2(1), 42-57.

CARLIN, Bruce Ian a David. T. Robinson, 2012. Financial Education and Timely Decision Support: Lessons from Junior Achievement. *The American Economic Review*, Vol. 102, No. 3, pp. 305-308.

CASSEL, Joan, 1982. Harms, Benefits, Wrongs, and Rights in Fieldwork. In: Robert F. Kidd (ed.), *Springer Series in Social Psychology*. Springer-Verlag New York.

CASTEL, Robert, 2003. *From manual workers to wage laborers: transformation of the social question*. Transaction Publishers.

Centrum pro výzkum veřejného mínění, 2018. *Občané o možnostech dosažení vzdělání – září 2018*. Sociologický ústav AV ČR. [online]

Centrum pro výzkum veřejného mínění, duben 2019. *Romové a soužití s nimi očima české veřejnosti*. Sociologický ústav AV ČR. [online]

CLARKE, John, 2008. Living With/in and with-out Neo-Liberalism. *Focaal* (51), s. 135–47.

COHEN, Albert Kircidel, 1971. *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. New York: Free Press.

COLES, Justin A. a Tunette POWELL, 2019. A BlackCrit Analysis on Black Urban Youth and Suspension Disproportionality as Anti-black Symbolic Violence. *Race Ethnicity and Education*. Published online: 21 Jun 2019.

CULLEN, Bradley a Michael PRETES, 2000. The meaning of marginality: Interpretations and perceptions in social science. *The Social Science Journal* 37(2), s. 215-229.

COLLINS, Hugh, 2008. *The European civil code: The way forward*. Cambridge University Press.

- CRESWELL, John W., 2007. *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing among Five Approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- ČADA, Karel a Daniel Hůle, 2019. *Analýza segregace v základních školách z pohledu sociálního vyloučení*. Úřad vlády České republiky Odbor pro sociální začleňování (Agentura).
- DAVIES, Bronwyn a Peter BANSEL, 2007. Neoliberalism and education. *International Journal of Qualitative Studies in Education*. Volume 20, 2007, Issue (20)3, s. 247-259.
- DENZIN, Norman K. a Yvonna S. LINCOLN, 2005) Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research. In: DENZIN, Norman K.; LINCOLN, Yvonna S. (eds.), *The Sage Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks: SAGE, s. 1–32.
- DIJK, Teun van, 1993. Principles of Critical Discourse Analysis. In: *Discourse & Society*, 4: 2, 249–283.
- DIJK, Teun van, 2012. Structures of Discourse and Structures of Power. In: ANDERSON, James (ed.), *Communication Yearbook 12*, London: Routledge, 18–59.
- DOBASH, Emerson a Russell DOBASH, 1979. *Violence against Wives: A Case against the Patriarchy*. New York, NY: Free Press
- DOUGLAS, Mary, 1986. *How Institutions Think*. Syracuse University Press.
- DUMAS, Michael J., 2014. 'Losing an arm': schooling as a site of black suffering. *Race Ethnicity and Education*, 17(1).
- DUNNE, R. J., 2005. Marginality: A Conceptual Extension. In: DENNIS, Rutledge (ed.), *Marginality, Power and Social Structure: Issues in Race, Class and Gender*. Elsevier Ltd.
- DVOŘÁK, Tomáš a Daniel PROKOP, 2020. *Podoby a příčiny nerovností v českém vzdělávání*. EDUZMĚNA.
- EPPLÉ, Dennis a Richard E ROMANO, 2011. Peer Effects in Education: A Survey of the Theory and Evidence. In: Jess BENHABIB, Alberto BISIN

- a Matthew O. JACKSON, ed. *Handbook of Social Economics*. North-Holland, s. 1053–1163.
- ERIKSEN, Thomas H., 2005. *Engaging Anthropology: The Case for a Public Presence*. Oxford and New York: Berg Publishers.
- ERIKSEN, Thomas H., 2016. Veřejná antropologie ve 21. století, s některými příklady z Norska. *Český lid* 103, s. 37–50.
- ERHERINGTON, David a Martin JONES, 2018. Re-stating the post-political: Depoliticization, social inequalities, and city-region growth. *Environment and Planning A.*, vol. 50(1), s. 51-72.
- EUBANKS, Virginia, 2011. *Digital Dead End: Fighting for Social Justice in the Information Age*. The MIT Press.
- Evropská komise/EACEA/Eurydice, 2019. Povinné vzdělávání v Evropě 2019/20. Eurydice – Fakta a čísla. Lucemburk: Úřad pro publikace Evropské unie.
- FAIRCLOUGH, Norman, 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- FASSIN, Didier, 2009. Another Politics of Life Is Possible. *Theory, Culture and Society*, 26(5): s. 44-60.
- FASSIN, Didier (ed.), 2012. *A Companion to Moral Anthropology*. Wiley-Blackwell.
- FASSIN, Didier, 2013. Why Ethnography Matters: On Anthropology and Its Publics. *Cultural Anthropology*. 1.11., roč. 28, č. 4, s. 621–646.
- FASSIN, Didier (ed.), 2015. *At the Heart of the State. The Moral World of Institutions*. Pluto Press.
- FELCMANOVÁ, Lenka a Martina HABROVÁ, 2015. *Katalog podpůrných opatření, dílčí část, pro žáky s potřebou podpory ve vzdělávání z důvodu sociálního znevýhodnění*. Univerzita Palackého v Olomouci.
- FERGUSON, James. 2010. The Uses of Neoliberalism. *Antipode* 41, s. 166–84.

- FERREIRA, Nuno, 2011. Fundamental Rights and Private Law in Europe. The Case of Tort Law and Children. *International Journal of Children's Rights*, 19 (3). s. 571-594.
- FOSTER, George, M., 1969. *Applied Anthropology*. Little, Brown & Company.
- FOUCAULT, Michel, 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. New York: Pantheon Books.
- FOUCAULT, Michel, 1979. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Penguin.
- FOUCAULT, Michel, 2008. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France 1978–1979*, Basingstoke: Palgrave.
- FRASER, Nancy, 2001. Recognition without Ethics? *Theory, Culture & Society*, Volume: 18 issue: 2-3, s. 21-42.
- FRASER, Nancy, 2008. *Scales of Justice*. Columbia University Press.
- FRASER, Nancy, HONNETH, Alex, 2004. *Přerozdělování nebo uznání?* Filosofia.
- FRIEDMAN, Jonathan, 1990. Being in the World: Globalization and Localization. *Theory, Culture & Society*. 6.1., roč. 7, č. 2, s. 311–328.
- FRIEDMAN, Milton, 1962. *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- FROMM, Erich, 1969. *Lidské srdce – jeho nadání k dobru a zlu*. Mladá fronta.
- GANTI, Tejaswini, 2014. Neoliberalism. *Annual Review of Anthropology*. Vol. 43, s. 89-104.
- GARDOŠÍKOVÁ KORBEL a MARKOVÁ, 2020. Příklady intervencí pro snižování nerovností ve vzdělávání a jejich dopadů. In: PAQ Research, think-thank IDEA, *Nerovnosti ve vzdělávání jako zdroj neefektivity*. Nadace České spořitelny.

- GARRISON, William L. A David M. LEVINSON, 2014. *The Transportation Experience: Policy, Planning, and Deployment*. Oxford University Press.
- GARLAND, D. 2001. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- GAST, Melanie J., 2018. "They Give Teachers a Hard Time": Symbolic Violence and Intersections of Race and Class. In: *Interpretations of Teacher – student Relations. Sociological Perspectives*, 61(2), s. 257–275.
- GELLES, Richar J., 2000. Family Violence. In: TONRY, Michael a ed. *The Handbook of Crime and Punishment*. Oxford: Oxford University Press, s. 178–206.
- GERSTENBERG, Oliver, 2004. Private Law and the New European Constitutional Settlement. *European Journal Law*. Volume10, Issue 6, November 2004, s. 766-786.
- GIROUX, Henry A., 1992. *Border Crossings: Cultural Workers and the Politics of Education*. Psychology Press.
- GIROUX, Henry A., 2003. Racial Injustice and Disposable Youth in the Age of Zero Tolerance. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 16(4), s. 553-565.
- GOFFMAN, Alice. 2014. *On the Run. Fugitive Life in an American City*. The University of Chicago Press.
- GRAEBER, David, 2012. Dead zones of the imagination. On violence, bureaucracy, and interpretive labor. *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 2 (2), s. 105–28.
- GRAEBER, David, 2012. *Dluh*. Praha: BizBooks.
- GRAEBER, David, 2013. *Fragmenty anarchistické antropologie*. Tranzit.
- GRAEBER, David, 2015. *The Utopia of Rules: On Technology, Stupidity and the Secret Joys of Bureaucracy*. Melville House.

- GREGER, D, 2006. Vzdělanostní nerovnosti v teoretické reflexi. In *Nerovné šance na vzdělání: Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia, s. 21–40.
- GURUNG, Ghana a Michael KOLLMAIR, 2005. *Marginality: Concepts and their Limitations*. Dialogue.
- HAJSKÁ, Markéta a Ondřej PODUŠKA, 2006. Práce na černo jako forma adaptace na sociální vyloučení. In: Tomáš HIRT a Marek JAKOUBEK, ed. „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 136–155.
- HÁBL, Radek, TRLIFAJOVÁ, Lucie, GAJDOŠ, Adam, KOTECKÝ, Daniel a Jindřich FEJFAR, 2021. *Proč je u nás 5 miliónů exekucí?* SPOT.
- HALL, Steve, 2011. The Neoliberal Revolution. *Cultural Studies*, 25:6, s. 705-728.
- HALL, Steve, 2012. The solicitation of the trap: On Transcendence and Transcendental Materialism in advanced consumer-capitalism. *Human Studies*, 35(3), 365–381.
- HANNAN, Trent H., 2009. Neoliberalism, Governmentality, and Ethics. *Foucault Studies*, No 6, s. 37-59.
- HARDY, Ian a Stuart WOODCOCK, 2015. Inclusive education policies: Discourses of difference, diversity and deficit. *International Journal of Inclusive Education*, 19(2), s. 141-164.
- HARVEY, David, 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- HEJNAL, Ondřej, 2012. Nacionalismus, multikulturalismus, sociální vyloučení a „sociálně nepřizpůsobiví“: Analýza dominantně politického diskursu v České republice (2006-2011). *AntropoWebzin*. č. 2, s. 47–66.
- HEJNAL, Ondřej, 2014. Úvod do studia neoliberalismu: Inspirace pro antropologii. *AntropoWebzin*. roč. 10, č. 1, s. 33–47.
- HEJNAL, Ondřej a Ľubomír LUPTÁK, 2013. Když výzkum, tak skrytý: Serpentinami formalizované etiky. In: Michal PAVLÁSEK a Jana

- NOSKOVÁ, ed. *Když výzkum, tak kvalitativní: Serpentinami bádání v terénu*. Etnologické studie 14. Brno: Masarykova univerzita a Etnologický ústav AV ČR, s. 133–147.
- HESSELINK, Martijn W. 2004. The politics of a European Civil Code. *European Law Journal*, 2004 (10(6)), 675-697.
- HERZFELD, Michael, 1993. *The Social Production of Indifference*. University of Chicago Press.
- HETMÁNKOVÁ, Rad, 2013. *Zpátky ze dna: Zaostrěno na ženy*. Praha: Jako doma, o. s.
- HILLIARD, Paddy, PANTAZIS, Christina, TOMBS, Steve a Dave GORDON, 2004. *Beyond Criminology: Taking Harm Seriously*. Pluto Press.
- HIRT, Tomáš, 2012. Teoretický a institucionální rámec aplikované antropologie: Úvod do problematiky. In: T. Hirt a kol. *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. ZČU Plzeň.
- HIRT, Tomáš a Tereza DVOŘÁKOVÁ, 2020. Sociální integrace a sociální inkluze: Mezi sociální vědou a politikou. In *Migrace a integrace v česko-bavorském pohraničním regionu* [online]. ZČU.
- HILGERS, Mathieu, 2010. The Three Anthropological Approaches to Neoliberalism. *International Social Science Journal*, 61 (202), s. 351–64.
- HONNETH, Alex. 1996. *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: MIT Press.
- HORÁK, Pavel a Markéta HORÁKOVÁ, 2009. Role liniových pracovníků ve veřejné politice. *Sociologický časopis*, 45(2), s. 369–396.
- HORVAT, Erin McNamara a Anthony Lising ANTONIO, 1999. “Hey, Those Shoes Are Out of Uniform”: African American Girls in an Elite High school and the Importance of Habitus. *Anthropology & Education Quarterly*. 1.9., roč. 30, č. 3, s. 317–342.
- CHOMSKY, Noam, 2016. *Who Rules the World?* Hamish Hamilton.

- JACKSON, John L., Jr. 2010. On ethnographic sincerity. *Current Anthropology* 51(suppl. 2), s. 279–287.
- JAKOUBKOVÁ BUDILOVÁ, Lenka. 2015. Etnografie a terénní výzkum. In: L. TOUŠEK a kol., *Kapitoly z kvalitativního výzkumu*. ZČU v Plzni. s. 9–21.
- JANEBOVÁ, Radka, 2014. *Kritická sociální práce* [online]. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Ústav sociální práce.
- JANEBOVÁ, Radka. 2020. Represe jako nová prevence sociálních problémů? Ke vztahu mezi welfare a vězením v teorii Loïca Wacquanta. *Czech & Slovak Social Work / Sociální Práce / Sociálna Práca* 2020, sv. 20 Vydání 2, str. 5-21.
- JANEBOVÁ, Radka. 2021. Jak pracovat s ne/zodpovědností klientů v sociální práci? Model „společné odpovědnosti“ Iris Marion Young. *Czech & Slovak Social Work / Sociální Práce / Sociálna Práca* 2021, vydání 3, s. 128-144.
- JANUROVÁ, Kristýna, BARVÍKOVÁ, Jana, MARVÁNOVÁ VARGOVÁ, Bronislava, BEDNÁŘOVÁ, Zdena, ČECHOVÁ, Jitka, MACKOVÁ, KRPÁLKOVÁ Jindřiška, MACKOVÁ, Kateřina a Jitka POLÁKOVÁ, 2017. *Analýza kvality a dostupnosti specializovaných pobytových sociálních služeb pro dospělé oběti domácího násilí*. Praha: Odbor rovnosti žen a mužů Úřadu vlády ČR.
- JARKOVSKÁ, Lucie, 2009. Ideologie přirozenosti ve vzdělávání jako překážka překonávání sociálních nerovností. *ORBIS SCHOLAE*. roč. 3, č. 1, s. 21–34.
- JENKINS, Richard, 1997. *Rethinking ethnicity*. SAGE Publication : London.
- JESSOP, Bob, 2013. Putting Neoliberalism in its Time and Place: A Response to the Debate. *Social Anthropology*. roč. 21, č. 1, s. 65–74.
- JOERGES, Christian. 2002. The Law in the Process of Constitutionalizing Europe. *EUI Working Paper LAW* No. 2002/4.

- JOHNSON, Rucker C, 2011. *Long-Run Impacts of School Desegregation and School Quality on Adult Attainment*. NBER Working Paper.
- JOHNSTON, Barbara R., 2010. Social responsibility and the anthropological citizen. *Current Anthropology* 51(suppl. 2), s. 235–247.
- KASTURIRANGAN, Aarati, KRISHNAN, Sandhya a Stephanie RIGER, 2004. The Impact of Culture and Minority Status on Women's Experience of Domestic Violence. *Trauma Violence & Abuse* 5(4), s. 318-332.
- KEDDIE, Amanda, 2012. Schooling and social justice through the lenses of Nancy Fraser. *Critical Studies in Education* 53 (3), s. 263-279.
- KELLER, Jan, 1995. *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: SLON.
- KELLER, Jan, 2000. Co snižuje efektivnost environmentální osvěty. In: *Hledání odpovědí na výzvy současného světa*. Sborník z konference vysokoškolských učitelů. Univerzita Karlova, Praha 2000. str. 55-58.
- KELLER, Jan, 2010. *Tři sociální světy*. Praha: SLON.
- KELLER, Jan, 2011. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. SLON.
- KELLER, Jan, 2014. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostravská univerzita v Ostravě.
- KELLER, Jan, 2016. Sociální integrace včera a dnes. *Právo – SALON*, 23. 3. 2016.
- KELLER, Jan a Lubor TVRDÝ, 2008. *Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah a pojišťovna*. Praha: SLON.
- KENNY, Mell, 2006. "Constructing a European Civil Code: Quis custodiet ipsos custodes?" *Columbia Journal of European Law* 2006 (12(3)), s. 775-808.
- KRČÁL, Petr a Jiří MERTL, 2013. Reflexe neoliberalismu v sociální teorii a politické filosofii. In: LUPTÁK Ľubomír a kol., 2013. *Neoliberalismus a marginalita: Studie z českého reálnokapitalismu*. Studijní texty. Brno: Doplněk. s. 5–12.

- KUPFER, Antonia, 2015. Symbolic Violence: Education as Concealed Power. In: KUPFER, A., 2015, *Power and Education. Contexts of Oppression and Opportunity*. Palgrave Macmillan London, s. 26-40.
- KUPKA, Petr, 2017. *Násilí, podvody a každodennost: Jak zkoumat organizovaný zločin?* Centrum pro studium demokracie a kultury, Masarykova univerzita Brno.
- KUPKA, Petr, TOUŠEK, Laco, WALACH, Václav, DVOŘÁKOVÁ, Tereza, TVRDÁ, Kateřina, LUPTÁK, Lubomír, BRENDZOVÁ, Alica, VANKOVÁ, Klára, 2018. *Analýza možností a širších souvislostí prevence kriminality v SVL: Konceptní příloha Metodiky prevence kriminality v sociálně vyloučených lokalitách* [online]. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- LÁNSKÝ, Ondřej, 2014. Postkolonialismus a dekolonizace: základní vymezení a inspirace pro sociální vědy. *Sociální studia*, sv. 11, č. 1, s. 41–60.
- LARDIER, David T., HERR, Kathryn G., BERGENSON, Carrie, REID Pauline Garcia a Robert J. REID, 2019. Locating disconnected minoritized youth within urban community-based educational programs in an Era of Neoliberalism. *International Journal of Qualitative Studies in Education*. Volume 33, 2020 - Issue 4, s. 404-420.
- LAREAU, Annette, 2011. *Unequal Childhoods: Class, Race, and Family Life, With an Update a Decade Later*. University of California Press.
- LAZZARATO, Maurizio, 2009. Neoliberalism in Action: Inequality, Insecurity and the Reconstitution of the Social. *Theory, Culture & Society*, 26(6), s. 109–133.
- LEAVY, Patricia, 2014. Introduction. In: LEAVY, Patricia (ed.), *The Oxford Handbook of Qualitative Research*. Oxford: Oxford University Press, s. 1–13.
- LECOMPTE, Margaret D. a Jean J. SCHENSUL, 1999. *Designing and Conducting Ethnographic Research*. Walnut Creek, California: AltaMira Press.

- LEEUWEN, Theo van, 2008. *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- LEVITAS, Ruth. 1996. The concept of social exclusion and the New Durkheimian Hegemony. In *Critical Social Policy*, vol. 46(16), s. 5–20.
- LUGOSI, Peter, 2006. Between Overt and Covert Research: Concealment and Disclosure in an Ethnographic Study of Commercial Hospitality. *Qualitative Inquiry*. Volume: 12 issue: 3, s. 541-561.
- LUPTÁK Ľubomír a kol., 2013. *Neoliberalismus a marginalita: Studie z českého reálnokapitalismu*. Studijní texty. Brno: Doplněk.
- LUPTÁK, Ľubomír a Michal RŮŽIČKA, 2013. Těžební limity prolomeny: Extrakce ekonomického a politického kapitálu z romského ghetta. In: Ľubomír LUPTÁK a kol. *Neoliberalismus a marginalita: Studie z českého reálnokapitalismu*. Studijní texty. Brno: Doplněk, s. 192–208.
- LOW, Setha, M. a Sally E. MERRY, 2010. Engaged Anthropology: Diversity and Dilemmas. *Current Anthropology Volume 51*, Supplement 2, October 2010, s. 203-226.
- MACLEOD, Jay, 1987. *Ain't No Makin' It: Aspirations and Attainment in a Low-income Neighborhood*. Oxford: Westview.
- MADANIPOUR, Ali, SHUCKSMITH, Mark a Hilary TALBOT, 2015. *Concepts of poverty and social exclusion in Europe*. Sage Publication.
- MADDEN, David a Peter MARCUSE, 2020. *Na obranu bydlení*. Neklid.
- MAKI, Krystle, 2011. „Neoliberal Deviants and Surveillance: Welfare Recipients under the Watchful Eye of Ontario Works.“ *Surveillance & Society* 9 (1/2), s. 47–63.
- MANDELL, Lewis. 2009. Financial Education in High School, In: LUSARDI Annamaria (ed.), *Overcoming the Saving Slump: How to Increase the Effectiveness of Financial Education and Saving Programs*. Chicago: University of Chicago Press.

- MANN, Susan a Michael GRIMES, 2001. Common and contested ground: Marxism and race, gender & class analysis. *Race, Gender & Class*, 8, s. 3-22.
- MARCUS, George, 1995. Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 24, s. 95-117.
- MAREŠ, Petr, 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: SLON.
- MAREŠ, Petr, 2000. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*. roč. 36, č. 3, s. 285–297.
- MAREŠ, Petr, 2007. Co s konceptem sociální exkluze v české společnosti? In: P. MAREŠ a O. HOFÍREK, ed. *Sociální reprodukce a integrace: ideály a meze*. Brno: Masarykova univerzita Masarykova univerzita, Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti, s. 11–26.
- MAREŠ, Petr, HORÁKOVÁ, Markéta a Miroslava RÁKOCZYOVÁ, 2008. *Sociální exkluze na lokální úrovni*. Brno: VÚPSV.
- MATĚJŮ, Petr, STRAKOVÁ, Jana a Arnošt VESELÝ, 2010. *Nerovnosti ve vzdělávání. Od měření k řešení*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- MATOUŠEK, Roman, 2018. *Finanční dopady vysoké nezaměstnanosti obyvatel sociálně vyloučených lokalit a jejich nízké kvalifikace*, Agentura pro sociální začleňování.
- MARHÁNKOVÁ, Jaroslava, 2006. Domácí násilí: výpovědi žen žijících v azylovém domě. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 7(2), 46–51.
- MEAD, Lawrence M., 1997. *The New Paternalism. Supervisory Approaches to Poverty*. Brookings Institution Press.
- MERTL, Jiří a Petr KRČÁL, 2013. *(Neo)liberální governmentalita v České Republice*. Brno: Václav Klemm.
- MERTL, Jiří, 2016. Vše v rámci trhu, nic proti trhu, nic mimo trh: neoliberální devianti a dohled nad nimi skrze sociální pomoc. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 2016, Vol. 52, No. 2: 179–207.

- MERTL, Jiří, 2017. *Přerozdělování welfare: Nástroj pomoci, nebo kontroly?* DOPLNĚK.
- MERTON, Robert K., [1957] 2007. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: SLON.
- MERTON, Robert K. 1938. Social structure and anomie. *American sociological review* sv. 3, č. 5. 672–682.
- MIKULA, Štěpán a Josef Montag, 2022. *Roma and Bureaucrats: A Field Experiment in the Czech Republic*. MUNI ECON Working Paper. Brno: Masaryk University.
- Ministerstvo financí. 2016. *Měření finanční gramotnosti 2015: Kompletní výsledky*. [online] Dostupné z: <http://www.psfv.cz/cs/pro-odborniky/mereni-urovne-financni-gramotnosti/2015/mereni-urovne-financni-gramotnosti-2784>.
- MOUNK, Yascha, 2017. *The Age of Responsibility Luck, Choice, and the Welfare State* Harvard University Press.
- MUHIČ DIZDAREVIČ, S. a kol., 2014. Výzkum o postavení romských žen v České republice. Praha: Slovo 21. LA STRADA, 2004. *Obchod se ženami v romských komunitách. Závěrečná zpráva z projektu Lidská práva v praxi – prevence obchodování se ženami v romských komunitách*. Praha: La Strada.
- MUSIL, Libor, HUBÍKOVÁ, Olga, HAVLÍKOVÁ, Jana a Kateřina KUBALČÍKOVÁ, 2013. *Raná fáze implementace reformy v rámci agendy dávek pomoci v hmotné nouzi*. Praha: VUPSV, v. v. i.
- NAVRÁTIL, Pavel, 2001. *Teorie a metody sociální práce*. Zeman.
- NIKOLAI, Tomáš, 2008. Segregace romských dětí ze sociálně vyloučených lokalit ve vzdělávání a role pedagogicko-psychologické diagnostiky. In: Ivana ČEPIČKOVÁ, *Vzdělávání v sociokulturním kontextu*. Ústí nad Labem: PF UJEP, s. 36–41.
- NOGUERA, Pedro a Chiara M. CANNELLA. 2006. Youth agency, resistance, and civic activism: The public commitment to social justice.

- In: S. Ginwright, P. Noguera, & J. Cammarota (Eds.), *Beyond resistance: youth activism and community change*. New York: Routledge. s. 333–347.
- NUSSBAUM, Martha a Amartya SEN, 1993. *The Quality of Life*. Oxford Scholarship Online.
- NUSSBAUM, Martha, 2006. *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge: Harvard University Press.
- OKELY, Judith a Helen CALLAWAY, 1992. *Anthropology and Autobiography*. New York: Routledge.
- OKELY, Judith, 2009a. Fieldwork as Free Association and Free Passage. In: Marit MELHUUS, Jon P. MITCHELL a Helena WULFF *Ethnographic Practice in the Present*. London & New York: Berghahn Books, s. 28–41.
- OKELY, Judith, 2009b. Když antropolog dělá výzkum doma. In: Marek JAKOUBEK a Lenka J. BUDILOVÁ, ed. *Romové a Cikáni – neznámí i známí*. Praha: Leda, s. 46–51.
- ONG, Aihwa. 2006. *Neoliberalism as Exception: Mutations in Citizenship and Sovereignty*. Durham: Duke University Press.
- ONG, Aihwa, 2007. Neoliberalism as a mobile technology. *Transactions of the Institute of British Geographers* 32(1), s. 3-8.
- OPPEDISANO, Veruska a Gilberto TURATI. 2015. What are the causes of educational inequality and of its evolution over time in Europe? Evidence from PISA. *Education Economics*. 23(1), s. 3–24.
- ORTNER, Sherry B., 1996. *Making Gender: The Politics and Erotics of Culture*. Boston: Beacon Press.
- ORTNER, Sherry B., 2006. *Anthropology and Social Theory: Culture, Power, and the Acting Subject*. Durham: Duke University Press Books.
- ORTNER, Sherry B., 2011. On Neoliberalism. *Anthropology of This Century*, no. 1. <http://aotcpres.com/articles/neoliberalism/>.

- PANTAZIS, Christine a and David Gordon (eds.), 2000. *Tackling Inequalities: where are we now and what can be done?* Policy Press.
- PATTILLO, Mary. 2007. *Black on the Block: The Politics of Race and Class in the City*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- PARIJS, Philippe van, 2001. A Basic Income for All. In: COHEN, Joshua; ROGERS, JOEL (eds.), *What's Wrong with the Free Lunch*, Boston: Beacon Press, 3–26.
- PIERSON, John, 2010. *Tackling Social Exclusion*. Oxford, Routledge.
- PIKÁLKOVÁ, Simona, ed., 2004. *Mezinárodní výzkum násilí na ženách – Česká republika/2003: Příspěvek k sociologickému zkoumání násilí v rodině*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.
- PONOCNÁ, Petra, 2018. Empatie a emoce v etnografickém výzkumu. *Lidé města*, 20/1, s. 81-107.
- PROKOP, Daniel. 2019. *Slepé skvrny*. Host.
- ROSE, Nikolas, 1996. Governing „Advanced“ Liberal Democracies. In: BARRY, Andrew; OSBORNE, Thomas; ROSE, Nikolas (eds.), *Foucault and Political Reason*, Chicago: Chicago Universit Press, s. 37–64.
- RÁC, Ivan, Andrej MÁTEL a Michal KOZUBÍK. 2016. Násilie páchané na rómských ženách v partnerských vzťahoch. *Czech & Slovak Social Work / Sociální Práce / Sociálna Práca*. 15(6), s. 62–77.
- RIST, Ray C., [1970] 2000. 'Student Social Class and Teacher Expectations: The selffulfilling prophecy in ghetto education', *Harvard Educational Review*, 70(3), s. 257–301.
- RIVKIN, Steven a Finis WELCH, 2006. Has School Desegregation Improved Academic and Economic Outcomes for Blacks? In: E. Hanushek a F. Welch (eds.), *Handbook of the Economics of Education*. North-Holland.
- RIZVI, Fazal a Bob LINGARD, 2009. *Globalizing Education Policy*. London: Routledge.

- ROBINSON, David, 2002. Missing the target? Discrimination and exclusion in the allocation of social housing. In: Peter SOMERVILLE a Andy STEELE „Race”, *Housing and Social Exclusion*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers,
- ROOM, Graham J., 1999. Social Exclusion, Solidarity and the Challenge of Globalization. *International Journal of Social Welfare*. 7., roč. 8, č. 3, s. 166–174.
- ROWE, Mike, 2012. Going Back to the Street: Revisiting Lipsky’s Street-level Bureaucracy. *Teaching Public Administration*, 30(1), s. 10-18.
- RŮŽIČKA, Michal, 2006a. *Deskripce a analýza problematiky sociální exkluze v Plzni*. Výzkumná zpráva. Plzeň: Člověk v tísní – společnost při České televizi.
- RŮŽIČKA, Michal, 2006b. Geografie sociální exkluze. *Sociální studia*. č. 2, s. 117–132.
- RŮŽIČKA, Michal, 2010. *Political-economy of Marginalization: The Case of Roma/Gypsies in East Central Europe*. Disertační práce.
- RŮŽIČKA, Michal, 2011. Časoprostorové a infrastrukturní aspekty procesu sociální exkluze. *Sociologický časopis*. roč. 47, č. 2, s. 273–295.
- RŮŽIČKA, Michal a Laco TOUŠEK, 2014. Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby. In: Jiří ŠUBRT, ed. *Soudobá sociologie VI (Oblasti a specializace)*. Praha: Univerzita v Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, s. 117–143.
- RYLKO-BAUER, Barbara, SINGER, Merrill a John a van WILLIGEN, J., 2006. Reclaiming applied anthropology: its past, present, and future. *American Anthropologist*, 108 (1), s. 178–190.
- RYŠKA, Tomáš, 2010. Angažovaná antropologie: Dar i jed. *Cargo* 1, 2 / 2010, s. 27-47.
- SANJEK, Roger, 2004. Going Public: Responsibilities and Strategies in the Aftermath of Ethnography. *Human Organization*, 63 (4), str. 444–456.

- SEN, Amartya, 2000. *Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny*. Asian Development Bank.
- SHAW, Martin, 2006. *Narrating Gypsies, Telling Travellers: A Study of the Relational Self in Four Life Stories*. Umeå: Institutionen för moderna språk, Umeå universitet.
- SCHEPER-HUGHES, Nancy, 1993. *Death without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil*. Berkeley: University of California Press. (Second edition).
- SCHEPER-HUGHES, Nancy, 1995. The Primacy of the Ethical: Propositions for a Militant Anthropology. *Current Anthropology*. roč. 36, č. 3, s. 409–440.
- SCHEPER-HUGHES, Nancy, 2010. Parts unknown: Undercover ethnography of the organs-trafficking underworld. *Ethnography* 2004; 5; 29, s. 29-73.
- SILVER, Hilary, 1994. Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*; 1994; Vol 133, s. 531-578.
- SILVERMAN, Sydel, 2007. American anthropology in the middle decades: a view from Hollywood. *American Anthropologist* 109, s. 519–528.
- SIMS, Margaret, 2017. Neoliberalism and early childhood. *Cogent Education*, 4:1, s. 1-10.
- SIROVÁTKA, Tomáš, 2003. Exkluze Romů na trhu práce a šance na jejich inkluzi. *Sociální studia*. roč. 10, s. 11–34.
- SIMONČIČ, Katja, 2019. Consumerism as a Mechanism of Social Control: an Outline of Social Harm. *European Group for the Study of Deviancy and Social Control*, Volume 3, Number 2 (December, 2019) s. 125-149.
- SMITH, David M., 1996. The Socialist City. In: Gregory D. ANDRUSZ, Michael HARLOE a Ivan SZELÉNYI, ed. *Cities After Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Oxford: Blackwell, Studies in urban and social change, s. 70–99.
- SOKOL, Jan, 2010. *Etika a život: Pokus o praktickou filosofii*. Vyšehrad.

- SOKOLOFF, Natalie a Ida DUPONT, 2005. Domestic Violence at the Intersections of Race, Class, and Gender: Challenges and Contributions to Understanding Violence against Marginalized Women in Diverse Communities. *Violence against Women*, 11, s. 38-64.
- SOKOLOFF, Natalie a Christina PRATT (eds.), 2005. *Domestic violence at the margins: Readings on race, class, gender, and culture*. Rutgers University Press.
- SOMERVILLE, Peter a Andy STEELE, 2002. „Race”, *Housing and Social Exclusion*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- SOSS, Joe, FORDING, Richard C. a Sanford F. SCHRAM, 2011. *Disciplining the Poor: Neoliberal Paternalism and the Persistent Power of Race (Chicago Studies in American Politics)*. University of Chicago Press
- SOYSAL, Yasemin Nuhoğlu. 2012. Citizenship, immigration, and the European social project: rights and obligations of individuality. *The British Journal of Sociology*, 63(1), s. 1–21.
- SPEED, Shannon, 2006. At the Crossroads of Human Rights and Anthropology: Toward a Critically Engaged Activist Research. *American Anthropologist*, 108, s. 66–76.
- TEINER, Jakub, 2004. Ekonomie sociálního vyloučení. In: Tomáš HIRT a Marek JAKOUBEK, ed. *Romové: kulturologické etudy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 218–229.
- STÖCKELOVÁ, Tereza a Abu Ghosh, Yasar (eds.). 2013. Etnografie. Improvizace v teorii a terénní praxi. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- STRAKOVÁ, Jana, SIMONOVÁ, Jaroslava a David GREGER, 2019. Faktory ovlivňující přechod žáků do středoškolských maturitních oborů. *Pedagogika*, roč. 69, č. 2, 2019, s. 113–130.
- SUTHERLAND, Edwin Hardin, 1947. *Principles of Criminology*. Philadelphia: Lippincott.

- SZÉNÁSSY, Edit, KŇAPOVÁ, Kateřina a Tereza DVOŘÁKOVÁ, 2017. *Jak zůstat člověkem v síti dluhů: kvalitativní výzkum*. Ekumenická akademie.
- ŠOTOLA, Jiří a Mario RODRÉGUEZ POLO a kol., 2016. *Etnografie sociální mobilit. Etnicita, bariéry, dominance*. Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.
- TARABINI, Aina, 2015. Naming and Blaming Early School Leavers: An Analysis of Education Policies, Discourses and Practices in Spain. In: KUPFER, A., 2015, *Power and Education. Contexts of Oppression and Opportunity*. Palgrave Macmillan London, s. 146-166.
- TAYLOR-GOOBY, P. 2008. The new welfare state settlement. *Europe. European Societies*, 10(1), s. 3–24.
- THALER, Richard a SUSTEIN, Cass, 2009. *Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. Penguin Books.
- TOUŠEK, Laco, 2007. Sociální vyloučení a prostorová segregace. *AntropoWebzin*. roč. 2007, č. 2–3, s. 12–26.
- TOUŠEK, Laco, 2012. Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie. In: Tomáš HIRT, ed. *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, s. 25–106.
- TOUŠEK, Laco, Václav WALACH, Petr KUPKA, Kateřina TVRDÁ, Alica BRENDZOVÁ, Ľubomír LUPTÁK, Tereza DVOŘÁKOVÁ, Ondřej PLACHÝ a Klára VANKOVÁ, 2018. Labyrintem zločinu a chudoby: kriminalita a viktimizace v sociálně vyloučených lokalitách. Brno: Doplněk.
- TRLIFAJOVÁ, Lucie a Jan HURRELE, 2018. Work must pay: Does it? Precarious employment and employment motivation for low-income households. *Journal of European Social Policy*. Vol 29, Issue 3, s. 1-20.
- UHL, Pavel, 2021. O dětských dluzích. *Soukromé právo*, 7-8/2021, s. 2-5.
- VECK, Wayne, 2015. Arendt, Power and Education. In: KUPFER, A., 2015, *Power and Education. Contexts of Oppression and Opportunity*. Palgrave Macmillan London, s. 13-25.

- VESELÝ, Jiří a kol., 2013. *Právo sociálního zabezpečení*. Praha: Linde Praha.
- VYMĚTALOVÁ, Simona, 2001. Domácí násilí: přirozený jev? *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. 37(1), s. 103–121.
- WACQUANT, Loïc, 1996. The Rise of Advanced Marginality: Notes on Its Nature and Implications. *Acta Sociologica*, Vol. 39, No. 2 (1996), s. 121-139.
- WACQUANT, Loïc, 2001. The Penalisation of Poverty and the Rise of Neoliberalism. *European Journal on Criminal Policy and Research*. 12., roč. 9, č. 4, s. 401–412.
- WACQUANT, Loïc, 2009. *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durhan: Duke University Press.
- WACQUANT, Loïc, 2010. Crafting the Neoliberal State: Workfare, Prisonfare, and Social Insecurity¹. *Sociological Forum*. roč. 25, č. 2, s. 197–220.
- WACQUANT, Loïc, 2012. Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalism. *Social Anthropology* 20(1), s. 66-99.
- WEISS, Linda, 1998. *The Myth of the Powerless State*. Cornell University Press.
- van WILLIGEN, John, 2002. *Applied anthropology: an introduction*. 3rd edition. Westport, CT: Bergin & Garvey.
- WILLIS, Paul, 1977. *Learning to Labor: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Morningside. New York: Columbia University Press.
- WINTER, Nicholas J. G., 2008. *Dangerous Frames: How Ideas about Race and Gender Shape Public Opinion*. Chicago: University of Chicago Press.
- WODAK, Ruth, 2001. What CDA is about – a Summary of Its History, Important Concepts and Its Developments. In: WODAK, Ruth; MEYER,

Michael (eds.), *Methods of Critical Discursive Analysis*, London: SAGE, s. 1–13.

WOOLFOLK HOY, Anita, HOY, Wayne K. a Nan M. KURZ, 2008. Teacher's academic optimism: The development and test of a new construct. *Teaching and Teacher Education* 24(4), s. 821-835.

YLLO, Kersti A., 2005. Through a feminist lens: Gender, power, and violence. In: Donileen R. LOSEKE, Richard J. GELLES A Mary M. CAVANAUGH. *Current controversies on family violence*. SAGE Publication. s. 19-34.

YOSHIHAMA, Mieko, 1999. Domestic Violence Against Women of Japanese Descent in Los Angeles: Two Methods of Estimating Prevalence. *Violence Against Women*. Volume: 5 issue: 8, s. 869-897.

YOUNG, Iris Marion, 1990. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton University Press.

YOUNG, Iris Marion, 2004. *Oppression, Privilege, and Resistance: Theoretical Perspectives on Racism, Sexism, and Heterosexism*. Boston.

YOUNG, Iris Marion, 2010. *Proti útlaku a nadvládě: transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofia.

YOUNG, Jock, 1999. *The Exclusive Society*. London: SAGE Publications.

YOUNG, Jock, 2007. *The Vertigo of Late Modernity*. London: Sage Publications Ltd.

Zpráva o vyloučení z bydlení [online], 2018. Platforma pro sociální bydlení; LUMOS.

ŽIŽEK, Slavoj. [2008] 2013. *Násilí*. Rybka Publishers.

ŽLNAYOVÁ, Edita. 1996. „Postavenie a úloha ženy-matky a muža-otca v rómském rodine.“ *Romano džaniben*, 1-2/, s. 29-41.

11.2 Internetové zdroje

Státní maturita. EDUiN, Informační centrum o vzdělávání [online].

Dostupné na: <https://www.eduin.cz/tag/statni-maturita/>.

„Ve škole povinně do osmnácti let, navrhuje ministryně Maláčová“. iDnes [online]. Dostupné na: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/malacova-povinna-dochazka-skolstvi-plaga.A181205_094713_domaci_brzy.

5. 12. 2018.

„Když jde o vzdělání, musí být na děti přísnost“. A2larm [online]. Dostupné na: <https://a2larm.cz/2021/05/kdyz-jde-o-vzdelani-musi-byt-na-deti-prisnost/>. 10. 5. 2021.

„Mladí chudí v ČR: Prevencí je rodina, vzdělání a dostupné bydlení“. Median [online]. Dostupné na: <https://www.median.eu/cs/?p=1657>. 13. 6. 2018.

„Stydím se říct, že jsem učitelka. Každý pátý kantor zvažuje odchod ze školství“. iDnes [online]. Dostupné na: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/konec-ucitelu-ve-skolach-ministr-vladimir-balas-reforma-skol.A220703_203226_domaci_imat?

6. 7. 2022.

„Česko 2022. Život k nezaplacení. iRozhlas [online]. Dostupné na: <https://data.irozhlas.cz/zivot/uspory-procenta/>. 11. 5. 2022.

Mapa exekucí [online]. Dostupné na: <http://mapaexekuci.cz/>. Naposledy navštíveno 28. 8. 2022.

„Exekutoři si na dětské černé pasažéry rádi počkají, pokuta pak notně naroste“. Novinky.cz [online]. Dostupné na: <https://www.novinky.cz/clanek/finance-exekutori-si-na-detske-cerne-pasazery-radi-pockaji-pokuta-pak-notne-naroste-130393>. 22. 9. 2011.

„Emancipace dítěte v postmoderní společnosti“. Youtube [online]. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=e0NeoN6okvE>. 4. 10. 2021.

- „Karel Eliáš: Na občanský zákoník se už nedivám jako na své dítě“. Česká justice [online]. Dostupné na: <https://www.ceska-justice.cz/2020/12/karel-elias-na-obcansky-zakonik-se-uz-nedivam-jako-na-sve-dite/>. 14. 12. 2020.
- „Kvůli dětským dluhům není nutné vjet parním válcem do občanského zákoníku“. Lidovky.cz [online]. Dostupné na: <https://www.lidovky.cz/byznys/komentar-kvuli-detskym-dluhum-neni-nutne-vjet-parnim-valcem-do-obcanskeho-zakoniku>. 21. 5. 2019.
- „The First Buses in the World Were in Paris“. Ozy [online]. Dostupné na: <https://www.ozy.com/true-and-stories/the-first-buses-in-the-world-were-in-paris-and-they-ate-hay/90088/>. 12. 12. 2018.
- „Plzeňský dopravní podnik šikanuje seniory a zadlužuje dětské černé pasažéry, radní by měli praštit do stolu“. Český rozhlas Plzeň [online]. Dostupné na: <https://plzen.rozhlas.cz/dalibor-hapl-plzensky-dopravni-podnik-sikanuje-seniory-a-zadluzuje-detske-cerne-6740248>. 8. 1. 2016.
- Slovník spisovného jazyka českého. Odpovědnost [online]. Dostupné na: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=odpov%C4%9Bdnost&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>. 2011.
- Internetová jazyková příručka. Odpovědnost [online]. Dostupné na: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=odpov%C4%9Bdnost>. 2008-2022.
- Oxford Learner's Dictionary. Responsibility [online]. Dostupné na: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/responsibility?q=responsibility>. 2022.
- „Nebavme se o sociálních dávkách, ale o daních a výši mezd, říká Lucie Trlifajová“. A2larm [online]. Dostupné na: <https://a2larm.cz/2022/05/nebavme-se-o-socialnich-davkach-ale-o-danich-a-vysi-mezd-rika-lucie-trlifajova/>. 18. 5. 2022.
- Jak postupovat v případě domácího násilí. Policie České republiky – KŘP Plzeňského kraje [online]. Dostupné na: <https://www.policie.cz/clanek/jak-postupovat-v-pripade-domaciho-nasili.aspx>. 2022.

- Obyvatelstvo podle druhu pobytu a podle velikostních skupin obcí a krajů. Český statistický úřad [online]. Dostupné na: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt-vyhledavani&vyhltext=obyvatelstvo+podle+druhu+pobytu&bkvt=b2J5dmF0ZWxzZHZvIHVvZGxllGRydWh1IHVvYnl0dQ..&katalog=all&pvo=ZVCR001>. 28. 8. 2022.
- „Mimořádná okamžitá pomoc“. MPSV [online]. Dostupné na: <https://www.mpsv.cz/-/mimoradna-okamzita-pomoc>. 2022.
- „O menšinách máme dostatek informací, říkají mladí. Často ale věří nenávisným fámám“. Vláda české republiky [online]. Dostupné na: <https://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=124835&tmplid=50>. 26. 11. 2014.
- „Analýza vývoje příjmů a výdajů domácností ČR v roce 2021 a predikce na další období“. MPSV [online]. Dostupné na: https://www.mpsv.cz/web/cz/analyza-vyvoje-prijmu-a-vydaju-domacnosti-cr-v-roce-2021-a-predikce-na-dalsi-obdobi?fbclid=IwAR0URmJx2W34yzxie1wSayu0bgKfLb11dG_oR_ePpJXFKYwu2Jp1yfseErl. 2021.
- „Komiks dělá z dětských dlužníků lotry. Advokátní komora za něj čelí kritice“. iDnes [online]. Dostupné na: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/laska-kritika-advokatni-komora-komiks.A200113_160838_domaci_zaz. 15. 1. 2020.
- „Revizoři mají z každé pokuty 140 korun, vymahači tisíce“. Novinky.cz [online]. Dostupné na: <https://www.novinky.cz/clanek/finance-revizori-maji-z-kazde-pokuty-140-korun-vymahaci-tisice-155095>. 21. 5. 2012.
- „Kolik mají revizoři z pokut?“. Naše peníze [online]. Dostupné na: <https://www.nasepenize.cz/kolik-maji-revizori-z-pokut-264831>. 1. 9. 2013.
- „Šokující fakta o revizorech: Na kolik si přijdou z pokut?“. EuroZprávy [online]. Dostupné na: <https://eurozpravy.cz/doprava/mhd/76212-sokujici-fakta-o-revizorech-na-kolik-si-prijdou-z-pokut/>. 26. 8. 2013.

Nemám černý svědomí. Kampaň PMDP [online]. Dostupné na:
<https://cernysvedomi.pmdp.cz/>. 2022.

11.3 Zákony a nálezy

Nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 1864/16 ze dne 28. listopadu 2017.

Nález Ústavního soudu sp. zn. Pl.ÚS 1/08 ze dne 20. 5. 2008.

Nález Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 1775/14 ze dne 15. února 2017.

Nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 728/15 ze dne 16. září 2015.

Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi.

Zákona č. 133/2000 Sb., o evidenci obyvatel.

12 PŘÍLOHY

12.1 Příloha č. 1

Domácí úkol pro žáky a žačky 8. třídy místní segregované školy.

RASA – velké skupiny lidí, které se na vzájem odlišují vnějšími znaky (barva kůže, tvar lebky, nosu, rtů, barva a typ vlasů)

1) Rozlišujeme 3 základní rasy. Spoj, co patří k sobě:

- a) Žlutá   1) negroidní
- b) Bílá (běloši)   2) mongoloidní
- c) Černá (černoši)   3) europoidní

2) Vypiš, kde ve světě se tyto základní rasy vyskytují:

EUROPOIDNÍ =
MONGOLOIDNÍ =
NEGROIDNÍ =

3) Vypiš základní znaky jednotlivých ras:

EUROPOIDNÍ =
MONGOLOIDNÍ =
NEGROIDNÍ =

4) Díky migracím dochází k mísení ras. Doplně jaké rasy se musí zkřížit při vzniku míšenců:

MÍŠENEC	KŘÍŽENÍ	VÝSKYT
MESTIC		
MULAT		
ZAMBO		

5) K problematice lidských ras patří tyto pojmy. Pokus se je vysvětlit:

- a) RASISMUS =
- b) ANTISEMITISMUS =
- c) SKINHEAD =

12.2 Příloha č. 2

Přehled o pokutách nezletilých za období 2014-2017 vzniklých v režimu vlastního vymáhání (vymáhání přímo PMDP, ne externí právní nbo vymahačskou kanceláří).

Přikládáme podrobný přehled o pokutách nezletilých vzniklých v režimu vlastního vymáhání, tedy za období 2014-2017

Nezletilí									
ROK	2014		2015		2016		2017		
Celkem neletilých (bez placených na místě)	3 646		3 806		3 883		3 561		
=	9,63%		10,34%		10,47%		10,24%		
Z toho	záchytů	%	záchytů	%	záchytů	%	záchytů	%	
- 6-14 let včetně (do dovršení 15 let)	1 558	43	1 623	43	1 642	42	1 501	42	
- 15-17 let včetně (do dovršení 18 let)	2 088	57	2 183	57	2 241	58	2 060	58	

Přehled o pohledávkách nezletilých, vzniklých za období 2014-2017

Věk	Počet pohledávek	= počet dlužníků	Zaplaceno - nežalováno	Dodatečné prokázání - roční předplatné = platba 0 - Kč	Počet pohledávek odepsaných - nežalováno	Počet nezaplacených nežalovaných pohledávek	Počet zatalovaných pohledávek	= počet dlužníků	Počet zaplacených pohledávek po žalobě	Počet odepsaných žalovaných pohledávek	Počet nezaplacených žalovaných pohledávek	Celkový počet zaplacených pohledávek (žalované i nežalované pohledávky)	Celkový počet nezaplacených pohledávek (žalované i nežalované pohledávky)	Celkový počet odepsaných pohledávek (žalované i nežalované pohledávky)
6-14	6 324	3 050	3 194	121	912	1 111	986	586	106	78	802	3 421	1 913	990
15-17	8 572	4 204	5 183	195	1 063	1 109	1 022	513	215	27	780	5 593	1 889	1 090

Důvody pro odpis pohledávek jsou následující: dlužník neprošel evidencí obyvatel, zemřel, dospěli jsme k dohodě o narovnání (např. dětské domovy), není ekonomicky výhodné pro naši společnost je žalovat.

Dále předkládáme recidivu záchytů nezletilých, která má v posledních letech klesající tendenci:

Recidiva záchytů nezletilých ve věku 6 - 14 let včetně (do dovršení 15 let)									
ROK	2014		2015		2016		2017		
Počet záchytů (bez placených na místě=nelze zjistit recidivu)	1 558		1 623		1 642		1 501		
- počet záchytů u jednoho pasážéra	osob	%	osob	%	osob	%	osob	%	
1	744	76,2	839	78,0	911	78,8	863	79,2	
2	126	12,9	126	11,7	145	12,5	130	11,9	
3	38	3,9	43	4,0	49	4,2	43	3,9	
4	24	2,5	26	2,4	10	0,9	25	2,3	
5	8	0,8	13	1,2	21	1,8	17	1,6	
6-10	31	3,2	26	2,4	18	1,6	10	0,9	
11-15	5	0,5	2	0,2	2	0,2	2	0,2	
16-20	0	0,0	1	0,1	0	0,0	0	0,0	
nad 20	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	
Celkem dlužníků/100%	976	100%	1 076	100%	1 156	100%	1 090	100%	

Recidiva záchytů nezletilých ve věku 15 - 17 let včetně (do dovršení 18 let)									
ROK	2014		2015		2016		2017		
Počet záchytů (bez placených na místě=nelze zjistit recidivu)	2 088		2 183		2 241		2 060		
- počet záchytů u jednoho pasážéra	osob	%	osob	%	osob	%	osob	%	
1	959	74,2	1 037	74,8	1 068	73,7	1 116	77,1	
2	192	14,8	188	13,6	213	14,7	196	13,5	
3	54	4,2	71	5,1	76	5,2	66	4,6	
4	29	2,2	31	2,2	41	2,8	27	1,9	
5	19	1,5	14	1,0	15	1,0	15	1,0	
6-10	28	2,2	38	2,7	32	2,2	23	1,6	
11-15	9	0,7	5	0,4	4	0,3	4	0,3	
16-20	3	0,2	2	0,1	0	0,0	0	0,0	
nad 20	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	
Celkem dlužníků/100%	1 293	100%	1 386	100%	1 449	100%	1 447	100%	

12.3 Příloha č. 3

Materiál prevence dětských jízd bez jízdního dokladu městskou hromadnou dopravou Plzeňských městských dopravních podniků.

Do školy už zvládnou jezdit sama
a cestou vždycky potkám kamarády!

Vozíme Plzeň **PMDP**

Konečně tě taky napadlo jezdit do školy s námi, Terko.

CELÝ ČERVEN
vydání Plzeňské karty pro děti **ZDARMA***
*pro děti ve věku 6 až 15 let

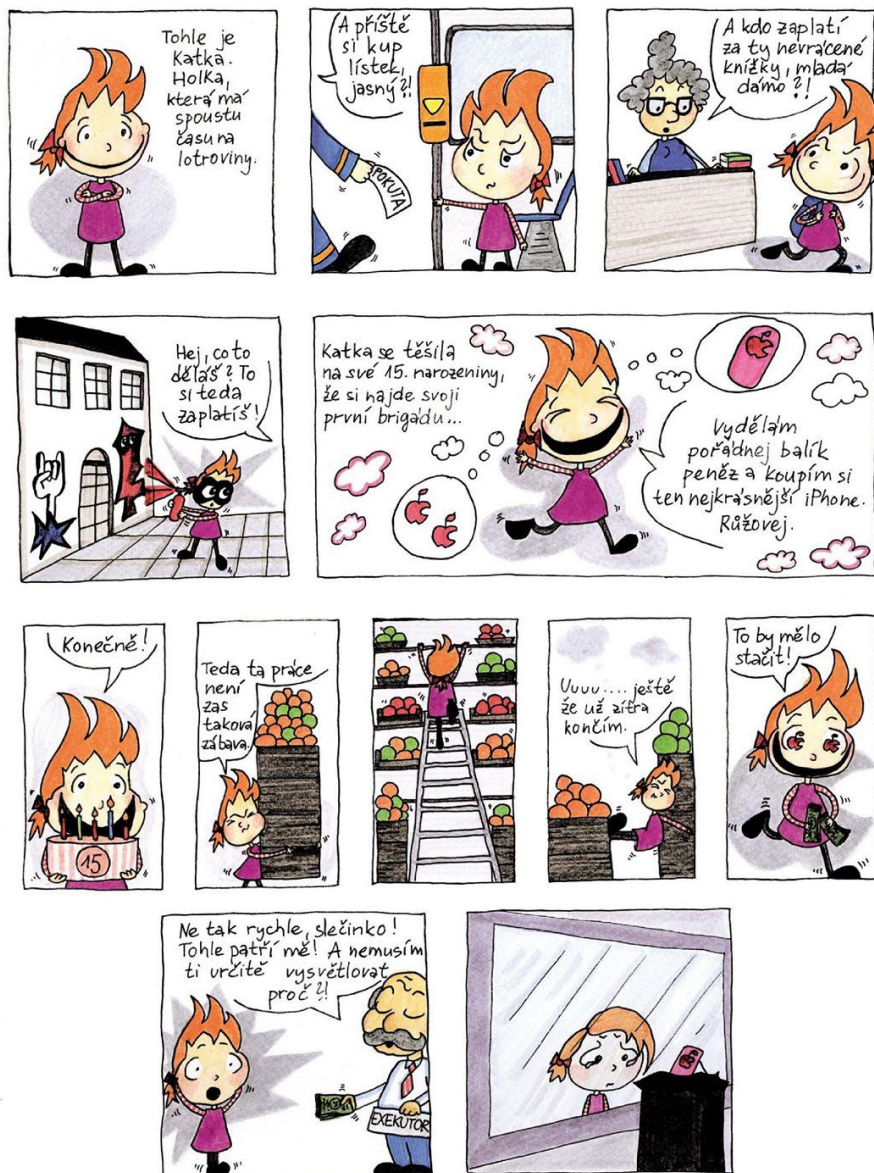
Roční předplatné pro děti jen **za 4 Kč/den!**

www.pmdp.cz

12.4 Příloha č. 4

Komiks České advokátní komory teamtizující vznik dětských dluhů. Problematika je zachycena jako nezodpovědnost dítěte, které lehkomyšlně generuje své vlastní budoucí exekuce.

JAK KATKU DOSTAL DĚTSKÝ DLUH

Námět: Michal Žižlavský
Ilustrace: Andrea Jarolímková

